MARCUS TULLIUS CICERO

O povinnostech

AUDIOKNIHY CZ · AUDIOKNIHYCZ.CZ

Marcus Tullius Cicero

Kniha první

Marku, synu můj, už přes rok posloucháš Kratippa, a to v Athénách; musíš tedy být dobře zásoben pravidly i soustavami filozofie, a to díky nejvyšší autoritě svého učitele i svého města – jeden tě totiž může obohatit o vědění, druhé o příklady. A přece: já jsem si sám ku prospěchu vždycky spojoval latinu s řečtinou, a to nejen ve filozofii, ale i v cvičení řečnickém, a jsem přesvědčen, že totéž bys měl dělat ty, aby ses v obou jazycích vyrovnal. Myslím, že jsem v tom ohledu svým krajanům mnoho pomohl: nejen ti, kdo jsou v řeckém písemnictví neučení, ale i učení lidé se díky mým spisům domnívají, že získali nemálo pro svou výmluvnost i pro svůj úsudek.

Proto se tedy budeš učit od předního filozofa dnešní doby, a budeš se učit, jak dlouho sám budeš chtít; chtít bys měl tak dlouho, dokud tě budou tvé pokroky těšit. A přece ti radím – když si pročítáš mé spisy, které se od peripatetiků příliš neliší, neboť my i oni se chceme hlásit k Sókratovi a Platónovi –, abys o vlastních věcech soudil sám (nijak ti v tom nebráním), ale latinskou řeč si jejich četbou jistě obohatíš. Nerad bych, aby to znělo pyšně. Vždyť znalost filozofování přenechávám mnohým, ale to, co je vlastní řečníkovi – mluvit uměřeně, zřetelně a vybroušeně –, si přisvojuju a hlásím se k tomu po právu, protože jsem na tom studiu strávil celý život.

Proto tě vroucně napomínám, můj Cicerone, aby ses pilně probíral nejen mými řečmi, ale i těmito spisy o filozofii, kterých už je skoro stejně jako těch řečnických. V řečech je rozhodně větší síla, ale i tento klidný a uměřený způsob řeči se musí pěstovat. Nikomu z Řeků se za-

tím nepodařilo zpracovat obojí žánr najednou – řečnický i filozofický –, snad kromě Démétria z Faléru: byl to jemný rozpravitel, řečník sice ne příliš průrazný, zato lahodný; z každé jeho stránky lze poznat Theofrastova žáka. Jak jsme se my osvědčili v obojím, ať posoudí jiní; obojí jsme ale rozhodně následovali.

Co se mě týká, soudím, že i Platón, kdyby se byl pustil do řečnického žánru, byl by mohl mluvit s nejvyšší vážností a plností, a Démosthenés že by byl mohl mluvit s ozdobou a leskem, kdyby se byl naučeného od Platóna držel a chtěl to i přednášet. Totéž soudím o Aristotelovi a Isokratovi: každý z nich si zalíbil ve své vlastní práci natolik, že toho druhého přehlížel. Když jsem se ale rozhodl, že ti teď něco napíšu, a časem toho mnohem víc, nejraději jsem začal tím, co by nejlépe odpovídalo tvému věku i mojí vážnosti. Vždyť ačkoli ve filozofii leccos vážného a užitečného filozofové pečlivě a obšírně probrali, co se napsalo a předepsalo o povinnostech, zdá se mít nejširší pole působnosti. Není žádná část života – ve veřejném, soukromém, soudním, domácím životě; při jednání se sebou i při smlouvání s jiným – která by mohla být bez povinnosti; v jejím konání spočívá všechna čestnost života a v jejím zanedbávání veškerá hanba.

Tato otázka je ovšem společná všem filozofům. Kdo by si totiž troufl nazývat se filozofem, kdyby o povinnostech nepředával žádná pravidla? Jsou však některé školy, které stanovením nejvyššího dobra a zla veškerou povinnost převracejí. Kdo totiž určí nejvyšší dobro tak, že s ctností nemá nic společného, a měří ho vlastním prospěchem, ne čestností, ten – pokud bude sám se sebou v souladu a občas ho nepřemůže dobrota jeho přirozenosti – nemůže pěstovat ani přátelství, ani spravedlnost, ani štědrost. A kdo pokládá bolest za nejvyšší zlo, nemůže být statečný; kdo rozkoš prohlašuje za nejvyšší dobro, nemůže být mírný – to je přece naprosto zřejmé.

A ačkoli jsou tyto věci tak nasnadě, že nepotřebují rozpravy, přesto jsme je na jiném místě probrali. Mají-li tedy tyto školy být vnitřně

v souladu, nemohou o povinnosti říct vůbec nic; pevná, stálá a s přirozeností sladěná pravidla povinnosti nemohou být podána nikým jiným než těmi, kdo prohlašují, že buď jen čestnost, nebo přinejmenším především čestnost se má vyhledávat pro ni samu. Právem tedy toto učení patří stoikům, akademikům a peripatetikům, neboť mínění Aristona, Pyrrhóna a Hérilla už dávno padlo – ti by sice měli své právo o povinnosti rozpravovat, kdyby zachovali nějaké rozlišování věcí, aby bylo možno vůbec povinnost nalézt. V této otázce tedy tentokrát budeme následovat především stoiky, ne jako jejich překladatelé: budeme čerpat z jejich pramenů, podle vlastního úsudku a uvážení, kolik se nám bude kde zdát vhodné.

Protože celá rozprava bude o povinnosti, zdá se mi vhodné předem určit, co povinnost je – divím se, že Panaetius tuto definici pominul. Každé poučení, které rozum podává o nějaké věci, má přece začínat definicí, aby bylo jasné, o čem se vlastně mluví. … Každá úvaha o povinnosti je dvojí. Jedna se týká cíle dobra, druhá se týká pravidel, podle nichž lze přizpůsobit chování ve všech oblastech života. Do první řady patří otázky jako: jsou všechny povinnosti dokonalé? Je některá povinnost větší než jiná? a tak podobně. A pokud jde o povinnosti, k nimž se podávají pravidla, ty se sice také týkají cíle dobra, ale méně to na nich vidět, protože se spíš jeví jako věci týkající se uspořádání každodenního soužití. A o těch máme v této knize vykládat.

Existuje ovšem i jiné dělení povinnosti. Mluvíme totiž jak o povinnosti prostřední, tak o povinnosti dokonalé. Dokonalou povinnost bychom asi měli nazvat *správné jednání*, protože Řekové mu říkají *katórthóma*, kdežto onu obecnou nazývají *kathékon*. Definují je tak, že dokonalá povinnost je to, co je správné; prostřední povinnost pak podle nich je to, pro co lze podat pravděpodobný rozumový důvod, proč se tak jednalo.

Trojí je tedy, jak soudí Panaetius, úvaha při přijímání rozhodnutí. Zaprvé pochybují, zda je to, o čem se rozhoduje, čestné, nebo haneb-

né; při takovém vážení se duše často rozdírá mezi protichůdnými míněními. Zadruhé se dotazují nebo radí, zda je, nebo není prospěšné tomu, o čem rozhodují, prospějí si tím a svým blízkým v pohodlí a příjemnosti života, ve statcích, v bohatství, ve vlivné moci; všechna taková úvaha spadá do oblasti užitečného. Třetí typ pochybnosti je, když se to, co se jeví užitečným, zdá bojovat s čestným. Jak totiž užitečné strhává k sobě a čestné zase volá zpět k sobě, duše se v úvaze rozpoltí a myšlení přinese dvojí starost.

V tomto dělení však – a vynechat při dělení něco patří k největším chybám – jsou dvě věci opomenuty. Nerozhoduje se totiž jen o tom, zda je něco čestné, nebo hanebné, ale také při dvojí možnosti čestného, které je čestnější, a stejně tak při dvojí možnosti užitečného, které je užitečnější. Takže Panaetiovo trojí dělení se musí rozšířit na pět částí. Budeme tedy nejprve mluvit o čestném, a to dvojím způsobem, poté stejnou metodou o užitečném, a nakonec o srovnání obojího.

Především: každému rodu živočichů dala příroda sklon chránit sebe, svůj život a své tělo, vyhýbat se tomu, co se zdá škodlivé, a vyhledávat a opatřovat si vše, co je k životu nutné – potravu, úkryt a podobné věci. Všem živočichům je společný i pud spojovat se za účelem plození a určitá péče o to, co bylo zplozeno. Mezi člověkem a zvířetem je však ten rozdíl, že zvíře, nakolik je uváděno v pohyb smyslovým vjemem, se přizpůsobuje jen tomu, co je právě přítomné, a jen velmi málo vnímá minulost nebo budoucnost. Člověk ale, protože má podíl na rozumu, kterým vidí souvislosti, nahlíží příčiny věcí, nenechává si ujít jejich počátky a jaksi přechody, srovnává podobnosti a k přítomnému připojuje budoucí – snadno proto vidí celý běh života a připravuje si, co k jeho vedení potřebuje.

Táž přirozenost svou rozumovou silou sbližuje člověka s člověkem k pospolitosti řeči i života. Vštěpuje nám především zvláštní, výraznou lásku k těm, kdo z nás vzešli, a pobízí nás, abychom chtěli, aby se lidé setkávali a shromažďovali, a abychom se těchto shromáždění sami

účastnili. Z téhož důvodu se snažíme opatřovat vše, co slouží k výživě a k běhu života – a ne jen sobě, ale manželce, dětem a všem ostatním, kteří jsou nám drazí a o něž máme pečovat. Tato starost rozněcuje i mysl a činí nás schopnějšími větších činů.

Vlastní člověku je především zkoumání a vyhledávání pravdy. A tak, jakmile jsme uvolněni od nutných záležitostí a starostí, bažíme něco vidět, slyšet, přiučit se; poznávání věcí skrytých nebo obdivuhodných pokládáme za nutné k šťastnému životu. Z toho je patrné, že to, co je pravdivé, prosté a upřímné, nejlépe odpovídá přirozenosti člověka. S touhou vidět pravdu je spojena jistá touha po prvním místě, takže duch dobře vybavený přirozeností se nechce podřizovat nikomu kromě toho, kdo poučuje, kdo učí, nebo kdo z důvodu obecného prospěchu spravedlivě a zákonitě poroučí. Z toho pochází velkodušnost a opovržení lidskými věcmi.

Nemalá je také síla přirozenosti a rozumu, že člověk jako jediné ze zvířat vnímá, co je řád, co je slušné, co je míra v činech a slovech. Z toho, co je vnímáno zrakem, žádný jiný tvor nevidí krásu, půvab a souladné uspořádání částí; a tuto zkušenost přirozenost a rozum přenáší z očí do ducha – a tím mnohem víc učí, že krásu, stálost a řád máme zachovávat v úvahách a činech, a varuje nás, abychom nic nedělali nedůstojně nebo zženštile a abychom v žádných myšlenkách a činech nebyli oddáni smyslnosti. Z toho všeho se skládá a tvoří to, po čem pátráme: čestné, které, i když by nebylo oslavováno, přesto zůstává čestné, a jak správně říkáme, i když by je nikdo nechválil, je ze své přirozenosti chvályhodné.

Vždyť ty, Marku, synu můj, přímo vidíš podobu – jakoby obličej – čestného: „a kdyby je bylo možno spatřit očima, probudilo by," jak říká Platón, „podivuhodnou lásku k moudrosti". Všechno, co je čestné, vzniká ale z jedné ze čtyř oblastí. Buď spočívá v nahlížení pravdy a v bystrosti úsudku, nebo v zachovávání lidské pospolitosti a přidělování každému, co jeho jest, a ve věrnosti vůči uzavřeným smlouvám,

nebo ve velikosti a síle vznešeného a nezlomného ducha, nebo v řádu a míře všeho, co se koná a co se mluví – a v tom je uměřenost a mírnost. Tyto čtyři oblasti jsou sice navzájem propojené a vzájemně spletené, přesto však z každé z nich vyvěrají určité druhy povinností; například z první, kam klademe moudrost a rozumnost, vychází zkoumání a nalézání pravdy, což je vlastní úkol této ctnosti.

Čím lépe totiž kdo nahlíží, co je v které věci nejpravdivější, a čím pronikavěji a rychleji dokáže vidět a vyložit souvislosti, tím oprávněněji je pokládán za nejmoudřejšího a nejrozumnějšího. A proto má tato ctnost za látku, se kterou pracuje a v níž se pohybuje, pravdu.

Zbylým třem ctnostem je dána nutnost opatřovat a chránit ty věci, v nichž je obsažen běh života, aby se zachovala lidská společnost a vzájemnost, a aby se vznešenost a velikost ducha ukázala jak v rozmnožování statků a výhod pro sebe a své blízké, tak – a to mnohem víc – v pohrdání těmito statky. Řád, stálost, uměřenost a jim podobné patří do té oblasti, kde není třeba jen pohybu mysli, ale určitého jednání. Protože totiž tím, že k věcem probíhajícím v životě přistupujeme s mírou a řádem, zachováváme čestnost a důstojnost.

Ze čtyř oblastí, do nichž jsme podstatu a sílu čestného rozdělili, se té první – spočívající v poznávání pravdy – nejvíc dotýká lidské přirozenosti. Všichni jsme totiž tažení a vedeni k touze po poznání a vědění, v němž vynikat pokládáme za krásné; klopýtat, bloudit, nevědět, dát se oklamat máme za zlé i hanebné. V tomto rodu – přirozeném i čestném – je třeba vyhýbat se dvěma neřestem: první je, abychom nepokládali neznámé za známé a abychom s těmito mínění lehkomyslně nesouhlasili. Kdo se chce této neřesti vyvarovat – a chtít by měli všichni –, bude ke zkoumání věcí přibírat čas i pečlivost.

Druhá neřest je, že někteří vynakládají přílišné úsilí a velkou práci na věci nejasné, obtížné a přitom nepotřebné. Vyhneme-li se těmto neřestem, bude po právu chvályhodná práce a péče věnovaná věcem čestným a hodným poznání – jako slyšíme o Gaiovi Sulpiciovi v astro-

nomii, jako jsme sami poznali Sexta Pompeia v geometrii, mnozí vynikají v dialektice a ještě více v občanském právu. Všechna tato zaměstnání se zabývají vyhledáváním pravdy; dát se jejich studiem odvést od činů veřejných však už je proti povinnosti. Vždyť všechna chvála ctnosti spočívá v jednání – byť i od něj často nastávají přestávky a mnohokrát se k studiu zase vracíme; nadto pohyb mysli, který nikdy neustává, nás ve studiu poznávání udrží i bez našeho přičinění. A tak všechno myšlení a hnutí ducha se bude týkat buď vážení rozhodnutí o věcech čestných, které patří k dobrému a šťastnému životu, nebo studia vědění a poznání. – A o prvním prameni povinnosti jsme tedy promluvili.

Z ostatních tří je nejrozsáhlejší ten, který obsahuje společnost lidí mezi sebou a jakousi obec života. Má dvě části: spravedlnost, v níž je největší lesk ctnosti, a podle níž se lidé nazývají dobrými, a s ní spojenou dobročinnost, kterou lze označit také jako laskavost nebo štědrost. Prvním úkolem spravedlnosti je, aby nikdo nikomu neškodil, pokud nebyl sám křivdou vyprovokován; druhým, aby s věcmi společnými se zacházelo jako se společnými a se soukromými jako se svými.

Soukromé věci však nejsou ničí od přirozenosti, nýbrž vznikají bud dávným obsazením – jak kdysi lidé přišli na prázdná místa –, nebo vítězstvím – jak si je kdo vyboval ve válce –, nebo zákonem, smlouvou, dohodou, losem. A tak se stává, že se mluví o půdě arpinské u Arpinatů, o tusculské u Tusculanů; podobným způsobem je rozděleno i jmění jednotlivců. Protože se tak z toho, co bylo přirozeností společné, stalo něco vlastního každému, nechť každý drží, co mu připadlo; sáhne-li kdo po cizím, poruší právo lidské pospolitosti.

Ale protože, jak znamenitě napsal Platón, nerodíme se jen pro sebe – část našeho zrození si nárokuje vlast, část přátelé – a protože, jak soudí stoikové, všechno, co se rodí na zemi, je stvořeno k užitku lidí, a lidé zase pro lidi, aby si navzájem prospívali, máme v tom následovat vedení přirozenosti: společné statky dávat na obecný prospěch, výmě-

nou povinností – dáváním a přijímáním, uměním, prací, prostředky – spojovat lidskou společnost mezi lidmi.

Základem spravedlnosti je však věrnost, totiž stálost a pravdivost toho, co se řekne a smluví. A ačkoli to někomu snad bude znít tvrdě, dovolme si napodobit stoiky, kteří pečlivě zkoumají, odkud slova pocházejí: věříme, že se tomu říká *věrnost* (*fides*) proto, že se *věří* tomu, co se *řeklo* (*fit*, co bylo *dictum*). Druhy nespravedlnosti jsou dva: jeden těch, kdo křivdu způsobují, druhý těch, kdo křivdě páchané na druhých nebrání, ačkoli by mohli. Kdo totiž na kohokoli útočí křivě, zahnán hněvem nebo nějakou vášní, ten jako by na druha vztáhl ruku; kdo však nehájí a neklade se křivdě na odpor, ačkoli by mohl, je stejně v neřesti, jako by opouštěl rodiče, přátele nebo vlast.

Ony křivdy, které se spáchají úmyslně se záměrem škodit, vycházejí často ze strachu – když se ten, kdo zamýšlí ublížit druhému, bojí, že nestihne-li to udělat, zasáhne nějaké neštěstí jeho samého. Větším dílem se však lidé pouštějí do křivdy proto, aby získali to, po čem touží; v této neřesti se nejšíře rozprostírá lakota.

Bohatství se vyhledává jednak pro nutné potřeby života, jednak k užívání rozkoší. U lidí větší mysli směřuje touha po penězích k moci a k možnosti prokazovat přízeň – jak nedávno Marcus Crassus říkával, že žádná peněžní suma není dost velká pro toho, kdo chce být v obci přední; z jejích úroků nemůže-li vydržovat vojsko. Lahodí také nákladné vybavení a honosný způsob života s elegancí a bohatstvím; z toho vzešlo, že touha po penězích nemá hranic. Nic není proti rozmnožování rodinného majetku, pokud nikomu neškodí – ale vždycky je třeba se vyhýbat křivdě.

Nejvíc však lidé zapomínají na spravedlnost, když propadnou touze po moci, po poctách a po slávě. Jak napsal Ennius:

> U královské moci není žádné posvátné společenství, žádná věrnost.

A tak, i když se zdají být zvolávány na podporu – „S kterými nejenom jest hanebno v obchodu žíti," jak říká Ennius – přece se nejvíc nahromadí v těch, kdo touží po nich. Vždyť jde o věc tak rozsáhlou, že se jí málokdo může vyhnout. Thémistoklés přece říkal, že raději hyne, než aby jiné svedl k tyranidě; i vznešení lidé bývají touhou po moci sváděni z cesty.

Ale ve veškeré nespravedlnosti je velký rozdíl, zda se křivda děje z nějakého hnutí ducha, které bývá většinou krátké a jen okamžité, nebo úmyslně a předem rozmyšleně. Lehčí jsou totiž ty křivdy, které se stanou z nějakého náhlého popudu, než ty, které jsou propočtené a připravené. – O konání křivdy jsme toho tedy řekli dost.

Důvodů opuštění obrany a zanedbání povinnosti bývá víc. Lidé nechtějí na sebe brát nepřátelství, námahu nebo náklady; anebo je nedbalost, lenost, netečnost či různá vlastní studia a zaměstnání natolik překážejí, že nechávají ty, které by měli chránit, jejich osudu. Je proto nutno dávat pozor, aby nestačilo, co stojí u Platóna o filozofech: že se zabývají hledáním pravdy a že věcmi, které mnozí vášnivě touží mít a o něž se mezi sebou do krve rvou, pohrdají a nic si z nich nedělají, a proto že jsou spravedliví. Dosahují tím sice jedné části spravedlnosti – že nikomu neškodí uvalením křivdy –, ale upadají do druhé: vedení studijním zápalem opouštějí ty, které by měli chránit. A tak si myslí, že k veřejnému životu by se neměli ani přibližovat, ledaže by k tomu byli donuceni. Spravedlivější však je, když se to děje z vlastní vůle; vždyť správné jednání je tím spravedlivější, čím je dobrovolnější.

Jsou také lidé, kteří se vymlouvají, že si pro péči o rodinný majetek nebo pro jakousi nechuť k lidem hledí svého – a tvrdí, že nikomu nekřivdí. Ti sice jednoho druhu nespravedlnosti unikají, ale druhému podléhají: opouštějí životní pospolitost, protože na ni nic nedávají ze svého úsilí, ze své práce ani ze svých prostředků.

Když jsme tedy ukázali dva druhy nespravedlnosti, k nim připojili příčiny obojího druhu, a předem stanovili i to, čím je spravedlnost

tvořena, bude pro nás snadné rozpoznat, co je v tom kterém okamžiku naší povinností – pokud se totiž nebudeme příliš milovat sami. Je totiž obtížné starat se o věci cizí. Terentiův Chremes sice říká: „Nic lidského mi není cizí.“ Přece ale – protože víc vnímáme a cítíme to, co se stane nám, ať v dobrém, nebo zlém, než co potká jiné (jejich věci vidíme jakoby přes velkou vzdálenost) – soudíme o nich jinak než o sobě. Dobře tedy radí ti, kdo zakazují konat cokoli, u čeho pochybuješ, zda je to spravedlivé, nebo nespravedlivé. Spravedlnost sama od sebe svítí; pochybnost už naznačuje, že myslíš na křivdu.

Často však nastávají doby, kdy se to, co se zdá nejvíce důstojné spravedlivého člověka – toho, jemuž říkáme dobrý muž –, mění a stává opakem; například vrátit svěřené, splnit slib a vše, co patří k pravdomluvnosti a věrnosti, bývá někdy spravedlivé od toho odstoupit a nezachovat. Je totiž třeba vrátit se k těm základům spravedlnosti, které jsem položil na začátku: za prvé, aby nikomu nebylo škoděno, za druhé, aby se sloužilo společnému užitku. Když se tyto věci okolnostmi mění, mění se i povinnost a není vždy stejná.

Může se totiž stát, že nějaký slib či smlouva, bude-li splněna, vyjde na škodu buď tomu, komu byl slib dán, nebo tomu, kdo slíbil. Vždyť kdyby, jak je ve starém příběhu, Neptun nebyl splnil, co slíbil Théseovi, nebyl by Théseus přišel o syna Hippolyta. Ze tří přání – jak se píše – si Théseus v hněvu přál to třetí, Hippolytovu smrt; a když se mu stalo zadost, upadl do největšího žalu. Nemají se tedy držet sliby, které by uškodily těm, komu byly slíbeny; ani není proti povinnosti, aby se větší kladlo před menší, kdyby ti ta věc škodila víc, než by druhému prospěla – pokud bys třeba slíbil někomu, že mu budeš u soudu advokátem na místě, a mezitím tvůj syn vážně onemocněl, nebude proti povinnosti, když neuděláš, co jsi řekl; a víc od povinnosti ustupuje ten, komu bylo slíbeno, pokud by si naříkal, že jsi ho opustil. A kdo nevidí, že nemají platit sliby, které kdo dal pod nátlakem strachu nebo pod

lstí a klamem? Většina z nich se stejně ruší prétorovým právem a některé přímo zákony.

Křivdy často vznikají i z jakéhosi pokřiveného a příliš chytráckého, ale zlomyslného výkladu práva. Odtud se stalo úslovím, že „nejvyšší právo je nejvyšší křivda“. V tomto rodu se mnoho prohřešků děje i ve veřejném životě – jako ten, kdo při třicetidenním příměří s nepřítelem pustošil pole v noci, protože dní, nikoli nocí bylo smluvené příměří. Ani našinec Quintus Fabius Labeo – jestli je pravda, co jsem o něm slyšel, protože nic víc o něm nemám – si pochvalu nezaslouží: senát ho poslal jako rozhodčího mezi Nolany a Neapolitany, aby určil hranice; na místě promluvil zvlášť s jednou i druhou stranou, aby při odhadu hranic nebyly nenasytné a chamtivé, nýbrž raději ustoupily, než aby postupovaly. Když to obě strany udělaly, zůstal uprostřed nemalý kus pole. Hranice jim tedy stanovil tak, jak si samy daly; co zbylo uprostřed, přiřkl římskému lidu. To je spíš podvod než soud. Takové chytračení je proto třeba se v každé věci vyhýbat.

Určité povinnosti máme zachovávat i vůči těm, od nichž jsme zakusili křivdu. Při mstění a trestání má totiž být míra; dost možná stačí, aby ten, kdo začal, litoval své křivdy, aby ani on sám, ani druzí už nic takového napříště nedělali. – A ve veřejném životě se musí nejpřísněji zachovávat válečná práva. Jsou totiž dva způsoby, jak něco vybojovat: jeden rozpravou, druhý násilím; první je vlastní člověku, druhý zvířatům. K druhému se má utíkat jen tehdy, když ten první nelze použít.

Války se tedy mají vést z toho důvodu, aby bylo možno žít v míru bez křivdy; a když se vydobylo vítězství, mají se šetřit ti, kdo za války nebyli krutí a nelidští. Naši předkové tak přijali do občanství i Tuskulské, Aequy, Volsky, Sabiny a Herniky, zato Kartágo a Numantii srovnali se zemí. Korint bych raději byl ušetřil, ale věřím, že k jeho zničení vedlo něco rozumného, nejvíc poloha města – aby snad nemohla sama svádět k dalšímu válčení. Podle mého názoru má být vždy dbáno míru, který nebude v sobě skrývat úklad. Kdyby mě byli poslechli, měli by-

chom – jestli ne nejlepší, tedy aspoň nějakou obec, zatímco teď nemáme žádnou. – S těmi, které jsi silou přemohl, se má zacházet milostivě, a ti, kteří složili zbraně a utíkají se k slovu vítězova velitele, se mají přijmout, i když beranidlo už prolomilo zeď. V tomto směru byla spravedlnost u našich pěstována tak, že ti, kdo přijali pod ochranu válečně přemožené obce či národy, se stávali podle zvyku předků jejich patrony.

A spravedlnost ve válce je nejsvětěji sepsána ve fetiálním právu římského lidu. Z něho je patrné, že žádná válka není spravedlivá, pokud se nevede buď za vymáhání vráceného, nebo pokud nebyla předem vyhlášena a formálně prohlášena. Popilius jako velitel držel provincii; v jeho vojsku sloužil jako nováček Catonův syn. Když Popilius uvážil, že jednu legii propustí, propustil i Catonova syna, který v té legii sloužil. Protože však mladík z lásky k boji ve vojsku zůstal, napsal Cato Popiliovi, aby ho, pokud mu dovoluje ve vojsku zůstat, podruhé zavázal vojenskou přísahou – protože po ztrátě té první neměl právo bojovat s nepřítelem.

Tak přísně se dbalo o válečné zahájení. Je dochován Catonův starého dopis synu Markovi, v němž mu píše, že slyšel, že ho konzul propustil, zatímco sloužil jako voják v makedonské válce proti Perseovi. Napomíná ho tedy, aby se vyvaroval bitvy; prohlašuje, že kdo není vojákem, nemá právo bojovat s nepřítelem. Všímám si také, že toho, kdo byl vlastním jménem *úhlavním nepřítelem* (*perduellis*), nazývali prostě *hostis* (nepřítel) – mírností slova se zmírňovala tíha věci. Vždyť u našich předků *hostis* znamenalo to, co dnes říkáme *peregrinus* (cizinec). Dokládá to Zákon dvanácti desek: „nebo stanovený den s cizincem“ a „proti cizinci věčná záruka“. Co lze k té vlídnosti ještě dodat – nazývat tak mírným jménem toho, s kímž vedeš válku? I to jméno však dávnověk zdrsnil: ustoupilo z označení cizince a zůstalo přesně pro toho, kdo proti nám bere zbraň.

Když se však bojuje o nadvládu a hledá se válkou sláva, musí být v pozadí přece jen tytéž příčiny, které jsem před chvílí uvedl jako příčiny spravedlivých válek. Takové války, v nichž je cílem sláva nadvlády, se však mají vést méně tvrdě. Jako totiž s občanem jinak zápasíme, pokud je naším osobním nepřítelem, a jinak, je-li naším soupeřem – s jedním jde o čest a důstojnost, s druhým o hrdlo a pověst –, tak s Keltibery a s Kimbry se válka vedla jako s úhlavními nepřáteli, totiž o přežití, ne o nadvládu; s Latiny, Sabiny, Samnity, Kartaginci a s Pyrrhem se bojovalo o nadvládu. Kartaginci byli věrolomní, Hannibal krutý; ostatní byli spravedlivější. Pyrrhův názor na vrácení zajatců je úchvatný:

> Zlato chci – ne, nechte si vaše dary! Já neválčím pro zisk,
> ne kupčit, nýbrž vybojovat; ne zlatem, ale železem
> rozhoduje se o životě. Komu z nás velitelka Fortuna
> dá vládnout – ten ať zkouší svou silou. – A toto přijměte zároveň:
> ty, jejichž statečnost ušetřilo štěstí války, těm chci,
> jak je rozhodnuto, dát svobodu. Darem je přijměte;
> dávám je, souhlasí-li svrchovaní bohové.

Rozhodně královský výrok, hodný Aiakovců. – A i když jednotlivci v tísni okolnostmi dali nepříteli slib, i v tom se má zachovat věrnost. Jak za první punské války Regulus, zajatý Kartaginci, byl poslán do Říma kvůli výměně zajatců a přísahal, že se vrátí: nejprve při příchodu v senátě nenavrhoval, aby se zajatci vraceli, pak, zadržován příbuznými a přáteli, raději se vrátil na mučení, než aby zrušil věrnost slibu danému nepříteli.

I vůči těm nejnižším se má zachovávat spravedlnost. Nejnižší postavení a úděl mají otroci; dobře učí ti, kdo přikazují zacházet s nimi jako s námezdními dělníky – požadovat práci a dávat spravedlivé zacházení. Křivda se páchá dvěma způsoby: buď silou, nebo lstí. Lest se zdá být vlastností lišky, síla lva; obojí je však nejvíc nedůstojné člově-

ka, ale lest zasluhuje větší zášť. Ze vší nespravedlnosti není nic ohavnějšího než jednání těch, kdo tehdy, kdy nejvíce klamou, se nejvíce snaží jevit jako dobří muži. – O spravedlnosti bylo řečeno dost.

Dále, jak jsme si předsevzali, promluvme o dobročinnosti a štědrosti; nic není lidské přirozenosti bližšího než ona, přesto však vyžaduje mnoho opatrnosti. Je totiž třeba hledět: za prvé, aby laskavost neuškodila ani těm, kterým se zdá laskavost prokazovat, ani ostatním; za druhé, aby laskavost nepřesahovala možnosti; za třetí, aby se každému dávalo podle jeho zásluh – to je totiž základ spravedlnosti, k níž se všechny tyto věci vztahují. Vždyť ti, kdo prokazují někomu přízeň tím, co mu uškodí – třebaže se zdají chtít prospět –, nemají být pokládáni za dobročinné a štědré, ale za zhoubné pochlebovače; a kdo škodí jedněm, aby štědře dával druhým, dopouští se téže nespravedlnosti, jako kdyby obracel ve svůj prospěch cizí majetek.

Je mnoho lidí – a to právě dychtících po lesku a slávě –, kteří jedněm berou, aby druhým dávali; a myslí si, že se budou jevit dobrotivě vůči přátelům, pokud je jakýmkoli způsobem obohatí. To je však tak vzdálené povinnosti, že nic s ní nemůže být víc v rozporu. Je tedy třeba hledět, abychom užívali takové štědrosti, která prospívá přátelům a nikomu neškodí. Proto přesunutí peněz Luciem Sullou a Gaiem Caesarem od spravedlivých vlastníků k cizím lidem nemá být pokládáno za štědrost: nic není štědré, co není zároveň spravedlivé.

Druhé opatření bylo, aby laskavost nepřesahovala možnosti. Kdo chtějí být štědřejší, než jim dovoluje jmění, chybují předně v tom, že se dopouštějí křivdy na nejbližších: prostředky, které by se měly přirozeně nabízet jim a jim zůstat, odevzdávají cizím. V takové štědrosti bývá většinou zárodek chamtivosti po loupení a odnímání bezprávím, aby na rozdávání bylo dost prostředků. Lze také pozorovat, že mnozí nejsou tak štědří z přirozenosti jako spíše vedeni jakousi slávychtivostí – zdají se dělat mnoho dobrého, co však pochází spíš z okázalosti

než z vůle. Takové předstírání má blíž k marnivosti než ke štědrosti či čestnosti.

Třetím předsevzetím bylo, aby se v dobročinnosti dbalo na zásluhu. Je třeba hledět na mravy toho, komu se dobrodiní prokazuje, na jeho smýšlení vůči nám, na pospolitost a sdílený život a na dřívější jeho služby prokázané pro náš prospěch. Je žádoucí, aby se všechny tyto okolnosti sešly; pokud ne, těžší váhu mají početnější a větší důvody.

Protože ovšem nežijeme s lidmi dokonalými a plně moudrými, ale s těmi, u kterých už je mnoho, pokud se v nich dají najít aspoň podoby ctnosti, soudím, že musíme chápat i tohle: nikoho nemáme zcela zavrhovat, u koho se objeví aspoň nějaká známka ctnosti, a tím více každého si vážit, čím více je zdoben právě těmi mírnějšími ctnostmi – uměřeností, mírností a také tou, o níž jsme toho tolik napověděli, spravedlností. Statečný a velký duch bývá totiž u člověka nedokonalého a nemoudrého často příliš prudký, zatímco ony mírnější ctnosti patří spíše k dobrému muži. – A tolik k mravům.

Pokud jde o přízeň, kterou kdo chová vůči nám, je především povinností prokazovat nejvíc tomu, od koho jsme nejvíce milováni; ale přízeň neměřme podle mladického zápalu lásky, nýbrž spíš podle stálosti a vytrvalosti. Jsou-li však na druhé straně zásluhy, takže nejde o započetí přízně, ale o její splácení, tím větší pozornost je třeba vynaložit; vždyť žádná povinnost není nutnější, než splácet vděčnost.

Když Hésiodos přikazuje, abychom – pokud možno – vracet vypůjčené s větší mírou, co teprve máme dělat, jestliže nás někdo předešel dobrodiním? Nemáme snad napodobovat úrodná pole, která vydávají mnohem víc, než co přijaly? Vždyť pokud neváháme prokazovat povinnosti těm, od nichž doufáme, že nám prospějí, jací máme být k těm, kteří už nám prospěli? Jsou totiž dva druhy štědrosti: jedna dávat dobrodiní, druhá je splácet. Zda dát, je v naší moci; nesplatit však dobrému muži není dovoleno, pokud to může udělat bez křivdy jiným.

K přijatým dobrodiním je rovněž třeba přistupovat s rozlišením a není pochyb, že největšímu jsme nejvíc dlužni. Především je však třeba vážit, s jakým duchem, úsilím a přízní to kdo udělal. Mnozí totiž dělají mnoho z jakési nerozvážnosti, bez úsudku, buď z chorobné přízně ke všem, nebo z náhlého vnuknutí ducha jako závan větru. Taková dobrodiní nemají stejnou váhu jako ta, která byla udělena s rozmyslem, uvážlivě a stále. Při prokazování dobrodiní i při splácení vděčnosti, jsou-li ostatní okolnosti stejné, patří hlavně k povinnosti pomoci přednostně tomu, kdo pomoci nejvíc potřebuje. Opak dělá většina lidí: slouží přednostně tomu, od něhož nejvíc doufají, i když to on sám nepotřebuje.

Nejlépe se zachovává lidská společnost a vzájemnost tehdy, když se každému prokazuje tím větší laskavost, čím je nám bližší. Ale co jsou prvopočátky pospolitosti a lidské společnosti podle přirozenosti, to je třeba hledat hlouběji. Prvním z nich je ten, který je patrný ve společenství celého lidského rodu. Jeho poutem je rozum a řeč, které učením, poučováním, sdělováním, rozpravou a souzením lidi mezi sebou spojují a vážou k sobě přirozenou pospolitostí. Ničím se tolik nelišíme od zvířat: u nich sice často mluvíme o statečnosti – třeba u koní, u lvů –, ale o spravedlnosti, slušnosti a dobrotě nemluvíme; nemají totiž rozum ani řeč.

Nejšíře se rozprostírající společnost mezi lidmi je ta, která platí u všech vůči všem. V ní má být zachovávána pospolitost ve všech věcech, které příroda stvořila pro společný lidský užitek, takže co bylo rozděleno zákony a občanským právem, nechť se drží tak, jak bylo ustanoveno v samotných těch zákonech; a co bylo ostatní, nechť se dodržuje tak, jak je v řeckém přísloví: *co je přátel, je společné*. Všem lidem je zřejmě společné to, co se dá přenést z Enniova výroku o jedné věci na mnohé:

Kdo laskavě ukáže zbloudilci cestu,
jako by rozsvítil pochodeň ze své vlastní pochodně.
Nic mu neubylo a druhému dal světlo.

Z toho jsou ony společné povinnosti: nebránit v odběru tekoucí vody, dovolit zapálit oheň z ohně, pokud by někdo chtěl, dát věrnou radu tomu, kdo rokuje – vše, co prospívá tomu, kdo přijímá, a dárci není na obtíž. Je tedy třeba toho využívat a vždy něco dodávat obecnému užitku. Protože však prostředky jednotlivců jsou malé, kdežto zástup těch, kdo něco potřebují, je nekonečný, obecná štědrost se má řídit oním Enniovým pravidlem: „a jemu samotnému přesto svítí“ – aby zůstala možnost být štědrý vůči nejbližším.

Stupňů lidské společnosti je víc. Když opustíme onu nekonečnou, bližší je stupeň téhož kmene, národa, jazyka – ty lidi nejvíc spojují. Ještě bližší je být občanem téže obce: občané mají mnoho společného – fórum, chrámy, sloupořadí, cesty, zákony, práva, soudy, hlasovací práva, pak zvyky, přátelství a mnoho vzájemně uzavřených obchodů a výpočtů. Těsnější spojení však mají příbuzní; z nekonečné pospolitosti lidského rodu se zužuje do malého a stísněného kruhu.

Protože je živočichům přirozeně společná touha plodit, první společnost je v manželství, bližší v dětech, dále v jediném domě, kde je vše společné; a to je počátek obce a jakoby zárodek státu. Následují svazky bratří, poté bratranců a sestřenic a jejich dětí, kteří, protože se do jednoho domu už nevejdou, odcházejí do jiných domů jako do kolonií. Následují sňatky a spřízněnost, a z nich zase mnozí příbuzní. Toto rozrůstání a potomstvo je původem obcí. Pokrevní pouto a vzájemná přízeň pevně váží lidi láskou.

Je totiž velká věc mít tytéž památky předků, užívat týchž svatých obřadů a mít společné hroby. Ze všech společenství však není žádné znamenitější, žádné pevnější, než když dobří muži podobných mravů jsou spojeni důvěrným přátelstvím; vždyť ono čestné, o kterém často

mluvíme, i když je spatříme v druhém, nás přitahuje – a činí našimi přáteli ty, v nichž se jeví.

I když každá ctnost nás k sobě přitahuje a tropí, že milujeme ty, v nichž se zdá sídlit, přece spravedlnost a štědrost to působí nejvíc. Nic není milejší a sbližující víc než podobnost dobrých mravů: v nichž jsou tatáž snažení a tatáž vůle, tam se stane, že se každý těší z druhého stejně jako sám ze sebe, a dochází se k tomu, co podle Pythagory náleží k přátelství – aby z mnoha vznikl jeden. Velké je i to společenství, které vzniká z dobrodiní vzájemně udělovaných a přijímaných; dokud jsou tato dobrodiní vzájemná a vítaná, váží ty, mezi nimiž probíhají, pevným svazkem.

Ale když to všechno probereme rozumem a myslí, ze všech společenství není žádné důležitější, žádné dražší než to, které má každý z nás s vlastí. Drazí jsou rodiče, drazí jsou děti, příbuzní, blízcí – ale všechnu lásku všech obsahuje v sobě jedna vlast, za niž by který dobrý muž váhal zemřít, kdyby jí tím prospěl? O to ohavnější je zrůdnost těch, kdo vlast rozdírají každou zločinností, usilovali a usilují o její úplné zničení.

Pokud by se mělo rozhodovat a srovnávat, komu je třeba prokazovat nejvíc povinnosti, na předním místě by měly stát vlast a rodiče, jimž jsme za největší dobrodiní zavázáni; nejblíže pak děti a celá rodina, která hledí jen k nám a nikam jinam se utéci nemůže; po nich přijdou příbuzní, s nimiž se dobře shodneme a s nimiž bývá zpravidla sdílený i životní osud. A proto nezbytná opora v životě patří především těm, které jsem jmenoval; společné žití a živobytí, úrady, hovory, povzbuzování, útěchy, občas i kárání se naproti tomu nejvíc rozvíjí v přátelstvích, a nejpříjemnější je to přátelství, které spojila podobnost mravů.

Při udělování všech těchto povinností je však třeba hledět, co je kdo nejvíc potřebuje a co by každý mohl získat i bez nás, nebo nikoliv. Stupně závazků tedy nejsou tytéž jako stupně okolností; a jsou povin-

nosti, které dlužíme spíš jedněm než druhým. Sousedovi dřív pomůžeš při sklizni než bratrovi nebo blízkému příteli, ale je-li pře před soudem, budeš spíš hájit příbuzného a přítele než souseda. Na tyto a podobné věci je tedy třeba hledět v každé povinnosti, a získat si návyk a cvik, abychom byli dobrými počtáři povinností a abychom přidáváním a odečítáním viděli, co zbývá jako výsledek – a z něho poznali, kolik komu dlužíme.

Jako ovšem ani lékaři, ani vojevůdci, ani řečníci, ačkoli pochopili pravidla svého umění, nemohou bez praxe a cviku dosáhnout ničeho velkého, co by si zasluhovalo chválu, podobně i pravidla zachovávání povinnosti se sice předávají – jak to právě děláme my sami –, ale velikost věci vyžaduje i praxi a cvik. Nuže, z těch věcí, které jsou obsaženy v právu lidské pospolitosti, jsme asi dost řekli, jak se odvozuje čestnost, od níž je povinnost odvozena.

Je však třeba pochopit, že ze čtyř rodů čestnosti a povinnosti nejskvělejší se zdá ten, který vychází z velkého, povzneseného ducha, který lidskými věcmi pohrdá. Proto v hanách bývá nejvíc po ruce, lze-li něco takového říct:

> Vždyť vy, mladí, máte ducha ženského,
> dívka ale mužskou odvahu.

A naopak:

> Potomku Salmakidin, získej kořist bez potu a krve.

Druhá strana zase chválí statečné muže, jimž se spravedlivě dostává slávy jaksi odjinud, zvučné a prostorné.

Ale ono povznesení ducha, patrné v nebezpečích a námaze, pokud postrádá spravedlnosti a bojuje ne za obecné blaho, ale za vlastní prospěch, je v neřesti. Nejenže to není žádná ctnost, nýbrž spíš zrůdnost odpuzující veškeré lidství. Správně to vymezují stoikové, když tvrdí, že

statečnost je ctnost bojující za spravedlnost. Proto nikdo, kdo si slávu statečnosti vydobyl úklady a zlobou, chvály nedosáhl: nic nemůže být čestného, co postrádá spravedlnosti.

Krásná je proto Platónova věta: „Nejen vědění oddělené od spravedlnosti se má nazývat spíš chytrostí než moudrostí, ale i duch připravený na nebezpečí, pokud ho pohání vlastní žádost, ne obecný prospěch, zaslouží si spíš jméno drzosti než statečnosti.“ Chceme tedy, aby stateční a velkodušní muži byli zároveň dobří, upřímní, přátelé pravdy a co nejméně klamající; to patří k samému jádru chvály spravedlnosti.

Nepříjemné je ale, že v tomto povznesení a velikosti ducha nejsnáz vyrůstá tvrdošíjnost a nadměrná touha po prvenství. Jak u Platóna stojí, že celý mrav Lakedaimoňanů byl rozpálen touhou po vítězství, podobně i u nás: čím kdo víc vyniká velikostí ducha, tím víc chce být jediný první nebo spíš jediný vůbec. Je však obtížné, když jsi zatoužil všechny převyšovat, zachovat spravedlnost, která je nejvíc vlastní spravedlnosti. Z toho se stává, že se nedají přesvědčit rozpravou ani se nepodrobují žádnému veřejnému a zákonnému právu; a vznikají ve veřejném životě zpravidla úplatkáři a stranici, aby získali co největší moc a byli silou raději na předním místě, než aby byli spravedlností stejní s ostatními. Čím to však obtížnější, tím skvělejší; neboť není žádná doba, která by měla být bez spravedlnosti.

Za statečné a velkodušné musíme tedy pokládat ne ty, kteří křivdu činí, ale ty, kteří ji odrážejí. Pravá a moudrá velikost ducha klade ono čestné, které především přirozenost sleduje, do činů, ne do slávy, a dává přednost tomu, být první, než se tak jen jevit. Vždyť kdo závisí na mýlce neučeného davu, toho mezi velké muže počítat nelze. Nejsnáz je k nespravedlivým činům poháněn ten, kdo má nejvyšší ducha – a to touhou po slávě. To je pole kluzké, protože je sotva ke komu najdeš, kdo by po přijatých námahách a podstoupených nebezpečích netoužil po slávě jako po jakémsi platu za vykonané činy.

Statečný a velký duch se zcela projeví zejména ve dvou věcech. První je pohrdání vnějšími věcmi – přesvědčení, že se člověk nemá obdivovat, přát si, nebo vyhledávat nic jiného než to, co je čestné a slušné, a nemá se podrobovat ani jinému člověku, ani vášni duše, ani náhodě. Druhá věc je toto: tak, jak jsi duchem naladěn, jak jsem řekl výše, konat velké činy, a to velice užitečné – byť by byly obtížné a plné námah a nebezpečí, jak pro život, tak pro mnohé věci, které k životu patří.

Všechen lesk, velikost – ba i užitečnost – těchto dvou věcí je v té druhé; příčina a hybná síla, které tvoří velké muže, je však v té první. V té je totiž ono, co vytváří vznešené duše, jež opovrhují lidskými věcmi. A to zase se jeví ve dvou věcech: jestliže jen to, co je čestné, pokládáš za dobré, a jsi oproštěn ode všech vášní duše. Vždyť za statečnou a velkou mysl se musí pokládat jak to, že věci, které se většině zdají výjimečné a nádherné, pokládáš za malé a na základě pevného a stálého rozumu jimi pohrdáš, tak že věci, které se zdají drsné – jichž je v lidském životě a osudu mnoho a různých –, nést tak, že nic neustoupíš z postavení přirozenosti ani z důstojnosti mudrce. To je známkou pevného ducha a velké stálosti.

Není v souladu, aby ten, koho nezlomil strach, byl zlomen žádostivostí; ani kdo se ukázal nepřemožitelným před námahou, nemá být přemožen rozkoší. Proto se musí vyvarovat obojího a zejména chamtivosti po penězích; nic není tak úzkoprsého a malého jako milovat bohatství, nic čestnějšího a vznešenějšího než pohrdat penězi – nemáš-li je – a máš-li je, obracet je k dobročinnosti a štědrosti. Je také třeba se vyvarovat chamtivosti po slávě, jak jsem řekl výše: ta totiž odnímá svobodu, o kterou se mají velkodušní muži vší silou snažit. Ani moc se nemá vyhledávat; naopak, občas se nemá přijmout a občas se jí má zříci.

Je třeba být zcela prostý veškerých vášní duše: žádostivosti a strachu, zármutku, nadměrné rozkoše i hněvivosti, aby přišel klid duše a bezpečí, které s sebou nese jak stálost, tak i důstojnost. Mnoho jich

je – i bylo –, kdo v touze po tomto klidu, o němž mluvím, odstoupili od veřejných záležitostí a utekli se do klidného soukromí. Mezi nimi i nejslavnější filozofové a bezpochyby přední, také někteří přísní a vážní lidé: nemohli snášet mravy lidu ani vůdců; a někteří dožili v soukromí na svých statcích, těšíce se ze svého jmění.

Měli týž cíl jako králové – ničeho se nedostávat, nikomu nesloužit, užívat svobody, jejíž vlastností je žít tak, jak chceš. Ačkoli je tedy toto společným cílem jak lidem toužícím po moci, tak oněm volným, které jsem jmenoval, jedni se domnívají, že toho mohou dosáhnout, mají-li velké statky, druzí, jsou-li spokojeni se svým, byť by to bylo málo. V tom není naprosto zavrhnutelné mínění ani jedněch, ani druhých; život volných je sice snazší, bezpečnější a méně obtížný pro ostatní, zato život těch, kdo se oddali veřejné službě a konání velkých věcí, přináší lidstvu více plodu a je vhodnější k dosažení věhlasu a velikosti.

A proto se snad dá odpustit nepřijetí veřejné služby těm, kdo svým vynikajícím nadáním zasvětili sebe vědě, i těm, kterým v tom zabrání slabost zdraví nebo jiná vážnější překážka a kdo přenechávají správu veřejných věcí jiným, i chválu za ni. Kdo takový důvod nemají a tvrdí, že pohrdají tím, čemu se obdivuje většina – mocí a úřady –, těm bych to nejenže nepřisuzoval ke chvále, ale přímo k neřesti. Jejich soud, pokud pohrdají slávou a pokládají ji za nic, se těžko odmítá; ale zdají se obávat námahy a obtíží, ba i jaksi hanby neúspěchu a odmítnutí. Jsou totiž lidé, kteří si v protikladných věcech nejsou dost důslední: rozkoší pohrdají s největší přísností, při bolesti změknou; o slávu nedbají, hanbou jsou zlomeni – a to jaksi nepříliš pevně.

Ale ti, kdo mají od přirozenosti předpoklady k veřejné službě, mají bez váhání usilovat o úřad a zapojit se do správy obce; jinak totiž ani obec nelze vést, ani velikost ducha nelze projevit. Ti, kdo se ujímají veřejných záležitostí, mají stejně jako filozofové – ba možná ještě víc – pěstovat velkorysost a opovržení lidskými věcmi, o němž tak často

mluvím, i klid duše a bezpečí; jen tak nebudou úzkostliví a budou žít s vážností a stálostí.

Toto je snazší filozofům, protože v jejich životě je méně toho, co by osud mohl zasáhnout, protože potřebují méně věcí, a protože kdyby na ně něco zlého přišlo, nemůže je to tak těžce zranit. Proto se nikoli bezdůvodně větší hnutí duše a větší úsilí probouzejí u těch, kdo spravují obec, než u klidných; o to víc je u nich třeba velikosti ducha a prostoty od úzkostí. Kdo se chystá k veřejnému jednání, ať nehledí jen na to, nakolik je ta věc čestná, ale i na to, zda má prostředky ji vykonat. V samotném tomto uvážení se musí dávat pozor, aby pro lenost zbrkle nezoufal, ani pro žádostivost se nespolehal přespříliš. Ve všech záležitostech je třeba, ještě než se do nich pustíš, pečlivé přípravy.

Protože však většina lidí soudí, že záležitosti válečné jsou větší než občanské, musí se toto mínění zmenšit. Mnozí vyhledávali války často z touhy po slávě – a to se stává zvláště velkým duchům a nadáním, zejména hodí-li se do vojenského života a touží-li vést války. Chceme-li ovšem soudit pravdivě, mnoho občanských činů bylo větších a slavnějších než válečných.

I když totiž Themistoklés je právem chválen a jeho jméno je slavnější než Solónovo a Salamína se uvádí jako svědek nejslavnějšího vítězství, které bývá kladeno nad Solónův záměr, jímž jako první ustanovil Areopagity, nemá být tato jeho věc souzena jako o nic méně znamenitá než ona Themistokleova. Themistokleovo vítězství totiž prospělo jednou, Solónovo ustanovení prospívá obci pořád: na jeho záměru stojí zákony Athéňanů, na něm zůstávají zřízení otců. A Themistoklés by nemohl říct, čím by Areopag podpořil, ale Areopag by mohl pravdivě říct, že Themistokleovi pomohl: válka se vedla podle rady senátu, který ustavil Solón.

Totéž se dá říci o Pausaniovi a Lysandrovi: ačkoli se má za to, že svými činy vydobyli Lakedaimonským nadvládu, přece se nedají ani zdaleka přirovnávat k Lykúrgovým zákonům a kázni – ba naopak, pro

ně právě měli poslušnější a statečnější vojsko. Když jsme my byli chlapci, Marcus Scaurus se mi nezdál ustupovat Gaiu Mariovi; a když jsme se pohybovali ve veřejném životě, Quintus Catulus mi nepřipadal nižší Gnaeovi Pompeiovi. Zbraně na bojišti jsou malou věcí, chybí-li rozvaha doma. Scipio Africanus, jedinečný muž i vojevůdce, neprospěl obci zničením Numantie víc než tenkrát soukromník Publius Nasica, když zabil Tiberia Graccha. Byť ta věc nepatří jen k občanské úvaze – dotýká se také válečného, protože byla provedena silou a rukou –, přesto byla provedena občanskou radou bez vojska.

Výborné je ono – a slyším, že na to zle útočí nepoctiví a závistiví lidé – „ustupte zbraně togám, ať se vzdá vavřín chvále“. Abych vynechal ostatní: za naší správy obce ustoupily zbraně togám – nebo ne? Nikdy nebylo nebezpečí ve veřejném životě tíživější a nikdy nenastal větší klid. Tak díky naší rozvaze a pečlivosti rychle vypadly zbraně z rukou nejdrzejších občanů a samy padly. Který válečný čin se tomu může rovnat? Který triumf?

Mohu se tím před tebou, Marku, synu můj, honosit, protože tobě patří dědictví této slávy i napodobení oněch činů. Gnaeus Pompeius, muž oplývající válečnou slávou, mi před mnoha svědky dal tuto poctu, že řekl: nadarmo by si přinesl třetí triumf, kdyby díky mé zásluze o obec neměl, kde triumfovat. Jsou tedy občanské statečnosti neméně slavné než vojenské; a v nich je nutno vložit ještě větší práci a úsilí.

Celkem to čestné, které vyhledáváme z povzneseného a vznešeného ducha, se tvoří silou duše, ne silou těla. Přesto je třeba tělo cvičit a tak je udržovat, aby mohlo poslouchat rozhodnutí a rozum při provádění záležitostí a při snášení námahy. Čestné, které zkoumáme, se však celé zakládá na péči o ducha a myšlení; v něm neprospívají obci méně ti, kdo jí předsedají v tóze, než ti, kdo vedou války. Z jejich rozhodnutí se často válkám nezačalo – nebo byly ukončeny –, a občas i započaty, jako třetí punská válka od Marca Catona, u něhož platila jeho vážnost i po smrti.

Spíš se tedy má vyhledávat rozprava než statečnost v boji; ale je třeba se mít na pozoru, abychom to nedělali z útěku před válkou, nýbrž z úvahy o užitku. Válka se má přijímat tak, aby se nehledalo nic jiného než mír. Je známkou statečného a stálého ducha, že se nedá rozrušit v drsných okolnostech, že se nepřevrátí v tápání – jak se říká – ale užívá přítomného ducha a rozvahy a neustupuje od rozumu.

Ačkoli to vše patří k duchu, patří také k velkému nadání vidět v myšlenkách předem budoucnost a nějakou chvíli předtím stanovit, co se může přihodit tak či onak a co udělat, až se to stane; nedopustit, aby bylo třeba někdy říct: „Netušil jsem." To jsou úkoly velkého a povzneseného ducha, který se spoléhá na rozvahu a radu. Lehkomyslně se pouštět do bitvy a potýkat se s nepřítelem ručně je něco zrůdného a zvířecího; ale když to doba a nutnost vyžadují, musí se bojovat rukou a smrt se má klást nad otroctví a hanbu.

Pokud jde o bourání a drancování měst, je třeba velmi zvažovat, aby se nic nedělo zbrkle, nic krutě. Je povinností velkého muže v neklidných okolnostech potrestat viníky, většinu zachránit a za každého osudu zachovávat správné a čestné. Jako jsou totiž, jak jsem řekl výše, lidé, kteří dávají přednost válečným věcem před občanskými, tak najdeš mnoho těch, kterým se nebezpečná a horká rozhodnutí zdají skvělejší a větší než klidná a rozmyšlená.

Nikdy se nemá dojít k útěku před nebezpečím tak, abychom se jevili zbabělými a bojácnými; ale je třeba se vyhýbat také tomu, abychom se nebezpečí vystavovali bezdůvodně – nic není hloupější. Při jít do nebezpečí tedy máme napodobovat zvyk lékařů: mírně nemocné léčí mírně, ale u vážnějších nemocí jsou nuceni přistoupit k nebezpečným a riskantním postupům. Proto přát si za klidného počasí nepříznivou bouři je známkou šílenství, zato bouři jakýmkoli způsobem přečkat je známkou moudrosti – a tím víc, získáš-li vyřešením víc dobrého, než by přineslo pochybování zlého. Nebezpečná jednání ohrožují zčásti ty, kdo je podnikají, zčásti obec.

Stejně tak někteří dávají v sázku život, jiní slávu a přízeň občanů. Máme být připravenější k nebezpečí vlastnímu než k nebezpečí obecnému; a bojovat ochotněji za čest a slávu než za ostatní výhody. Našlo se však mnoho lidí, kteří byli připraveni za vlast prolít nejen peníze, ale i život – a přitom by nebyli ochotni se vzdát ani nejmenšího zlomku své slávy, i kdyby to obec vyžadovala. Jako Kallikratidás: byl vojevůdcem Lakedaimoňanů v peloponéské válce a mnohé činy vykonal znamenitě, nakonec však vše zvrátil, když neposlechl radu těch, kteří mu říkali, aby stáhl loďstvo od Arginús a nestřetával se s Athéňany. Odpověděl jim, že Lakedaimoňané si po ztrátě toho loďstva mohou pořídit jiné, ale on sám bez vlastní hanby utéci nemůže. – Tohle byla pro Lakedaimoňany jen prostřední rána; zato onou zhoubnou pro ně bylo, že se Kleombrotos ze strachu před nenávistí ukvapeně střetl s Epameinondou a moc Lakedaimoňanů se zhroutila. – Mnohem lépe to udělal Quintus Maximus! O něm Ennius:

> Jeden muž otálením naší obci vrátil pole.
> Nedbal pomluv, dbal spíš blaha vlasti.
> Proto i teď víc září jeho sláva ve dnech dalších.

Souhrnně: kdo mají stát v čele obce, ať mají na paměti dvě Platónovy zásady. První, aby prospěch občanů střežili tak, že vše, co dělají, k němu vztahují, zapomínajíce na vlastní výhody. Druhou, aby pečovali o celé tělo obce, ne aby při ochraně jedné části opouštěli ostatní. Jako je totiž poručnictví, tak i správa obce má být vedena pro užitek těch, kdo jsou svěřeni, ne pro užitek těch, jimž je svěřena. Kdo se stará jen o jednu část občanů a druhou zanedbává, zavádí do obce nejzhoubnější věc: rozkol a svár. Z toho se stává, že jedni se zdají být přívrženci lidu, jiní zastánci nejlepších, málokdo zastáncem všech.

Odtud u Athéňanů velké spory, u nás ne jenom bouře, ale přímo zhoubné občanské války; vážný a statečný občan, hodný prvního místa v obci, bude před nimi utíkat a bude je nenávidět a odevzdá se celý

obci – nebude se honit za bohatstvím a mocí – a bude obec celou tak chránit, aby se staral o všechny. Nebude obviňovat nikoho falešnými obviněními, aby ho uvedl v nenávist a opovržení, bude lpět na spravedlnosti a čestnosti tak, že raději – zachovávaje je – stane se, že se těžce dotkne a půjde na smrt, než aby opustil to, co jsem řekl.

Nejubožejší věc je ctižádostivost a boj o pocty, o nichž velkolepě říká týž Platón: „Podobně se chovají ti, kdo se spolu předhánějí, který z nich bude správcem obce, jako kdyby se plavci přeli, který z nich bude kormidlovat.“ Totéž přikazuje: „Za protivníky máme pokládat ty, kdo proti nám berou zbraně, ne ty, kdo chtějí obec hájit podle svého soudu.“ Taková byla mezi Publiem Africanem a Quintem Metellem nevraživost – bez hořkosti.

Ani se nemají poslouchat ti, kteří tvrdí, že se máme na nepřátele silně rozzlobit, a soudí, že je to známkou velkodušného a statečného muže. Nic není chvályhodnějšího a hodnějšího velkého a slavného muže než smířlivost a mírnost. V svobodném národě a při rovnosti práva má se také cvičit vlídnost a onen tak zvaný hluboký klid duše, abychom – rozzlobíme-li se buď na ty, kdo přijdou nevhod, nebo na ty, kdo nás nestydatě obtěžují prosbami – neupadli do zbytečné a nenávistné popudlivosti. A přece má mírnost a smířlivost být pěstována tak, aby se v zájmu obce užívala i přísnost, bez níž nelze obec spravovat. Veškerý trest a kárání má být prostý křivdy, nemá se vztahovat k užitku toho, kdo někoho trestá nebo kárá, nýbrž k užitku obce.

Je také třeba se vyvarovat toho, aby trest byl větší než vina a aby ze stejných důvodů byli jedni trestáni a druzí ani nebyli jmenováni. Zvláště se má držet dál hněv při trestání; nikdy totiž, kdo přistoupí k trestu rozhněván, nezachová onu střední míru mezi přílišností a nedostatečností, kterou chválí peripatetici – chválí ji právem; jen aby zároveň nechválili hněvivost a neříkali, že nám byla přirozeností užitečně dána. Právě hněvivost se má ve všech věcech odmítat; a je třeba si

přát, aby ti, kdo stojí v čele obce, byli podobni zákonům, které se k trestání dávají vést ne hněvem, ale spravedlností.

I v šťastných okolnostech, které plynou podle našeho přání, se bezpodmínečně vyhýbejme pýše, povznesenosti a nadutosti. Snášet nemírně dobré okolnosti stejně jako zlé je známkou lehkomyslnosti; krásná je naopak vyrovnanost v celém životě a stále tatáž tvář, totéž čelo – jak se dochovalo o Sókratovi a také o Gaiovi Laeliovi. Vidím, že Filip, král Makedoňanů, byl sice svými činy a slávou překonán synem, ale ve vlídnosti a lidskosti ho předčil. Proto onen druhý byl vždy veliký, kdežto tenhle často nejhanebnější. Zdá se, že správně napomínají ti, kdo nás vedou, abychom se tím pokorněji chovali, čím jsme nad druhými výš. Panaetius říká, že Africanus, jeho posluchač a přítel, obyčejně říkával: „Jako koně, kteří po častých bitvách bývají plní bujnosti, se obvykle svěřují krotitelům, aby s nimi dalo lépe zacházet, tak lidé v šťastných poměrech, kteří se stali nespoutanými a plnými sebedůvěry, se mají jako do cvičebního kruhu zavést pod rozum a nauku, aby si uvědomili křehkost lidských věcí a proměnlivost štěstěny."

I v nejšťastnějších okolnostech máme nejvíc využívat rady přátel, a to jim dávat ještě větší autoritu než předtím. V tutéž dobu se máme vyvarovat toho, abychom otevírali uši pochlebovačům a dovolovali, aby nám lichotili – v tom je snadné se nechat zmást. Myslíme si totiž o sobě, že si zasluhujeme chválu, a odtud se rodí nespočet chyb, kdy jsou lidé, nadmutí nestřídmým míněním o sobě, hanebně zesměšňováni a upadají do nejvážnějších omylů. – Ale o tom tolik.

A takto se musí soudit: nejvíce záslužné a nejvelkolepější činy koná ten, kdo spravuje obec, protože správa obce zasahuje nejšíře a týká se nejvíce lidí. Mnoho je ale i velkých duchů a bývalo mnoho velkých duchů v klidném soukromí: buď prohlédali, nebo se pokoušeli o něco velikého, a drželi se v mezích svých věcí; nebo – pohybujíce se mezi filozofy a správci obce – nacházeli potěšení ve svém domácím jmění, které sice nerozšiřovali všemi způsoby, ale ani nevylučovali své z jeho

užívání, radši se o ně dělili s přáteli a s obcí, pokud bylo třeba. Takové jmění má být především získáno dobře, žádným hanebným ani odiózním výdělkem; dále má posloužit co nejvíce lidem, pokud si to zaslouží; dále má růst rozvahou, pečlivostí a šetrností, a neposlouchat spíš smyslnost a přepych než štědrost a dobročinnost. Kdo zachovává tato pravidla, může žít velkoryse, vážně, s velkým duchem, zároveň prostě, věrně a opravdově přátelsky k lidem.

Zbývá tedy mluvit o jedné zbývající části čestnosti, v níž se jeví stud a jakási ozdoba života, mírnost a uměřenost a všeobecné utišení vášní ducha a míra ve věcech. V tomto bodu je obsaženo to, co lze latinsky vyjádřit slovem *decorum*, slušnost; řecky se mu říká *to prepon*.

Jeho síla je taková, že se od čestného nedá oddělit; co je slušné, je čestné, a co je čestné, je slušné. Jaký je rozdíl mezi čestným a slušným, lze snáze pochopit než vyložit. Cokoli je slušné, zjevuje se teprve tehdy, když tomu předchází čestnost. A proto nejenom v této části čestnosti, o níž na tomto místě máme pojednávat, ale i ve třech předchozích částech se ukazuje, co je slušné. Vždyť užívat rozumu a mluvit rozvážně a dělat, co děláš, uváženě, a v každé věci vidět, co je pravda, a to i hájit, patří k slušnosti; naopak dát se oklamat, blouznit, klopýtat, nechat se zmást je stejně neslušné jako šílet a být smyslů zbaven. A spravedlivé věci jsou všechny slušné, nespravedlivé naopak – jako jsou hanebné, tak jsou neslušné. Podobně je to se statečností. Co se koná mužně a s velkým duchem, zdá se být muže hodné a slušné; co naopak, to je stejně neslušné jako hanebné.

Toto, co nazývám slušností, patří ke každé čestnosti, a to tak, že se nevidí v jakémsi utajeném pořádku, ale je po ruce. Je to totiž něco, co se chápe v každé ctnosti, co se jí sluší; co lze v myšlenkách od ctnosti odlišit snáze než ve skutečnosti. Jako se půvab a krása těla nedají oddělit od zdraví, tak toto, o němž mluvíme – slušnost –, je sice zcela spojeno s ctností, ale myslí a myšlením se rozlišuje.

Jeho vymezení je však dvojí: jedno obecné *decorum*, které platí ve veškeré čestnosti, a druhé jemu podřízené, které se týká jednotlivých částí čestnosti. Ono obecné se obvykle definuje tak, že slušné je to, co odpovídá vynikající povaze člověka v tom, čím se jeho přirozenost liší od ostatních živočichů. Část podřízená onomu obecnému se definuje takto: slušné je to, co je v tak dalekém souladu s přirozeností, že se v tom projevuje uměřenost a mírnost se svobodným půvabem.

Tomu lze porozumět na slušnosti, kterou sledují básníci – o ní bývá řeč jinde více. Říkáme, že básník zachovává to, co se sluší, tehdy, když to, co odpovídá té či oné postavě, se v jeho díle i děje, i mluví. Například kdyby Aiakos nebo Mínós mluvil:

> Ať mě nenávidí, jen aby se mě báli.

Nebo:

> Otec sám sobě i hrobem.

Zdálo by se to neslušné, protože o nich víme, že byli spravedliví; ale u Atrea se těmhle slovům tleská: řeč totiž odpovídá postavě.

A proto básníci při velké rozmanitosti postav uvidí, co se sluší i u lidí vadných a hanebných; nám však, kterým příroda dala role stálosti, uměřenosti, mírnosti a studu, a která nás učí nebýt lhostejnými k tomu, jak se chováme vůči lidem, se ukáže, jak je ono *decorum* vztahující se k veškeré čestnosti široko rozprostřené, i jak se jeví v každém jednotlivém druhu ctnosti. Jako totiž tělesná krása pěknou skladbou údů budí oči a těší právě tím, že všechny části ladí navzájem s jistým půvabem, tak i tato slušnost, která svítí v životě, přitahuje souhlas těch, s nimiž žijeme – řádem, stálostí a uměřeností všech slov a činů.

Je tedy třeba zachovávat určitou úctu vůči lidem, k nejlepším i k ostatním. Nedbat na to, co si kdo o nás myslí, je nejen známkou namyšlenosti, ale i celkové rozpustilosti. Je však třeba rozlišovat mezi

spravedlností a studem, pokud jde o ohled na druhé. Úkolem spravedlnosti je neporušovat lidská práva, úkolem studu neurážet lidi – a v tom druhém se nejvíc projevuje síla slušnosti. – Doufám, že z toho, co jsem řekl, je zřejmé, co nazýváme slušností.

Povinnost, která se z této slušnosti odvozuje, má na prvém místě tuto cestu: vede k souladu a k zachování přirozenosti. Když se budeme této průvodkyně držet, nikdy nezbloudíme. Budeme sledovat jak to, co je v přirozenosti bystré a pronikavé, tak to, co je přizpůsobené lidské pospolitosti, tak to, co je silné a statečné. Největší síla slušnosti je ale v této části, o které právě pojednáváme. Neposuzují se totiž jen pohyby těla, které jsou přirozenosti vlastní, ale ještě víc pohyby duše, které jsou jí také přizpůsobeny.

Síla a přirozenost duše je totiž dvojí: jedna část je v pudu – řecky *hormé* –, který člověka strhává sem a tam; druhá v rozumu, který učí a vysvětluje, co se má dělat a čeho se vyvarovat. Z toho vychází, že rozum má vládnout a pud má poslouchat. Všechno jednání musí být prosté zbrklosti a nedbalosti; nemá se dělat nic, pro co by nebylo možno uvést pravděpodobný důvod. – To je zhruba vymezení povinnosti.

Je tedy třeba dosáhnout, aby pudy poslouchaly rozum, nepředbíhaly ho a neopouštěly ho pro lenost nebo pro netečnost, aby byly klidné a prosté všech vášní duše; z toho zazáří veškerá stálost a veškerá umělenost. Pudy, které se dostávají dál a, jakoby skákajíc, se v touze nebo v útěku dostatečně nedrží na uzdě rozumu, bez pochyby přesahují cíl a míru. Opouštějí a odhazují poslušnost a neřídí se rozumem, jemuž jsou podřízeny zákonem přirozenosti. Jimi se rozrušuje nejen duše, ale i tělo. Lze dokonce spatřit tváře rozhněvaných, těch, kdo jsou puzeni nějakou vášní nebo strachem, nebo plesají přemírou rozkoše: tvář, hlas, pohyb i držení se jim mění.

Z toho se chápe – vrátím-li se ke tvaru povinnosti –, že všechny pudy mají být krocené a utišované a že musí být probuzena pozornost

a pečlivost, abychom nic nedělali zbrkle a náhodně, bez rozmyslu a nedbale. Nejsme totiž přirozeností zrozeni k tomu, abychom se zdáli stvořeni ke hře a žertu, ale spíše k vážnosti a k nějakým vážným a větším činnostem. Hra a žert se mají užívat; ale jako spánek a jiný odpočinek – teprve když jsme dost učinili vážným a seriózním věcem. Sám způsob žertování ovšem nemá být bezuzdný ani nestřídmý, nýbrž ušlechtilý a vtipný. Vždyť ani dětem nedovolujeme každou hru, ale jen tu, která se nerozchází s čestnými činy; podobně v samotném žertu má zasvitnout nějaký paprsek počestného ducha.

Dvojí je způsob žertování: jeden nízký, drzý, hanebný, oplzlý; druhý vybroušený, uhlazený, nápaditý, vtipný. Druhého jsou plné nejen náš Plautus a stará attická komedie, ale i knihy sókratických filozofů – a mnoho vtipně řečeného od mnoha mužů, například to, co Cato starší sebral a čemu se říká *apoftegmata*. Rozlišení ušlechtilého a nízkého vtipu je tedy snadné. První je – jestliže se stane ve vhodný čas, při uvolněné mysli – hoden i toho nejvážnějšího člověka; druhý není hoden ani svobodného, používá-li se hanebných věcí a oplzlosti slov. – I při hře se musí dbát míry, abychom se příliš nerozpoutali a nespadli vedeni rozkoší do nějaké hanebnosti. Naše cvičné pole a lov nabízejí čestné příklady hry.

K celé otázce povinnosti patří mít neustále před očima, oč lidská přirozenost předčí dobytek a ostatní zvěř. Zvěř necítí nic kromě rozkoše a žene se za ní vší silou, lidská mysl se naproti tomu živí učením a myšlením, pořád buď něco zkoumá, nebo něco koná a nese ji potěšení z vidění a slyšení. A i když je někdo poněkud více nakloněn k rozkošem – jen aby nebyl z rodu zvířat (jsou totiž někteří lidé jen jménem, nikoliv skutkem) –, pokud je trochu vznešenější, i když ho rozkoš zajme, ze studu svůj sklon k rozkoši skrývá a předstírá, že ho nemá.

Z toho je zřejmé, že tělesná rozkoš není hodna lidské vznešenosti a má se jí pohrdat a odmítat ji; jestliže však někdo něco rozkoši přesto přisuzuje, musí pečlivě držet míru v jejím užívání. A proto strava a tě-

lesná péče mají být zaměřeny na zdraví a sílu, ne na rozkoš. A chceme-li se zamyslet, co je v přirozenosti vznešeného a důstojného, pochopíme, jak hanebné je rozplývat se v přepychu a žít rozmařile a změkčile – a jak čestné žít střídmě, uměřeně, přísně a střízlivě.

Je také třeba pochopit, že nás přirozenost oblékla jakoby do dvou rolí. Jedna je společná: pochází z toho, že všichni máme podíl na rozumu a na onom vznešenu, jímž převyšujeme zvířata; z něho se odvozuje všechno čestné a slušné a z něho se čerpá způsob, jak nalézt povinnost. Druhá je ta, která je přidělena jednotlivě. Jako jsou totiž v tělech velké rozdíly – jeden je rychlý na běh, druhý silný v zápasení; a jak ve tvarech má jeden důstojnost, druhý půvab –, tak v duších se objevují ještě větší rozmanitosti.

V Luciu Crassovi a Luciu Filippovi bylo mnoho vtipu, ještě víc a navíc záměrně v Gaiu Caesarovi, synovi Luciově. V týchž dobách v Marku Scaurovi a mladém Marku Drusovi byla jedinečná přísnost, v Gaiu Laeliovi mnoho veselosti; v jeho blízkém příteli Scipionovi větší ctižádost a smutnější život. Z Řeků víme o Sókratovi, že byl sladký a vtipný, s líbezným hovorem a ve všech řečech předstíral neznalost – Řekové mu říkali *eirón*; naproti tomu Pythagoras a Perikles získali nejvyšší autoritu bez jakékoli veselosti. O lstivém Hannibalovi víme z Punů, z našich vojevůdců o Quintu Maximovi: snadno uměli skrývat, mlčet, předstírat, strojit nástrahy a předbíhat záměry nepřátel. V tomto rodu Řekové kladou nade všechny ostatní Themistoklea a Iásona z Fer; a především obratný a lstivý skutek Solóna, který, aby mu bylo bezpečněji a aby o něco víc prospěl obci, předstíral šílenství.

Oproti nim jsou jiní velmi rozdílní: prostí a otevření, kteří nic nekonají skrytě, nic úkladem, ctitelé pravdy, nepřátelé podvodu. A opět jiní, kteří vydrží cokoli, podlízají komukoli, jen aby dosáhli, co chtějí – jako jsme viděli Sullu a Marka Crassa. V tomto rodu máme podání o Lakedaimonském Lysandrovi, nejlstivějším a nejvytrvalejším, a oproti němu o Kallikratidovi, který se stal prefektem loďstva hned

po Lysandrovi. – Podobně v hovorech někdo, i když je přemocný, dokáže vystupovat tak, jako by byl jedním z mnoha; to jsme viděli u Catula – u otce i u syna –, totéž u Quinta Mucia a u Mancia. Slyšel jsem od starších, že totéž bylo u Publia Scipiona Nasiky; naopak jeho otec, ten, který potrestal ničivé snahy Tiberia Graccha, neměl v hovoru žádnou vlídnost – stejně jako Xenokrates, nejpřísnější z filozofů – a právě pro to byl velký a slavný. – Nespočetných dalších rozdílů přirozenosti a mravů je plno; nic z toho však není třeba zavrhovat.

Je nutno pevně se držet toho, co má kdo své, ne vadného, ale přece jen svého, abychom tím snáz zachovali onu slušnost, kterou hledáme. Má se to dělat tak, abychom se nevzpouzeli proti obecné přirozenosti, ale přitom zachovávali tu svoji. I kdyby bylo něco jiného vážnějšího a lepšího, přesto měřme svoje úsilí měřítkem své vlastní přirozenosti. Nemá smysl bojovat proti své přirozenosti ani jít za něčím, čeho nemůžeš dosáhnout. – Z toho je ještě zřejmější, jaká je to slušnost: nic není slušné *invita Minerva*, jak se říká, totiž proti vzdorující přirozenosti.

Je-li vůbec něco slušné, pak zcela jistě nic víc než vyrovnanost – jak v celém životě, tak v jednotlivých činech. Tu nelze zachovat, pokud napodobuješ cizí přirozenost a opouštíš svou. Jako máme užívat řeč, která je nám vrozená, abychom – jako někteří, kdo míchají řecká slova – nebyli po právu zesměšňováni, tak máme ve svých činech a v celém životě nenést žádný rozpor.

Tyto rozdíly přirozeností mají takovou sílu, že někdy jeden by si měl vzít život, kdežto druhý v téže věci ne. Vždyť v jiném postavení nebyl Marcus Cato, v jiném ostatní, kteří se v Africe vzdali Caesarovi? A přece by se jim snad pokládalo za vadu, kdyby se byli zabili, protože jejich život byl mírnější a mravy snazší. Catonovi však, kterému přirozenost dala neuvěřitelnou vážnost a který ji sám utužil ustavičnou stálostí a vždy setrval v jednou pojatém předsevzetí, bylo třeba spíš zemřít než hledět tyranovi do tváře.

Co všechno zakusil Odysseus v onom dlouhém bloudění, když musel sloužit ženám – pokud se Kirké a Kalypsó mají nazývat ženami – a chtít být ve veškerém hovoru ke každému vlídný a milý? Doma dokonce snášel urážky od otroků a služek, aby se jednou dostal k tomu, po čem toužil. Zato Aiás, jak nám bylo předáno, byl spíš připraven tisíckrát zemřít než takové věci snášet. – Když to zvážíme, musíme se rozhodnout, co kdo z nás má svého, a to usměrňovat; nesnažit se zkoušet, nakolik se nám sluší cizí věci. To totiž každému nejvíc sluší, co je mu nejvíc vlastní.

Nechť tedy každý pozná své nadání, ať se k sobě chová jako přísný soudce svých dobrých i zlých stránek, aby se nám herci nezdáli mít víc rozvahy než my. Oni totiž nevybírají hry nejlepší, ale sobě nejvhodnější; kdo spoléhá na hlas, bere si Epigony a Meda, kdo na pohyb, bere Melanippu a Klytaimnéstru. Rupilius, kterého si pamatuji, vždycky Antiopu; Aesopus jenom zřídka Aianta. Nebude tedy herec vidět na scéně to, co moudrý muž neuvidí v životě? K tomu tedy, k čemu budeme nejzpůsobilejší, obraťme nejvíce svou práci. Jestliže nás ale někdy nutnost přinutí k něčemu, co našim schopnostem neodpovídá, musí být vynaložena veškerá starost, úsilí a pečlivost, abychom to dělali, když ne slušně, tedy aspoň co nejméně neslušně. Nemáme se tolik snažit zmocnit se dobrých vlastností, které nám nejsou dány, jako spíš uniknout vadám.

K oněm dvěma rolím, které jsem jmenoval výše, se připojuje třetí, kterou nám ukládá okolnost nebo doba, a dokonce čtvrtá, kterou si přizpůsobujeme sami podle vlastního úsudku. Království, moc, šlechtictví, pocty, bohatství, statky a jejich opak jsou dílem náhody a okolností; naproti tomu, jakou roli chceme hrát sami ze sebe, pochází z naší vůle. Jedni se dávají na filozofii, druzí na občanské právo, jiní na výmluvnost; a i mezi ctnostmi dává jeden přednost tomu, aby vynikl v jedné, druhý v druhé.

Pokud otcové nebo předkové vynikli v nějaké slávě, synové se obyčejně snaží vyniknout v témže druhu – jako Quintus Mucius, syn Publiův, v občanském právu, syn Pauly Afričan ve vojenství. Jiní k slávě, kterou přijali od otců, přidávají ještě něco svého – jako tentýž Africanus přidal k válečné slávě i výmluvnost. Totéž udělal Timotheos, syn Konónův: ačkoli nebyl ve válečné slávě horší než otec, přidal k ní ještě slávu vzdělání a nadání. Občas se stane, že někdo opustí napodobování předků a získá vlastní pověst – a v tom se nejvíc namáhají ti, kdo si klade velké cíle, přitom však pocházejí z neznámých předků.

Všechno tohle tedy, když zkoumáme, co se sluší, máme pojmout do duše a do myšlení. Nejdřív je však třeba stanovit, kým a jací chceme být a v jakém druhu života – a toto rozhodnutí patří k nejobtížnějším vůbec. Vždyť na začátku dospívání, kdy je rozhodovací schopnost nejslabší, si každý stanoví, jaký druh života povede, podle toho, co si nejvíc oblíbil. Tak se zaplete do jakéhosi určitého druhu a dráhy života dřív, než mohl soudit, co je nejlepší.

Co Prodikos vypravuje o Hérakleovi – jak se to dochovalo u Xenofónta – že jakmile dospěl do pubescence, do věku, který mu příroda dala, aby si zvolil, jakou cestou života půjde, odešel do samoty, dlouho tam seděl a sám se sebou mnoho pochyboval, když viděl dvě cesty, jednu Rozkoše a druhou Ctnosti, kterou je lepší nastoupit – to se mohlo přihodit Hérakleovi, „z Jovišova semene zrozenému“, ale nám ne. My napodobujeme ty, kdo nám přijdou jací, a jsme hnáni k jejich úsilí a zvykům. Většinou nás vedou rodičovská napomenutí k jejich zvyku a mravu; druzí se nechají strhnout míněním davu a nejvíce si přejí to, co se většině zdá nejkrásnější. Někteří však – ať štěstěnou, nebo dobrotou přirozenosti – jdou správnou cestou života i bez výchovy rodičů.

Zcela vzácní jsou ti, kteří buď výjimečnou velikostí nadání, nebo skvělou vzdělaností a výcvikem, nebo obojím, měli ještě i čas uvážit, jakou životní dráhu nejlépe následovat. Při takové úvaze se musí všechno zvažovat podle vlastní přirozenosti. Vždyť ve všech činech,

které konáme, podle toho, jak kdo je zrozen – jak bylo řečeno výše – hledáme, co se sluší; o to větší starost se musí věnovat uspořádání celého života, abychom mohli v jeho průběhu zůstat sami sobě věrní a v žádné povinnosti nekulhat.

Protože v tomto směru má největší váhu přirozenost, těsně po ní štěstěna, musí se při volbě druhu života brát v úvahu obojí – ale přirozenost víc. Je totiž mnohem pevnější a stálejší, takže se někdy zdá, jako by sama smrtelná štěstěna bojovala s nesmrtelnou přirozeností. Kdo tedy svou životní volbu zcela podřídí přirozenosti – pokud není vadná –, nechť na ní vytrvá (to je nejslušnější); ledaže by snad pochopil, že v tom druhu života pochybil. Pokud by k tomu došlo – a může –, musí se přistoupit ke změně mravů a návyků. Pomohou-li okolnosti té změně, uděláme ji snáz a pohodlněji; pokud ne, musí se dít pozvolna a postupně – jako soudí moudří, že přátelství, která nás méně těší a méně schvalujeme, se slušněji přerušují pomalu než náhle utínají.

Po změně druhu života je třeba všemi způsoby pečovat o to, aby se zdálo, že jsme to udělali z dobrého rozhodnutí. – A protože bylo před chvílí řečeno, že se máme napodobovat předky, nechť platí první výjimka: nemají se napodobovat jejich vady. Dále: pokud přirozenost nedovolí napodobit něco z nich – jako syn staršího Africana, který adoptoval tohoto Afričana zrozeného Paulovi, pro svůj slabý zdravotní stav nemohl být tak podobný otci, jako otec sám byl podobný svému otci –, nechť ten, kdo nebude moci obhajovat soudní pře, strhávat řečmi lid na shromážděních nebo vést války, přesto podává to, co bude v jeho vlastní moci: spravedlnost, věrnost, štědrost, uměřenost, mírnost. Tím se bude méně požadovat to, co mu chybí. – Nejlepší dědictví, které otcové předávají dětem – vzácnější než veškeré jmění –, je sláva ctnosti a konaných skutků; a za zločinné a vadné je třeba pokládat, jestliže na ni syn vrhne hanbu.

A protože se nestejným věkům nepřisuzují stejné povinnosti – jedny jsou pro mladé, druhé pro staré –, je třeba něco říct i o tomto roz-

lišení. Je povinností mladého vážit si starších, z nich si vybrat ty nejlepší a nejzkušenější, o jejichž rady a autoritu by se opíral. Nezkušenost mladého věku se totiž musí utvářet a řídit rozvahou starých. Mladý věk se má nejvíc chránit od vášní a cvičit se v námaze a vytrvalosti duše i těla, aby v jejich píli vzkvétaly jak válečné, tak občanské povinnosti. A i když mladí budou chtít uvolnit mysl a oddat se radosti, ať se vyvarují nestřídmosti a nezapomínají na stud; to bude snazší, pokud se jim starší při takových věcech nebudou účastnit.

Starým se zdají být povinné spíš menší tělesné námahy a víc duševních cvičení; mají se postarat, aby svým rozhodováním a rozvahou co nejvíce pomohli přátelům, mládeži a především obci. Nic nemá stáří tolik varovat jako ochabnutí a lenivost. Rozmařilost, hanebná v každém věku, je ve stáří nejošklivější. Pokud se k ní navíc připojí nevázanost v smyslnostech, je to dvojí zlo: samo stáří přijímá hanbu a činí nestřídmost mladých ještě nestoudnější.

Není od věci říct něco i o povinnostech úředníků, soukromníků a cizinců. Je zvláštní úlohou úředníka chápat, že nese tvář obce, že má udržovat její důstojnost a čest, zachovávat zákony, přidělovat práva – a vzpomínat, že mu byla tyto věci svěřeny do jeho věrnosti. Soukromník má žít s občany podle rovného a stejného práva, ne pokorně a sraženě, ani se nevyvyšovat; ve veřejném dění má chtít to, co je klidné a čestné. Takového člověka obvykle pokládáme za dobrého občana a tak ho i nazýváme.

Povinností cizince a přistěhovalce je nevměšovat se do ničeho mimo své věci, nevyzvídat o druhém a nejméně ze všeho být v cizí obci zvědavý. – Tak se v povšechnosti vyhledají povinnosti, bude-li se ptát, co se sluší a co odpovídá dané postavě, době a věku. Nic ale není tak slušné jako zachovávat v každém konání a rozhodování stálost.

Protože se ona slušnost projevuje ve všech činech, slovech, a konečně i v pohybu a držení těla – a jeho podstatu tvoří tři věci: krása, řád, zdobnost přiměřená činu – a je obtížné je vyjadřovat slovy, ale

stačí jim porozumět, a protože mezi těmito třemi věcmi je obsažena i ta péče, abychom byli uznáváni těmi, s nimiž a u nichž žijeme, řekněme pár slov i o tělesných věcech. Předně se zdá, že sama přirozenost měla velký vzhled k našemu tělu: ty části těla, na nichž je čestná podoba, umístila na nápadná místa, kdežto ty části těla, které jsou dány k nutným potřebám přirozenosti, by měly odporný a nehezký pohled, zahalila a schovala.

Tuto přirozenosti tak starostlivou skladbu napodobil lidský stud. Co totiž přirozenost skryla, to všichni, kdo mají zdravé smysly, odstraňují od pohledu; vlastním nutnostem se starají vyhovět co nejskrytěji; a ty části těla, jejichž potřeba je nutná, nenazývají ani jejich pravými jmény, ani jejich užívání. A co není hanebné dělat, pokud to je skryto, je oplzlé mluvit o tom. A tak ani otevřené konání těch věcí není bez drzosti, ani oplzlost řeči.

Nemáme poslouchat ani kyniky ani ty stoiky, kteří byli skoro kyniky, kteří nás káraji a vysmívají se nám, že slovně pokládáme za hanebné to, co hanebné není, a naopak co hanebné je, pojmenováváme pravými jmény. Loupit, podvádět, cizoložit je hanebné samo o sobě, ale mluvit o tom není oplzlé. Mít děti je čestné samo o sobě, ale pojmenovat to je oplzlé. – A plno dalšího ve stejném smyslu u nich najdeme proti studu. My ale sledujme přirozenost a utíkejme před vším, co odporuje schválení očí a uší. Držení těla, chůze, sezení, ulehnutí, výraz, oči, pohyby rukou – ať všechno drží onu slušnost.

V těchto věcech se mají hlavně vyhýbat dvě chyby: nic zženštilého a změkčilého, nic drsného a hrubého. Nemáme hercům a řečníkům přenechávat to, co by u nich bylo vhodné, jako nedbalost u nás. Zvyk herců má – díky staré kázni – takový stud, že nikdo nevstoupí na jeviště bez spodničky; obávají se, že kdyby se nějakou náhodou odhalily některé části těla, nebyla by to slušná podívaná. U nás se podle zvyku dospělí synové nekoupou s rodiči a zeťové s tchány. Je tedy třeba za-

chovávat stud tohoto druhu, zvláště když nás k tomu vede sama přirozenost jako průvodkyně a učitelka.

Protože jsou dva druhy krásy – v jednom je půvab, v druhém důstojnost –, půvab máme pokládat za ženský, důstojnost za mužský. A tak od mužské podoby odstraňme veškerou ozdobu, která k muži nepatří, a téže chybě se vyvarujme v postoji a pohybu. Palestrické pohyby bývají totiž odpornější a herecké někdy nejsou prosty nevhodnosti; v obou druzích se chválí to, co je přímé a prosté. Důstojnost zjevu se zachovává zdravou barvou pleti, barva pleti tělesným cvikem. Dále je třeba čistoty – ne obtížné a vybrané přespříliš, pouze takové, která se vyhne hrubosti a nelidské nedbalosti. Stejný ohled se má brát na oděv, v němž, stejně jako ve většině věcí, nejlepší je střední míra.

Máme se vyvarovat jak příliš měkké pomalosti chůze, abychom se nepodobali nosítkům z průvodů, tak i přehnané rychlosti; při spěchu začíná člověk oddychovat, mění se výraz, kroutí ústa. Z toho se dá hodně vyvodit, že chybí stálost. Mnohem víc se však musí dbát o to, aby pohyby duše neustupovaly z přirozenosti. Toho docílíme tak, že se budeme vyhýbat vášním a strnutím a budeme držet duši napjatou v péči o slušnost.

Pohyby duše jsou dvojí: jedny jsou pohyby myšlení, druhé pohyby pudu. Myšlení se zabývá hledáním pravdy, pud pobízí k jednání. Je tedy třeba starat se, abychom myšlením užívali věci co nejlepší a abychom pud podrobovali rozumu. – A protože má řeč velkou moc a je dvojí – jedna sporná a druhá rozhovorná – spor patří do rozprav soudních, sněmovních, senátních; rozhovor zase do kruhů přátel, do diskuzí, do setkání blízkých; a smí doprovodit i hostinu. Pravidla pro spornou řeč mají řečníci; žádná pro rozhovor, i když si dovedu představit, že by nějaká mít mohla. Ale úsilím studentů se najdou učitelé – a tomuto se dnes nikdo nevěnuje; všechno je plné davu řečníků. Nicméně to, co jsou pravidla pro slova a myšlenky, bude platit i pro rozhovor.

Protože máme hlas jako ukazatel řeči a v hlasu sledujeme dvě vlastnosti – zřetelnost a líbeznost –, obojí se musí vzít od přirozenosti; cvikem se jedno zdokonalí, napodobením pečlivých a mírných řečníků zase druhé. V Catulech nebylo nic, co by nás přivádělo k domnění, že užívají hluboké znalosti písemnictví – byli vzdělaní, ale i jiní; ale měli pověst, že nejlépe užívají latinský jazyk. Zvuk byl sladký, hlásky nevyráženy a nespolknuty, aby nebyly ani neslyšné, ani odporné; hlas bez tlaku, ne odumřelý, ne příliš zpěvný. Řeč Lucia Crassa byla sice bohatší a stejně vtipná, ale pověst Catulů o správné latinské řeči zůstávala nemenší. Soly a vtipy Caesar, bratr otce Catulova, předčil všechny: dokázal v samotném soudním žánru porazit spory jiných pouhou konverzací. – V tom všem je tedy třeba se namáhat, hledáme-li v každé věci, co se sluší.

Nechť je tedy rozhovor – v němž sókratikové nejvíc vynikají – mírný a co nejméně umíněný, nechť v něm je půvab. Ten, kdo mluví, ať neuzavírá ostatní, jako by přišel na své území: nechť pokládá za správné, aby se v hovoru stejně jako v jiných věcech střídali. Ať především dbá, o čem se mluví: je-li o věcech vážných, nechť přistoupí s vážností; je-li o žertovných, s půvabem. Hlavně ať dbá, aby jeho řeč neukazovala, že v jeho mravech vězí nějaká neřest; to se obvykle stává, když mluvčí se zápalem – ať posměšně, nebo přísně – zle a potupně mluví o nepřítomných, aby je snížil.

Nejčastěji se vedou rozhovory o domácích záležitostech, o veřejném dění nebo o uměních a nauce. Je třeba se postarat o to, aby se řeč, i když se dala odbočit do něčeho jiného, obracela zpět k tomu, co je blízko přítomných. Nemáme totiž z téhož radost ve všech časech ani stejně silně. Je také třeba všímat si, kam až hovor přináší potěšení; a jak má být rozmyšleno, jak jsme začali, tak má být rozmyšleno i to, jak skončíme.

A jako se v celém životě nejlépe přikazuje vyhýbat se vášním – totiž pohybům duše přespříliš silným, které neposlouchají rozum –, tak se

těmto pohybům má řeč vyhýbat: ať se neobjeví hněv ani nějaká žádostivost, ani lenost či netečnost, nebo něco podobného. Hlavně se musíme starat, abychom se zdáli vážit si těch, s nimiž hovoříme, a mít k nim upřímnou náklonnost. Někdy se vyskytnou i nutná pokárání: v nich musí být snad větší napětí hlasu i tvrdší síla slov; dokonce se máme zdát, že to děláme s hněvem. Ale jako k pálení a řezání, tak i k tomuto druhu kárání přistupujme vzácně a jen neradi, nikdy jinak než z nezbytí, pokud se nenajde žádný jiný lék. Hněv však ať zůstane daleko – s ním se nemůže udělat nic správně a nic uvážlivě.

Z větší části ale smíme použít mírné kárání – s připojenou vážností, aby se zároveň projevila přísnost a byla vyloučena urážka. A to, co má kárání i tak hořkého, se má naznačit tak, že to konáme kvůli tomu, kdo je kárán. Je také správné i v oněch sporech vedených s nejpokrytějšími nepřáteli zachovat vážnost a odhánět hněvivost; věci konané s nějakou vášní nemohou být stálé a nemohou být schvalovány přítomnými. Je ostudné také chlubit se sám sebou, zvláště nepravdivě, a napodobovat vychloubačného vojáka ke smíchu posluchačů.

A protože se zabýváme vším – aspoň to chceme –, řekněme také, jaký má být dům váženého a předního muže. Jeho cílem je užitek: podle něho se má řídit stavební plán; přesto se má dbát pohodlí i důstojnosti. Gnaeu Octaviovi, který jako první z té rodiny byl zvolen konzulem, byla ke cti okolnost, že si na Palatinu postavil znamenitý a důstojný dům; když si ho lidé prohlíželi, usuzovali, že domu pomohl pán k jeho konzulátu, jakožto novému muži. Scaurus ten dům zboural a přistavěl k vlastnímu domu. Octavius tedy jako první přinesl do svého domu konzulát, kdežto Scaurus, syn nejlepšího a slavného muže, do rozšířeného domu nepřinesl pouze neúspěch při volbě, ale přímo hanbu a neštěstí.

Důstojnost se má zdobit domem, ne hledat celou od domu; a ne dům má zdobit pána, ale pán dům. A jako se jinde má brát ohled nejen na své věci, ale i na druhé, tak u domu slavného muže, do něhož se

mají přijímat mnozí hosté a i zástup lidí všeho druhu, se má dbát na prostornost. Jinak se velký dům často stane pánovi hanbou – pokud v něm panuje samota, zvláště kdyby byl kdysi za jiného pána obvykle plný lidí. Je totiž odporné, když kolemjdoucí říkají:

> Ó stařičký dome, běda, jak nepodobného
> než ten dřívější pán ti teď dává pána!

To se dnes dá říci o mnoha domech.

Je třeba se vyvarovat – zvláště kdyby sis stavěl sám – přemrštěnosti ve výdajích a nádheře; v tomto směru je mnoho zla už v samotném příkladu. Většina lidí totiž horlivě napodobuje právě tyto činy vůdců. Například: kdo napodobuje ctnost Lucia Luculla, muže nejvyššího? Ale kolik lidí napodobuje nádheru jeho vil! V nich je nutno zavést míru a vrátit k střední hranici. Táž střídmost se má přenést na všechen způsob užívání a kultury života. – Ale o tom tolik.

V každém konání se tedy musí držet tři zásady: za prvé, aby pud poslouchal rozum – nic není příhodnějšího k zachovávání povinností; za druhé, aby se brala v úvahu velikost věci, kterou chceme vykonat, aby na ni nebyla vynakládána ani větší, ani menší starost a práce, než vyžaduje věc sama; za třetí, abychom dbali, aby to, co patří ke svobodnému výrazu a důstojnosti, bylo přiměřené. Nejlepší míra je držet se samotné slušnosti, o níž jsme mluvili dříve, a dál nejít. – Z těch tří nejvýznamnější je přece jen podrobovat pud rozumu.

Nyní má přijít řeč o pořádku věcí a o příhodnosti časů. Toto spadá pod vědu, kterou Řekové nazývají *eutaxia* – ne tu, kterou my překládáme jako uměřenost (v tom slově je obsažena *míra*), ale *eutaxia* znamená zachovávání pořádku. A tak abychom nazývali totéž uměřeností, stoikové ji definují jako znalost, kterak věci, které jsou předmětem našich činů nebo řečí, umístit na jejich správné místo. Zdá se, že síla pořádku a umísťování je tatáž. Vždyť i pořádek sám definují jako skladbu

věcí ve vhodných a přiměřených místech. Místo pro činnost pak označují příhodnost času; a vhodný čas pro čin se řecky nazývá *eukairia*, latinsky *occasio* – příležitost. Tak se stává, že tato uměřenost – kterou vykládáme, jak jsem řekl – je věděním o příhodné době pro čin.

Mohla by to být stejná definice rozumnosti, o které jsme mluvili na začátku; na tomto místě ale pojednáváme o mírnosti, zdrženlivosti a podobných ctnostech. Co je tedy vlastní rozumnosti, bylo řečeno na svém místě; co ale patří k těmto ctnostem, o nichž už dlouho mluvíme, a co se týká studu a souhlasu těch, s nimiž žijeme, se má říct teď.

Je tedy třeba zachovávat takový řád činů, aby – jako v souvislé řeči, tak i v životě – všechno bylo navzájem přiměřené a shodné. Je hanebné a velmi vadné přinést ve vážné věci žert hodný hostiny – nebo něco změkčilého. Dobře to řekl Perikles, když měl v prétuře za kolegu básníka Sofokla a sešli se k poradě o společné povinnosti: šel kolem krásný chlapec a Sofoklés řekl: „Jaký krásný chlapec, Perikle!“ – „Ale Sofokle, prétor má mít na uzdě ne jen ruce, ale i oči.“ A kdyby totéž řekl Sofoklés při prohlídce atletů, byl by ušel oprávněné výtky. Tak velká je síla místa a času. Jako by se nikomu, kdo se chystá vést soudní při, nedávalo za vinu, kdyby si při chůzi nebo při procházce sám pro sebe přemýšlel; ale totéž by u hostiny vypadalo nelidsky z nerozpoznání vhodného času.

Věci, které se velmi liší od lidskosti – třeba kdyby někdo zpíval na fóru nebo něco jiného tak zcela zvrácené – jsou snadno vidět a nepotřebují velkých napomínání a pravidel; ale malá provinění, která nemůže postřehnout mnoho lidí, se musí pečlivěji odvracet. Jako na lyře nebo píšťale sebenepatrnější neshoda bývá odborníkem postřehnuta, tak se musí v životě hledět, aby nic nebylo v nesouladu – a to tím víc, čím větší a lepší je shoda činů než shoda zvuků.

A tak jako se v hře na lyře uši hudebníků dokážou postřehnout i to nejmenší, tak i my, chceme-li být bystrými a pečlivými soudci a pozorovateli vad, pochopíme často velké věci z malých. Z pohledu očí,

z povzdvižení nebo svraštění obočí, ze smutku, z veselosti, ze smíchu, z hovoru, ze mlčení, ze stupně hlasu – pozvedajícího se, nebo tišeného – a z dalších podobných věcí snadno rozpoznáme, co z toho se děje přiměřeně a co se rozchází s povinností a přirozeností. Není v tomto směru nevhodné soudit podle ostatních: pokud by na nich bylo něco neslušného, sami se tomu vyhýbejme. Jak se nějakým způsobem stává, že na druhých vidíme víc provinění než na sobě. A tak se při výuce nejsnáz opravují ti žáci, jejichž chyby napodobují učitelé pro účely nápravy.

Není také na škodu při volbě věcí, které přinášejí pochybnost, přibrat vzdělané lidi nebo i zkušené praxí a zeptat se jich na to, co o kterém druhu povinnosti soudí. Většina lidí totiž bývá vedena tam, kam je vede sama přirozenost. Je při tom třeba hledět nejenom, co kdo říká, ale i co kdo cítí, a také z jakého důvodu to cítí. Jako chtějí malíři, sochaři, ba i básníci, aby jejich dílo prohlíželo obecenstvo – aby, pokud bude něco mnoha lidmi kritizováno, mohli to opravit, a oni sami pak u sebe i u jiných zkoumají, co v něm je chybného –, tak i my musíme podle úsudku ostatních mnoho dělat a mnoho nedělat, mnoho měnit a opravovat.

Co se však děje podle zvyku a občanského zřízení, o tom se nemá nic přikazovat; vždyť zvyky samy jsou pravidla. Nikdo se nemá dát svést k té chybě, že by snad, pokud Sókrates nebo Aristippos udělali nebo řekli něco proti občanskému zvyku, usoudil, že si totéž smí dovolit on. Oni dosahovali této volnosti díky velkým a božským kvalitám. Učení kyniků se má zcela odhodit; je nepřátelem studu, bez něhož nemůže být nic správné, nic čestné.

Těm, jejichž život jsme sledovali v čestných a velikých věcech, kteří dobře smýšlejí o obci a dobře se o ni zasloužili nebo si zaslouží – a kteří jsou vyznamenáni nějakou poctou nebo úřadem – máme prokazovat ohled a úctu. Máme též mnoho přisuzovat stáří, ustoupit těm, kdo zastávají úřad, rozlišovat mezi občanem a cizincem a u cizince

i to, zda přišel soukromě, nebo veřejně. Konečně, abych nemluvil o jednotlivostech, máme pěstovat, chránit a zachovávat spojení a svazek celého lidského pokolení.

Co se umění a výdělků týká, které se mají pokládat za svobodné a které za nízké, přijali jsme toto: Předně se zavrhují ty výdělky, které vyvolávají nenávist – jako výběrčí mýta a lichvářů. Nízké a nedůstojné jsou výdělky všech námezdních pracovníků, jejichž práce, a ne umění se najímají; v tom je totiž sám plat jakoby úpisem k otroctví. Nedůstojní jsou i ti, kdo kupují od obchodníků, aby ihned prodali; nic z toho nemají, pokud nelžou – a není nic hanebnějšího než marnivost. Všichni řemeslníci se zabývají nedůstojným uměním; ani dílna nemůže mít na sobě nic ušlechtilého. Nejméně se chválí ta umění, která slouží rozkoším:

> rybáři, řezníci, kuchaři, uzeníři, lovci ryb,

jak říká Terentius. Přidejme, chceš-li, mastičkáře, tanečníky, celou tu kostkovou hernu.

Umění, v nichž je buď větší rozvaha, nebo užitečnost nemalá – jako medicína, jako architektura, jako nauka o čestných věcech –, jsou čestná pro ty, jejichž stavu odpovídají. Obchod, pokud je malý, se má pokládat za nízký; pokud je velký a obsažný, zdaleka přivážející mnoho a mnoha lidem bez marnivosti rozdělující, nemá se příliš odsuzovat. A kdyby se obchodník nasycen ziskem – vlastně spíše spokojen – jako se mnozí z moře vrací do přístavu, a z přístavu samého přesune na pole a statky, zdá se mít po právu nárok na chválu. Ze všeho ale, čím se něco získává, není nic lepšího než zemědělství, nic bohatšího, nic sladšího, nic hodnějšího svobodného muže. O tom jsme toho ve *starším Catonovi* dost řekli; odtud si vezmi, co se k tomuto místu hodí.

Zdá se, že jsme dost řekli, jak se z jednotlivých částí čestnosti odvozují povinnosti. Mezi věcmi, které jsou čestné, může ale často nastat

spor a srovnání – „ze dvou čestných, co je čestnější“; toto téma Panaetius vynechal. Protože veškerá čestnost plyne ze čtyř částí (jednou je část poznávací, druhou pospolitostní, třetí velkodušná, čtvrtou uměřenostní), musí se tyto části při volbě povinnosti nutně často mezi sebou srovnávat.

Soudím, že přirozenosti jsou bližší povinnosti, které vyplývají z pospolitosti, než ty, které vyplývají z poznávání. Dá se to doložit tímto důkazem: kdyby mudrci připadl život tak, že by měl v hojnosti vše a mohl v nejvyšším klidu sám u sebe uvažovat a nazírat vše hodné poznání, a přitom byl v takové samotě, že by nemohl spatřit člověka, odešel by ze života. – Ačkoli je ze všech ctností první ona moudrost, kterou Řekové nazývají *sofia* – rozumností, kterou Řekové nazývají *fronésis*, se totiž rozumí jiná ctnost, totiž znalost toho, co se má vyhledávat a čeho se vyvarovat; onou moudrostí, kterou jsem označil za první, je znalost božských a lidských věcí, v níž je obsažena pospolitost bohů a lidí a jejich vzájemné společenství. Ta je největší, jak je, a je tedy nutné, aby povinnost odvozená z pospolitosti byla největší. Vždyť poznání a nazírání by bylo jaksi chromé a neúplné, kdyby po něm nenásledovalo žádné jednání. A toto jednání se nejvíc projevuje v péči o lidské prospěchy; patří tedy k společenství lidského pokolení. Má se tedy klást nad poznávání.

A to každý z nejlepších mužů ukazuje a soudí svým jednáním. Kdo je totiž tak dychtivý při nahlížení a poznávání přirozenosti věcí, aby, kdyby se mu při zpracování a nazírání věcí nejhodnějších poznání najednou donesla zpráva o nebezpečí a krizi vlasti, které by mohl pomoci – aby to vše neopustil a nezanechal, i kdyby soudil, že dokáže spočítat hvězdy nebo změřit velikost světa? A totéž by udělal pro věc nebo nebezpečí rodiče, přítele.

Z toho se chápe, že nad studia a povinnosti vědy se mají klást povinnosti spravedlnosti, které směřují k užitku lidí; nic nemá být člověku vzácnější. Vždyť i ti, jejichž veškerá studia a celý život se otáčely ko-

lem poznávání věcí, přesto neustoupili od rozmnožování lidských užitků a prospěchu. Mnohé vzdělávali, aby byli lepšími občany a užitečnějšími svým obcím – jako Thébana Epameinondu Lysis Pythagorovec, syrákuského Dióna Platón, mnozí mnohé; a my sami, cokoli jsme obci přinesli – pokud jsme něco přinesli –, přistoupili jsme k ní vybaveni učiteli a vzděláním a jimi ozdobeni.

A nejen zaživa a přítomni poučují a učí studium chtivé, ale totéž získávají i po smrti díky písemným památkám. Nebylo jimi opominuto žádné místo, které by se týkalo zákonů, mravů nebo zřízení obce; takže se zdají být svůj klid obrátili k naší starosti. A tak oni sami, oddaní studiím vzdělání a moudrosti, přenášejí svou chápavost a rozvahu právě k užitku lidí. A to je i důvod, proč je lepší plně mluvit – pokud ovšem rozvážně – než sebeostřeji myslet beze slov. Myšlení se totiž otáčí jen do sebe, kdežto výmluvnost obsáhne ty, s nimiž jsme pospolitostí spojeni.

A jako se roje včel neshromažďují proto, aby stavěly plásty, ale protože jsou přirozeností společenské, staví plásty, tak lidé, a to mnohem víc, od přirozenosti shromáždění, přidávají k tomu rozvahu jednání a myšlení. Pokud se tedy ta ctnost, která záleží v ochraně lidí – tj. ve společenství lidského pokolení –, nedotkne poznávání věcí, bude se poznávání zdát osamoceným a hladovým. A rovněž velikost ducha, odloučená od pospolitosti a lidského spojení, by byla jakousi divokostí a zrůdností. Tak vychází, že nad studium poznávání vítězí lidská spoluhra a pospolitost.

Není ani pravda, co někteří tvrdí, totiž že lidská pospolitost a společnost byla uzavřena z životní nutnosti – protože bychom to, co přirozenost potřebuje, nemohli bez druhých získat a vykonat. Kdyby nám bylo všechno, co se týká potravy a kultury, dodáváno jako „kouzelným proutkem“, pak by každý člověk nejlepšího nadání, zanechav všech ostatních věcí, zasvětil se jen poznávání a vědění. – Není tomu tak. Člověk by i tak utíkal samotě a hledal druha pro svá studia; chtěl by

hned učit, hned se učit, hned naslouchat, hned mluvit. – Každá povinnost, která vede ke spojení lidí a k ochraně společenství, se tedy musí stavět nad onu povinnost, která záleží v poznávání a vědění.

Snad se bude ptát, zda tato pospolitost, která nejvíc odpovídá přirozenosti, má být vždy nadřazena mírnosti a studu. – Nemyslím. Jsou totiž některé věci zčásti tak ohavné, zčásti tak hanebné, že by je mudrc neudělal ani pro záchranu vlasti. Posidonios jich mnoho sebral, ale některé jsou tak odporné a oplzlé, že se zdají být i hanebné jen k vyslovení. Toto tedy mudrc kvůli obci na sebe nevezme – a obec by si to pro sebe přijmout ani sama nepřála. Ale pohodlněji to má tak, že nemůže nastat chvíle, kdy by bylo v zájmu obce, aby mudrc něco takového udělal.

Tedy co se týká volby povinností, platí tento závěr: nejvíce vyniká ten druh povinnosti, který se drží lidského společenství. Vždyť za poznáváním a rozvahou následuje uvážené jednání – a tak je uvážené jednání cennější než rozumné myšlení. – A o tom tolik. Pole je už otevřené; takže nebude obtížné rozpoznat při hledání povinnosti, co je čemu třeba dávat přednost. – I v samém společenství jsou stupně povinností, podle nichž je možno pochopit, co má přednost: první se dluží nesmrtelným bohům, druhá vlasti, třetí rodičům a pak postupně ostatním.

Z toho, co jsme stručně probrali, se dá pochopit, že lidé obvykle nemají pochybnost jen o tom, zda je něco čestné nebo hanebné, ale také o tom, při dvou čestných věcech, která je čestnější. Tento bod Panaetius, jak jsem řekl výše, vynechal. – Nyní tedy postupme k zbylému.

Kniha druhá

V minulé knize, Marku, synu můj, jsem – doufám – dostatečně vyložil, jak se povinnosti odvozují z čestnosti a ze všech druhů ctnosti. Teď je na řadě projít ty druhy povinností, které se týkají životní kultury a zajišťování věcí, kterých lidé užívají – statků, zásob, prostředků. Řekl jsem: hledá se, co je užitečné a co neužitečné, a také z užitečného, co je užitečnější nebo nejvíc užitečné. – K tomu teď přistupme, hned ovšem předtím něco málo o mých záměrech a stanovisku.

I když mé knihy mnoha lidi probudily nejen k zájmu o čtení, ale i k zápalu psát, přesto se občas obávám, aby jméno filozofie nebylo u některých dobrých lidí v nemilosti a aby se nedivili, že jí věnuji tolik práce a času. Já ovšem po celou dobu, kdy obec vedli ti, kterým se sama svěřila, vkládal jsem všechnu svou péči a myšlení do ní. Když ale všechno drželo panství jediného a nikde už nebylo místa pro radu či vážnost, když jsem navíc ztratil nejvyšší muže, mé druhy v ochraně obce, neoddal jsem se úzkostem, které by mě zničily, kdybych jim neodolal, ani naopak rozkošem nedůstojným učeného muže.

Kéž by obec zůstala v tom stavu, v němž se nacházela, a nebyla upadla do rukou těch, kdo nebažili ani tolik po změně věcí, jako po jejich zvratu! Pak bych totiž, jak jsme to za existence obce dělávali, vkládal víc práce do jednání než do psaní; a mé spisy by se netýkaly toho, co teď, ale našich činů, jak jsme to často dělávali. Když ale obec, do níž se obvykle ukládala všechna má péče, myšlení a práce, zcela zanikla, umlkly nutně ony soudní a senátorské řeči.

Protože ovšem mysl nemůže nic nedělat, usoudil jsem, že – od začátku svého mládí v této oblasti činný – mohu nejčestněji odložit starosti, uchýlím-li se k filozofii. Zamlada jsem jí věnoval mnoho času kvůli učení; když jsem se pak začal zabývat úřady a odevzdal jsem se celý obci, zůstalo pro filozofii jen tolik času, kolik přebylo z přátelských závazků a veřejných povinností. A i to se celé spotřebovalo při čtení; na psaní nebyl prostor.

Mezi největšími strastmi se tedy zdá, že jsme získali aspoň tu jednu dobrou věc, že totiž svěřujeme písemnostem to, co u nás nebylo dost známo a co bylo nejvíc hodno poznání. Co je totiž – při bozích! – vytouženější než moudrost, co vznešenější, co pro člověka lepší, co člověka důstojnější? Ti, kdo ji hledají, se nazývají filozofy; a filozofie – vyložíme-li slovo – není nic jiného než snaha o moudrost. Moudrost pak, jak ji definovali staří filozofové, je *znalost věcí božských a lidských i příčin, jimiž se tyto věci drží pohromadě*; kdo haní její pěstování, nerozumím vskutku, co by uznával za hodno chvály.

Vždyť hledá-li se potěšení ducha a odpočinek od starostí, co se dá srovnávat se zápalem těch, kdo stále hledají něco, co směřuje a pomáhá k dobrému a šťastnému životu? Má-li se jít po souladu a ctnosti, pak buď je uměním tato nauka, nebo neexistuje žádné umění, kterým bychom je dosáhli. Říci, že u největších věcí neexistuje žádné umění, zatímco u nejmenších bez umění není nic, patří lidem, kteří mluví málo rozvážně a kteří se v nejdůležitějších věcech mýlí. Je-li tedy nějaká nauka ctnosti, kde jinde ji budeme hledat, než u tohoto druhu učení? – Když ovšem vybízíme k filozofii, pojednává se o tom zpravidla pečlivěji, a to jsme udělali v jiné knize. Zde jen stačilo vyložit, proč jsme se právě tomuto zápalu věnovali, zbaveni veřejných povinností.

Setkáváme se také s otázkou vzdělaných a učených lidí, zda jednáme dost důsledně, když tvrdíme, že nic nelze poznat s jistotou, a přitom o jiných věcech rozpravujeme a právě teď probíráme pravidla povinnosti. – Rád bych, aby znali dobře naše mínění. Nejsme totiž z těch,

jejichž mysl bloudí omylem a nemá se nikdy čeho držet. Jakápak by to byla mysl, lépe řečeno, jakýpak by to byl život – kdyby se zrušil nejen princip rozpravy, ale i princip žití? My ale, zatímco jiní rozlišují věci na jisté a nejisté, od nich se lišíme a říkáme: jedny jsou pravděpodobné, druhé opačné.

Co mi tedy brání, abych sledoval to, co se mi zdá pravděpodobné, a odmítal, co se zdá opačné, a abych – vyhýbaje se nadutému tvrzení s jistotou – unikal zbrklosti, která je od moudrosti velmi vzdálená? U nás se o všem rozpravuje z obou stran, protože ona sama pravděpodobnost nemůže vyniknout, nestřetnou-li se důvody z obou stran. – O tom se v mých *Akademikách* dost pečlivě pojednalo, jak myslím. Chtěl jsem ale, můj Cicerone, aby ti, který jsi zasvěcen do nejstarší a nejvznešenější filozofie pod vedením Kratippa, muže velmi podobného těm, kteří přivedli na svět ta skvělá učení, nezůstalo neznámo ani toto naše učení, hraničící s vaším. – Teď se ale vraťme k předsevzatému.

Z pěti bodů, které bylo navrženo probrat při výkladu povinnosti – dvou z nich jsme se dotkli, se vztahují k cti a čestnosti, dva k životním výhodám, zásobám, statkům, prostředkům, a pátý byl o volbě, pokud se zdají ty, které jsem jmenoval, bojovat mezi sebou –, část o čestnosti je uzavřena. Chci, abys ji měl co nejlépe v paměti. To, čím se teď budeme zabývat, je právě to, čemu se říká *užitečné*. V tomto slově se jistý zvyk odchýlil od cesty a pozvolna se nechal zavést k tomu, že odděluje čestnost od užitečnosti a tvrdí, že je něco čestné, co užitečné není, a je něco užitečné, co čestné není. Není větší zhouby, která by mohla vniknout do lidského života.

Filozofové s největší váhou tyto tři druhy, které obecné smýšlení smíchalo, přísně a čestně rozlišují: cokoli je spravedlivé, je i užitečné; a totéž, co je čestné, je i spravedlivé. Z toho vychází, že cokoli je čestné, je i užitečné. – Kdo to dostatečně nenahlíží, obdivuje často lstivé a chytrácké lidi a lstivost pokládá za moudrost. Této jejich mýlky je

třeba se zbavit a veškerý jejich úsudek nasměrovat tam, aby pochopili: čestnými rozhodnutími a spravedlivými činy – ne lstí a lstivostí – mohou dosáhnout toho, co chtějí.

Tedy věci, které slouží k zachování lidského života, jsou dílem bezduché – jako zlato, stříbro, plody země a jiné podobné –, dílem oduševnělé: ty mají své pohyby a své sklony. Z oduševnělých věcí jsou však některé bez rozumu, jiné rozum užívají. Bez rozumu jsou koně, voli, ostatní dobytek, včely, jejichž prací se vyrábí něco k užitku a potřebě lidí. Těch, kteří užívají rozum, dvojí druh: jedni jsou bohové, druzí lidé. Zbožnost a svatost udobří bohy; a hned po nich a v druhé řadě po bozích mohou být lidé lidem nejvíc užiteční.

Totéž rozdělení platí u věcí, které škodí a jsou na obtíž. Protože však bohy pokládají za ty, kdo neškodí, pak kromě nich soudí, že lidé škodí lidem nejvíc. – Vždyť právě ty věci, které jsme nazvali bezduchými, jsou většinou dílem lidské práce. Nemohli bychom je mít, kdyby se k nim nepřipojila ruka a umění, ani bychom jich bez lidské správy neužívali. Vždyť ani péče o zdraví, ani plavba, ani zemědělství, ani sklizeň a uchovávání plodů a dalších výnosů by nebyly bez lidské práce vůbec možné.

Dále také vyvážení věcí, kterých máme nadbytek, a dovoz těch, kterých máme nedostatek, by jistě nebyl žádný, kdyby lidé tyto úkoly nevykonávali. Stejně tak by se nelámaly ze země kameny potřebné pro naše použití, ani by se netěžilo železo, bronz, zlato a stříbro, hluboko ukryté, bez lidské námahy a ruky. – A kam by lidstvu zpočátku byla přišla střecha nad hlavou, kterou by se odvracela síla mrazů a tišily obtíže vedra, a kde by se vzala pomoc, kdyby silou bouře, zemětřesením nebo stářím padla, kdyby se lidská společnost nenaučila hledat v těchto věcech pomoc u lidí?

Přidej vodovody, odvádění řek, zavlažování polí, hráze postavené proti vlnám, přístavy vybudované rukou – odkud bychom to měli bez lidské práce? Z tohohle a z mnoha jiných věcí je zřejmé, že výnosy

a prospěch získávané z věcí bezduchých bychom nemohli nijak získat bez lidské ruky a práce. – A jaký výnos nebo prospěch bychom získali ze zvířat, kdyby lidé nepomáhali? Vždyť ti, kdo byli první v nalézání, jaký užitek z které zvěři můžeme mít, byli jistě lidé; a dnes bychom bez lidské práce nemohli zvěř ani pást, ani krotit, ani chránit, ani získávat z ní včasný užitek. Rovněž je to lidé, kdo zabíjejí zvěř škodlivou a loví tu, která je pro užitek.

Nač vypočítávat množství umění, bez nichž by život nebyl vůbec možný? Jak by se pomáhalo nemocným, jaká by byla zábava zdravých, jaké jídlo nebo jaká kultura, kdyby nám tolik umění nesloužilo? Jimi je lidský život natolik zušlechtěn, že se jídlo a kultura liší od toho, co mají zvířata. A města by nemohla být postavena ani obydlena bez lidských shromáždění; z nich vzešly zákony a mravy, dále spravedlivé rozdělení práv a určitá kázeň pro život. Z toho pak následovaly měkkost mysli a stud, a bylo dosaženo toho, aby život byl bezpečnější a abychom dáváním, přijímáním a vzájemnou výměnou prostředků a prospěchu neměli nouzi o nic.

Na tomto místě jsem rozvláčnější, než je nutné. Kdo totiž nenahlíží to, co Panaetios vícero slovy vzpomíná: že nikdo ani jako vojevůdce ve válce, ani jako přední muž doma nemohl bez lidského úsilí vykonat velké a prospěšné věci? Vzpomíná Themistoklea, Perikla, Kýra, Agésilána, Alexandra; o nich tvrdí, že by bez lidské pomoci nemohli vykonat tak velké činy. V nesporné věci uvádí nepotřebné svědky. – A jako velké prospěchy získáváme dohodou a souhlasem lidí, tak není žádná tak hrozná zhouba, která by člověku nevzcházela od člověka. – Je kniha peripatetika Dikaiarcha, velikého a plodného, *O záhubě lidí*; sebral v ní ostatní příčiny: záplavy, mory, pustošení, i náhlé nájezdy zvěře, jejichž útokem byly, jak dokazuje, pohlceny některé druhy lidí; nakonec srovnává, oč víc lidí vyhladili lidé svými útoky – totiž válkami nebo nepokoji – než všechny ostatní pohromy.

Protože tedy toto téma neskýtá pochybnost – lidé lidem nejvíc prospívají i škodí –, pokládám za vlastní úkol ctnosti získávat lidské duše a připojovat je k vlastnímu užitku. A tak co se u věcí bezduchých a co při nakládání se zvěří vykonává užitečně pro život lidí, se přisuzuje pracovitým uměním; lidské úsilí však, pohotové a připravené k rozmnožování našich věcí, probouzí moudrost a ctnost vynikajících mužů.

Všechna ctnost se otáčí zpravidla ve třech věcech: první je nahlížet, co je v které věci pravdivé a upřímné, co s čím souvisí, co z čeho vyplývá, co je příčinou toho či onoho; druhá je krotit rozbouřené pohyby duše, které Řekové nazývají *páthé*, a sklony, které nazývají *hormás*, aby poslouchaly rozum; třetí je zacházet s těmi, s nimiž se shromažďujeme, uměřeně a chápavě, abychom jejich úsilím měli co potřebuje přirozenost – vrchovatě naplněno – a abychom skrze ně, bude-li nám přinesena nepříjemnost, ji odvraceli a potrestali ty, kdo nám chtěli ublížit, takovým trestem, jaký snese spravedlnost a lidskost.

Jakými postupy můžeme získat tuto schopnost – přitáhnout a udržet si lidské úsilí –, povíme, a to zanedlouho; nejdřív však musím říci pár slov o něčem jiném. Kdo nezná velikou sílu štěstěny, na obě strany – jak pro šťastný, tak nešťastný průběh? Jestliže využíváme příhodného vánku, dopluneme ke kýženým cílům; když zavane proti, jsme zasaženi. Štěstěna sama má ovšem i další, řidší případy: za prvé od věcí bezduchých bouře, nečas, ztroskotání, zřícení, požáry; dále od zvířat údery, kousance, útoky. – To jsou, jak jsem řekl, případy řidší.

Zato záhuba vojsk – nedávno tří –, časté porážky vojevůdců, jako nedávno nejvyššího a jedinečného muže; a dále zášť davu a kvůli ní vyhnání dobře zasloužilých občanů, pohromy a útěky; a opět šťastný průběh, úřady, moc, vítězství – i když jsou dílem náhody, přesto se bez lidských prostředků a úsilí nedějí ani k dobrému, ani k zlému. – To jsme-li si uvědomili, musíme říci, jakým způsobem můžeme získávat a probouzet lidské úsilí ve prospěch našich užitků. – Pokud by řeč

byla delší, nechť se srovná s velikostí užitku; snad se pak bude zdát i kratší.

Cokoli tedy lidé člověku připisují, co směřuje k jeho pozdvižení a cti, konají buď z laskavosti, pokud si někoho z nějakého důvodu oblíbí; nebo z úcty, pokud se dívají vzhůru k něčí ctnosti a soudí ho za hodna co největšího štěstí; nebo pokud mu věří a předpokládají, že dobře opatří jejich záležitosti; nebo pokud se jeho prostředků bojí; nebo naopak – od koho očekávají něco pro sebe, jako když králové nebo lidoví vůdcové dávají jisté dary; nebo konečně bývají hnáni cenou a mzdou – a to je nejhanebnější a nejšpinavější důvod, pro ty, kdo mu podléhají, i pro ty, kdo se k němu snaží utíkat.

Špatně je, když se penězi zkouší to, co má způsobit ctnost. Protože však občas je tato pomoc nutná, povíme, jak se jí má využívat, až nejprve pojednáme o věcech, které jsou ctnosti bližší. – Lidé se také podřizují vládě a moci druhého z více důvodů. Dávají se k tomu buď z laskavosti, nebo pro velikost dobrodiní, nebo pro vznešenost důstojnosti, nebo z naděje, že jim to bude užitečné, nebo ze strachu, aby nebyli donuceni poslechnout silou, nebo z naděje na dar a zajati přísliby; nebo konečně, jak u nás často vídáme, nájemní za plat.

Nic není příhodnější k získání a udržení moci než být milován – a nic cizejšího než být obáván. Krásně to řekl Ennius: „Koho se bojí, toho nenávidí; a koho kdo nenávidí, toho si přeje mrtvého.“ Že nenávisti mnohých nemohou odolat žádné prostředky, nebylo-li to před tím známo, teď je prokázané. – A nejen u tohoto tyrana, kterého obec zbrocená zbraněmi snášela a kterého teď, po jeho smrti, nejvíce poslouchá, jeho zánik ukazuje, jak silná je nenávist lidí k zhoubě; i další konce podobných tyranů, z nichž sotva kdo ušel takovému zániku. Strach je špatný strážce dlouhého trvání, kdežto laskavost je věrná – i navždy.

Těm, kdo potlačené silou drží u moci, se asi má nasadit krutost – jako pán vůči služebným, pokud se jinak nedají udržet. Ale ti, kdo si ve

svobodné obci získávají strach, nemohou se chovat šíleněji. I kdyby byly zákony potopeny silou jedince, i kdyby byla svoboda vyděšena – přece se jednou vynoří: ať tiše v soudech, nebo tajně v hlasování při volbě. Prudší jsou kousnutí svobody přerušené než zachované. – To, co nejšíře zasahuje a prospívá nejen k bezpečí, ale i k moci a prostředkům, se tedy obejměme: ať strach zmizí, láska zůstane. Tak nejsnáz dosáhneme toho, co chceme, v soukromí i ve veřejné sféře. – Protože kdo chce, aby se ho báli, nutně se sám musí bát těch, kdo se bojí jeho.

Co teprve soudit o oněm starším Dionysiovi, jak se trápil mučivým strachem? Z obavy před břitvou si kadeřil vlasy žhavým uhlíkem. A co o Alexandrovi z Fer – jakou jsme podle textu měli po ruce –, že navzdory tomu, že svou manželku Thebu velice miloval, přesto k ní z hostiny do ložnice přicházel před ním šel barbar – a to ještě (jak je psáno) vyznačený thráckým tetováním – s nadaným mečem; a napřed vysílal ze své stráže ty, kdo prohledávali ženské skříňky, aby zajistili, aby v šatech nebyla ukryta nějaká zbraň. Jaký ubohý člověk, který pokládal barbara a cejchovaného za věrnějšího než vlastní ženu! A nemýlil se v ní – byla to právě ona, kdo ho zabil z podezření, že má souložnici. – Není žádná moc tak velká, aby mohla pod tlakem strachu trvat dlouho.

Je toho svědek Falaris, jehož krutost se stala pověstnou nad ostatní; nezahynul z úkladu jako Alexandr, o němž jsem před chvílí mluvil, ani ne od několika, jak náš tyran, ale útok proti němu provedl celý zástup Akragantských. – A co makedonci, cožpak neopustili Démétria a všichni se nepřidali k Pyrrhovi? A nespravedlivě vládnoucí Lakedaimonské cožpak nenechali najednou téměř všichni spojenci a nedívali se jako zevlouni na pohromu u Leukter? – V takové věci raději vzpomínám cizí příklady než domácí. Pokud však vláda římského lidu stála na dobrodiních, ne na křivdách, války se vedly buď za spojence, nebo o nadvládu, konce válek byly buď mírné, nebo nutné; senát byl přístavem a útočištěm králů, národů, kmenů; a naši úředníci a vojevůdci se

snažili získat největší chválu z té jediné věci, zda provincie a spojence ubránili spravedlností a věrností.

A tak se to dalo označit spíš jako patronát světa než jako panství. Zvolna jsme tento zvyk a kázeň už dříve snižovali; po Sullově vítězství jsme je ale ztratili docela: přestalo se zdát křivdou cokoli, co jsme vykonali na spojencích, když byla u nás proti občanům taková krutost. V jeho případě tedy šla po čestné věci nečestná vítězství. Odvážil se u vztyčeného kopí, při prodeji majetku dobrých a bohatých a zajisté občanů na fóru, říci, že prodává *svou* kořist. Následoval ho ten, kdo v bezbožné věci a při ještě ohyzdnějším vítězství nekonfiskoval majetek jednotlivých občanů, ale celé provincie a kraje zahrnoval jednotným právem pohromy.

A tak jsme viděli – po vysátí a zničení cizích národů jako výsledek ztracené vlády – triumf, v němž byla nesena Massilie, a triumf nad ní, nad městem, bez něhož nikdy žádný náš vojevůdce z transalpských válek netriumfoval. – Mnoho dalšího hanebného proti spojencům bych vzpomněl, kdyby slunce vidělo něco nedůstojnějšího než toto jedno. Po právu jsme tedy postiženi. Kdybychom nebyli snášeli nepotrestané zločiny mnoha, nikdy by nenabralo k jednomu takové volnosti. Dědictví po něm je sice co do jmění pro málokoho, co do žádostí však pro mnoho nepoctivých.

Nikdy nebude chybět semeno a příčina občanských válek, dokud zoufalí lidé budou pamatovat a očekávat ono krvavé kopí; a Publius Sulla, který jím mával, když byl diktátorem jeho příbuzný, se po třiceti šesti letech nestáhl od kopí ještě zločinnějšího; a druhý, který byl v oné diktatuře písařem, byl v této kvéstorem města. – Z toho se dá chápat, že při takto nastavených odměnách občanské války nikdy nepřestanou. A tak stojí a trvají jen zdi města – a ty samy už se zločinů nejvyšších obávají –, zato obec jsme ztratili úplně. – A do těchto pohrom jsme upadli – navracím se k předsevzatému – proto, že jsme víc chtěli, aby se nás báli, než aby nás měli rádi a milovali. Pokud se toto

mohlo stát římskému lidu, nespravedlivě vládnoucímu, co má soudit jednotlivec? A protože je zřejmé, že síla laskavosti je velká a strachu slabá, je na řadě rozpravovat, jakými způsoby můžeme nejsnáz získat tu lásku, kterou chceme, se ctí a věrností.

Všichni jí však nepotřebujeme stejně; podle života každého se musí posoudit, zda potřebuje být milován od mnoha, nebo stačí od mála. Pevně stůjž tedy toto: především a nejvíce potřebné je mít důvěrná a spolehlivá přátelství s těmi, kdo nás milují. Je to totiž jedna věc, která se mezi nejvyššími a prostředními muži nemnoho liší, a oběma je stejně dostupná.

Nevznikají stejně snadno u všech lidí cti a sláva a náklonnost občanů; získávají se více u nemnohých. A tím více je nutné, kdo chceme dosáhnout toho, aby nás občané přijímali vlídně, cvičit se ve ctnosti. – Nejprve se tedy podívejme z oněch tří věcí, o kterých jsem mluvil, na pravidla pro laskavost. Získává se nejvíc dobrodiními; v druhé řadě přízeň probouzí dobrou vůli, i když prostředky třeba nejsou; velmi hluboko hýbe láska zástupu samou pověstí a míněním o štědrosti, dobročinnosti, spravedlnosti, věrnosti a všech oněch ctnostech, které patří k mírnosti mravů a vlídnosti. – Vždyť právě to, co nazýváme čestným a slušným, se nám samo o sobě líbí a svou přirozeností a podobou pohybuje duchy všech, a nejvíc jaksi prosvítá z těch ctností, které jsem vzpomněl; proto nás příroda nutí milovat ty, v nichž se nám zdají ony ctnosti být. – A tyto důvody milování jsou nejvážnější; mohou být i jiné, lehčí.

Důvěru lze získat dvěma způsoby: pokud se bude mít za to, že jsme získali rozumnost spojenou se spravedlností. Důvěřujeme totiž těm, které pokládáme za chápavější než my, od nichž věříme, že dovedou předpovědět budoucnost a v okamžiku, kdy se jedná a jsme v krizi, věci vyřídit a nalézt rozhodnutí podle doby. Tuto rozumnost pokládají lidé za užitečnou a pravou. – A spravedlivým a věrným lidem – dobrým mužům – se důvěřuje tak, že u nich není žádné podezření z pod-

vodu a křivdy. A tak jim nejsprávněji svěřujeme své zdraví, své statky, své děti.

Z těchto dvou ctností má k vybudování důvěry větší váhu spravedlnost; vždyť i bez rozumnosti si zachová autoritu. Rozumnost bez spravedlnosti k získání důvěry nic neznamená. Čím kdo chytračtější a lstivější, tím je po odhalení poctivosti nenáviděnější a podezřelejší. – A proto rozum spojený se spravedlností bude mít k budování důvěry tolik síly, kolik si zamane; spravedlnost bez rozumnosti bude moci mnoho, zato rozumnost bez spravedlnosti nebude moci nic.

Ať se nikdo nediví, proč, když se všichni filozofové shodují a já sám jsem o tom rozmlouval, že kdo má jednu ctnost, má všechny, teď je rozlišuji, jako by snad někdo mohl být spravedlivý a nebýt rozumný. Jinak je to totiž, když se v rozpravě tříbí pravda sama – tehdy se používá přesnosti; jinak, když se celá řeč přizpůsobuje obecnému mínění. Proto na tomto místě mluvíme stejně jako lid: říkáme, že jedni jsou stateční, druzí dobří, třetí rozumní. Je totiž třeba užívat lidových a běžných slov, mluvíme-li o lidovém mínění; a stejně to dělal Panaetius. – Vraťme se k předsevzatému.

Z oněch tří věcí, které patří ke slávě, zbývalo to třetí: být souzen hodným cti s obdivem lidí. Lidé obdivují obecně všechny věci, které postřehnou jako velké a neočekávané; jednotlivě pak u jednotlivců, pokud vidí v nich nějaké nečekané ctnosti. A tak vzhlížejí k těm mužům s největší chválou, u nichž vidí jaksi vynikající a jedinečné ctnosti; naopak pohrdají a opovrhují těmi, u nichž nic ctnosti, nic ducha, nic síly nespatřují. – Nepohrdají totiž všemi, o nichž smýšlejí špatně. Vždyť ty, které pokládají za nepoctivé, pomlouvačné, lstivé a připravené k páchání bezpráví, pohrdají jimi vlastně vůbec, ale smýšlejí o nich špatně. Jak jsem už řekl, opovrhují těmi, kdo – jak se říká – „ani sobě ani jinému“ nejsou k ničemu; v nichž není námaha, píle ani péče.

Obdiv budí ti, kteří jsou pokládáni za ty, kdo předčí ostatní ctností, a jsou prosti jak všeho hanebného, tak zvláště oněch neřestí, kterým

druzí nedovedou odolat. Vždyť rozkoše – nejlichotivější vládkyně – odvracejí ducha větší části lidí od ctnosti; a když se přibližují pochodně bolestí, většina se bez míry zděsí. Život, smrt, bohatství, chudoba lidmi hluboce zmítají. – Kdo se ale povzneseným a velkým duchem na obě strany dívá se shora, a když se mu předestře nějaká velká a čestná věc, celý se k ní obrátí a nechá se jí strhnout, kdo se tomu nebude divit – jaký lesk a krásu má ctnost?

Takže už toto pohrdání duše budí obdiv, a nejvíc spravedlnost: podle této jediné ctnosti se dobří muži nazývají dobrými, a davu se jeví jako cosi podivuhodného – a oprávněně. Nikdo nemůže být spravedlivý, kdo se bojí smrti, bolesti, vyhnanství, chudoby, nebo kdo před spravedlností klade jejich opak. – Nejvíc obdivují toho, komu nejsou peníze lhostejné. Koho v tomto směru poznali, toho pokládají za vyzkoušeného v ohni. – A tak všechny tři věci, které jsme vytkli ke slávě, vytváří spravedlnost: dobrou vůli, protože chce prospívat mnohým; ze stejného důvodu i důvěru a obdiv, protože ty věci, k nimž se většina roznícená žádostivostí hrne, odmítá a nedbá na ně.

Podle mého názoru si veškerý smysl a uspořádání života žádá lidské pomoci – a především, aby měl člověk, s kým by si mohl pohovořit v důvěrném rozhovoru. To není možné, pokud se neprojevuješ jako dobrý muž. Proto i samotářsky žijícímu člověku, který pobývá na venkově, je potřebná pověst spravedlnosti – a tím víc, že pokud ji nemá, bez žádného ochranného pláště okolo sebe bude trpět mnohá bezpráví.

I těm, kdo prodávají, kupují, najímají, pronajímají a vedou obchody, je spravedlnost při jejich jednání potřebná. Její síla je tak velká, že ani ti, kdo žijí ze zlotřilostí a zločinu, bez troškou spravedlnosti žít nemohou. Když totiž jednomu z těch, kdo spolu loupí, druhý něco ukradne nebo uloupí, přestává mít místo i v tom loupení. A ten, komu říkají *velitel pirátů*, pokud nerozděluje kořist rovnoměrně, bývá od druhů zabit nebo opuštěn. Dokonce prý existují zákony loupežníků, které po-

slouchají a zachovávají. – Proto díky rovnoměrnému dělení kořisti Bardulis Illyr, loupežník, o němž je u Theopompa, získal velké statky; a mnohem větší Viriathus Lusitán, kterému dokonce naše vojska a vůdcové ustoupili, až ho zlomil a rozdrtil prétor Gaius Laelius, jenž má přízvisko *Moudrý* – jeho divokost tak potlačil, že snadno předal válku zbývajícím k dokončení. Když je tedy síla spravedlnosti tak velká, že upevňuje a rozmnožuje i síly loupežníků, jak velkou si představujeme její sílu v zákonech, soudech a ustanovené obci?

Zdá se mi, že nejen u Médů, jak říká Hérodotos, ale i u našich předků byli kdysi králové ustavováni z toho důvodu, aby se mohlo užívat spravedlnosti. Když v klidných dobách zástup tlačili ti, kdo měli větší statky, utekli se k někomu jedinému, který vynikal ctností; ten, bránící slabší od bezpráví, zavedením rovnosti držel nejvyšší s nejnižšími pod stejným právem. – A stejný důvod měly i zákony jako králové.

Právo bylo totiž vždy hledáno rovnoměrné; jinak by to nebylo právo. Dokud ho dosahovali od jediného spravedlivého a dobrého muže, byli s tím spokojeni; když toho už nebylo tolik, vymyslely se zákony, které by ke všem vždy mluvily stejným hlasem. – Je tedy zřejmé: vybírali k vládě obvykle takové, o jejichž spravedlnosti mělo mínění davu vysoký odhad. Když se k tomu připojilo, že byli pokládáni i za rozumné, nebylo nic, čeho by lidé s jejich autoritou nedoufali dosáhnout. – Je tedy třeba vším způsobem pěstovat a zachovávat spravedlnost, jak kvůli ní samé (jinak by nebyla spravedlnost), tak kvůli rozšíření cti a slávy. – Ale jako je nejen umění peníze vydělávat, ale i je uložit, aby vydaly stálý příjem – nejen na nutné výdaje, ale i na štědré –, tak i slávu je nutno hledat a ukládat podle promyšlené metody.

Sókratés mimochodem říkával, že nejkratší a jakoby zkrácená cesta k slávě je: dělat to, aby ses stal takovým, jakým chceš být pokládán. Kdo by si myslel, že předstíráním, prázdným předváděním a ne jen falešnou řečí, ale i falešnou tváří si zajistí trvalou slávu, hluboce se mýlí. Pravá sláva zapouští kořeny a roste; falešná vše rychle opadává

jako kvítky, a žádné předstírání nemůže být dlouhodobé. Svědků je mnoho z obou stran, ale pro stručnost se spokojíme s jednou rodinou. Tiberius Gracchus, syn Publiův, bude chválen tak dlouho, dokud bude paměť římských dějin. Jeho synové se za života nelíbili dobrým lidem a po smrti jsou počítáni mezi ty, kdo byli po právu zabiti. – Kdo tedy chce získat pravou slávu, nechť plní povinnosti spravedlnosti. Jaké jsou, bylo řečeno v minulé knize.

Abychom se co nejsnáz jevili takovými, jací ve skutečnosti jsme – ačkoli v tom samém je nejvyšší síla, abychom byli těmi, za jaké chceme být pokládáni –, přesto se musí dát pár pravidel. Pokud má někdo od ranného věku předpoklad slavné pověsti a jména, buď převzatý po otci, jak myslím, můj Cicerone, že se stalo tobě, nebo nějakou náhodou a štěstím, upírají se k němu oči všech a zkoumá se, co dělá, jak žije; a jako by se pohyboval v nejjasnějším světle, nemůže se nic jeho slov či činů skrýt v temnu.

Komu první léta pro neznámost a nízký původ pohřbila v neznalost lidí, ti, jakmile se stanou mladými, mají hledět vysoko a usilovat ke slávě správnými snaženími; o to pevnějším duchem to budou dělat, protože tomuto věku se nejen nezávidí, ale přímo se mu přeje. – Mládež je k slávě doporučena nejprve zásluhami z válečnictví; v tom mnozí u našich předků vynikli (vždy se válčilo). Tvůj věk ale dopadl na onu válku, v jejíž jedné části bylo příliš mnoho zločinu, v druhé málo štěstí. V té válce ti dal Pompeius velitelství nad jedním křídlem, a ty jsi získal velkou chválu od toho nejvyššího muže i od vojska: v jezdectví, v házení kopím a ve snášení veškeré vojenské námahy. – Tahle tvá chvála ovšem spadla spolu s obcí. – Mně tu nejde o tebe, ale o celý rod. Pokračujme k tomu, co zbývá.

Jako v ostatních věcech jsou duševní díla mnohem větší než tělesná, tak i činnosti, kterými se zabýváme nadáním a rozumem, jsou příjemnější než ty, které se dělají silou. První doporučení tedy pochází z uměřenosti, pak ze zbožné úcty k rodičům a z přízně k svým. Nej-

snáz a v nejlepším světle poznávají lidé mladíky, kteří se připojili k slavným a moudrým mužům, dobře dbajícím o obec; pokud s nimi tráví mnoho času, přinášejí lidu domněnku, že budou podobni těm, které si sami vybrali k napodobování.

Mladí léta Publia Rutilia byla doporučena k pověsti neviny i znalosti práva domem Publia Mucia. A Lucius Crassus, když byl zcela mladý, nevypůjčil si odnikud, ale sám si vydobyl největší chválu z onoho slavného a vznešeného obžalovacího procesu. Ve věku, v němž ti, kdo se učí, bývají chváleni – jak slyšíme o Démosthenovi –, v tomto věku Lucius Crassus ukázal, že na fóru dělá už co nejlépe to, co ještě tehdy mohl s pochvalou cvičit doma.

Protože je řeč dvojí – jedna hovor, druhá spor –, není pochyb, že spor má větší sílu pro slávu (to je to, čemu říkáme výmluvnost); nicméně je těžké říct, jak silně přitahuje duše vlídnost a vstřícnost hovoru. Dochovaly se dopisy Filipovy k Alexandrovi, Antipatra ke Kassandrovi a Antigona k synu Filipovi, tří nejrozumnějších mužů (tak jsme to zdědili); přikazují mu v nich, aby laskavou řečí přitahoval duše davu k přízni a vojáky si získával lichotivým oslovením. – Řeč, která se vede sporem před množstvím, vyvolává často celkovou slávu; velký obdiv budí plně a moudře mluvící, protože ti, kdo ho slyší, pokládají, že chápe a myslí víc než ostatní. Jestliže je v řeči smísena uměřenost a vážnost, nic obdivuhodnějšího se nemůže stát; a tím víc, pokud je to u mladíka.

Jsou různé druhy pří, které vyžadují výmluvnost, a mnozí mladíci u nás získali chválu u soudců, u lidu i u senátu. Největší obdiv budí u soudů, jejichž postup je dvojí: skládá se z obžaloby a obhajoby. I když je chvályhodnější obhajoba, i obžaloba často dobyla pochvaly. – Mluvil jsem před chvílí o Crassovi. Totéž udělal mladý Marcus Antonius. I výmluvnost Publia Sulpicia byla proslavena obžalobou, když povolal k soudu bouřlivého a škodlivého občana Gaia Norbana.

Toto se nemá dělat často, nikdy jindy než buď kvůli obci (jako ti, které jsem jmenoval), nebo z mstivosti (jako oba Lukullové), nebo z patronátu (jako jsme my obhajovali Sicilské, jako Iulius obhajoval Sardinské proti Albuciovi). V obžalobě se také projevila píle Lucia Fufia proti Maniu Aquiliovi. – Tak jednou, nebo rozhodně ne často. Pokud by měl někdo žalovat častěji, nechť to pokládá za službu obci; mstít její nepřátele častěji není třeba kárat. Nechť přesto zachovává míru. Je to u tvrdého – nebo snad spíš sotva lidského – člověka, přinášet mnohým ohrožení života. To je samo nebezpečné a také zároveň pokládá pověsti za špinavé – aby ses nazýval obžalobcem; to postihlo Marka Bruta, pocházejícího z vysokého rodu, syna onoho muže, který byl v občanském právu mezi prvními znalci.

A toto pravidlo povinnosti se má pečlivě držet: nikdy nikoho nevinného neudávej k hrdelnímu soudu; to nelze udělat jinak než se zločinem. Co je totiž tak nelidské, jako obracet výmluvnost – od přirozenosti danou k záchraně a zachování lidí – ke zhoubě a zkáze dobrých? Přesto, i když se tomu máme vyhýbat, není nutno pokládat za nábožné jen bránit viníka – pokud nebráníme bezbožnost a hanebnost. To chce dav, trpí zvyk a snáší to i lidskost. – Je povinností soudce v příchvždy jít po pravdě; obhájce někdy brání pravděpodobné, i když je méně pravdivé. To bych neodvážil napsat, zvláště u filozofie, kdyby to nebylo mínění nejvážnějšího ze stoiků, Panaetia. – Nejvíc se získá slávy a přízně obhajobami, a tím víc, pokud se stane, že se pomůže někomu, kdo se zdá být obklíčen a tlačen prostředky nějakého mocného. Jako jsme to my dělali často a jako mladíci proti ovládavým prostředkům Lucia Sully pro Sexta Roscia z Amerie; ta řeč, jak víš, se dochovala.

Vyložili jsme povinnosti mladých, které vedou k získání slávy; dále se má mluvit o dobročinnosti a štědrosti, jejichž princip je dvojí. Bud se laskavost prokazuje potřebným prací, nebo penězi. Druhé je snazší, zvláště u bohatého; první ale ušlechtilejší, skvělejší a hodné statečného a slavného muže. V obojím je sice ušlechtilá vůle prokázat přízeň;

ale první čerpá z pokladnice, druhé z ctnosti. A dávání z rodinného majetku vyčerpává sám pramen laskavosti. Tak se laskavostí ničí laskavost: čím víc lidem jí poskytneš, tím míň jí budeš moci poskytnout mnoha.

Zato kdo svou prací – totiž ctností a pílí – budou dobročinní a štědří, zaprvé, čím víc lidem prospějí, tím víc pomocníků budou mít k dalšímu konání laskavosti; za druhé, zvykem dobročinnosti budou pohotovější a jakoby zcvičenější k dobrému vůči mnohým. – Krásně v jednom dopise Filip syna Alexandra napomíná, že se snaží získat přízeň Makedonců rozdáváním: „Jaká tě – ďas! – zavedla naděje, žes doufal, že ti budou věrní ti, které jsi penězi zkazil? Nebo chceš, aby Makedonci doufali, že nebudeš jejich král, ale sluha a dodavatel?“ Dobře řekl „sluha a dodavatel“, protože to je pro krále hanebné; a ještě lépe řekl o rozdávání, že je „zkažením“ (*korupcí*). Horší se stává, kdo přijímá, a je stále připravenější očekávat totéž.

Toto říká synovi, ale pokládejme to za pravidlo pro všechny. – Není tedy pochyb, že laskavost spočívající v práci a píli je čestnější, rozprostírá se šířeji a může prospívat víc lidem. Někdy je ale třeba rozdávat; a tento druh laskavosti se nemá úplně zavrhovat. Často se má přidělit vhodným lidem v nouzi něco z rodinného jmění – ale pečlivě a s mírou. Mnozí totiž rozdávali statky a zbrkle, a vlastní jmění vyčerpali. Co je bláznivější než to, co bys rád dělal, zařídit tak, abys to déle dělat nemohl? – Navíc po rozdávání následují loupeže. Když totiž ten, kdo dával, začne mít nouzi, je donucen sahat na cizí majetek. – A tak, i když chtěli být dobrotiví kvůli získání přízně, nedosahují tak velkého zájmu u těch, komu dali, jako nenávisti u těch, komu vzali.

Není tedy radno rodinný majetek tak uzavřít, aby ho laskavost nemohla otevřít; ani ne tak odemknout, aby stál otevřený všem. Nechť se zachovává míra a vztahuje k vlastním prostředkům. – Vždy musíme mít na paměti, co u nás v hovorech lidí často zaznívá a stalo se příslovím: „Dávání nemá dna.“ Jaká tam může být míra, když ti, kdo si zvyk-

li, i jiní žádají totéž? – Jsou dva druhy těch, kdo rozdávají: jedni rozhazovači, druzí štědří. Rozhazovači utrácejí peníze za hostiny, rozdávání masa, zápasy gladiátorů, přípravy her a lovů – za věci, které zanechají jen krátkou nebo žádnou památku. Zato štědří svými prostředky vykupují zajaté od lupičů, přejímají dluhy přátel, pomáhají při provdání dcer nebo přispívají při nabývání či rozmnožování jmění.

Divím se, co napadlo Theofrasta v knize *O bohatství*, v níž je mnoho skvělého, ale toto absurdní: velmi chválí velkolepost a nákladnost lidových her a podobných výdajů a za ovoce bohatství považuje právě možnost takto utrácet. Mně se naproti tomu zdá, že ovoce štědrosti, o kterém jsem uvedl několik příkladů, je mnohem větší a jistější. – O kolik Aristoteles vážněji a pravdivěji nás kárá, že se nedivíme těmto rozházeným penězům, které se vynakládají pro ulahození davu. „Ti, kdo jsou obléháni nepřítelem," říká, „pokud by museli koupit sextarius vody za jednu minu, nám by to zprvu připadalo neuvěřitelné a všichni by se divili; ale když si uvědomili nutnost, dávali by nutnosti pardon. Při těchto obludných výdajích a nekonečných útratách se vůbec nedivíme, ačkoli ani není uspokojena nutnost, ani se nezvětšuje důstojnost, a sama ta libost davu se chytá jen na krátký a nepatrný okamžik – a to u těch nejlehčích; a dokonce u nich spolu se sytostí umírá i paměť na onu rozkoš."

Dobře pak uzavírá: „Toto je milé chlapcům, ženuškám, otrokům a svobodným podobným otrokům; vážnému člověku však, který zvažuje věci jistým úsudkem, se to v žádném případě líbit nemůže." – Ačkoli chápu, že v naší obci se už v dobách příznivých vžilo, že se po nejlepších mužích žádá nádhera aedilských úřadů. A tak i Publius Crassus – jak jménem *Bohatý*, tak statky – vykonal nejvznešenější aedilskou službu; a nedlouho po něm Lucius Crassus společně s nejuměřenějším ze všech mužů Quintem Muciem vykonali aedilský úřad nejvelkolepěji; dále Gaius Claudius, syn Appia; po nich mnoho dalších, Lukullové, Hortensius, Silanus. Všechny své předchůdce překonal

Publius Lentulus za mého konzulátu; jeho napodobil Scaurus; nejvelkolepější však byly hry našeho Pompeia za jeho druhého konzulátu. V tom všem vidíš, co se mi líbí.

Vyhněme se však podezření z lakomství. Mamercovi, nejbohatšímu muži, přineslo opomenutí aedilitu neúspěch při konzulské volbě. – Pokud to tedy žádá lid a dobří muži – pokud ne přímo přejí, aspoň schvalují – má se to udělat; jen v mezích prostředků, jak jsme to udělali my. A pokud se někdy pro lid získá nějakou větší a užitečnou věc pomocí lidových rozdávek – jako nedávno Orestovi velkou chválu přinesly hody na stezkách pod jménem *desátku* –, lze to udělat. Nikomu nepřišlo za vadu, že Marcus Seius dal v drahotě lidu modius pšenice za jeden as; zbavil se tím velké a zakořeněné nenávisti bez hanebného výdaje, protože byl zrovna aedilem, a ne největšího. Nejvyšší ctí nedávno dopadl náš Milo, který koupě gladiátorů pro věc obce – jíž naše blaho záleželo – potlačil všechny snahy a běsnění Publia Clodia.

Důvodem rozdávání je tedy, pokud je buď nutné, nebo užitečné. V něm samém je pak nejlepší pravidlem středu. Lucius Filippus, syn Quintův, muž velikého nadání a především slavný, se chlubil, že bez žádného rozdělení získal vše, co se pokládá za nejvyšší. Totéž říkali Cotta i Curio. – Je nám dovoleno v určité míře se tím pochlubit i nám: s ohledem na velikost poct, kterých jsme dosáhli jednohlasým souhlasem a v našem řádném roce – což se žádnému z těch, které jsem před chvílí jmenoval, nestalo – byl výdaj za aedilitu vskutku nepatrný.

A pak jsou výdaje lepšího druhu: hradby, loděnice, přístavy, vodovody a vše, co se týká potřeby obce; a i když to, co se dává jakoby bezprostředně na ruku, působí příjemněji, přesto tyto věci jsou pro budoucnost vítanější. – Divadla, sloupořadí, nové chrámy kárám ohleduplněji kvůli Pompeiovi, ale nejučenější lidé to neschvalují: tak sám Panaetius, kterého jsem v těchto knihách mnoho sledoval – ne přeložil – i Démétrios z Faléru, který kárá Perikla, prvního muže Řecka, že vložil tak velkou částku do onoho skvělého *propylaia*. – O tomto celém dru-

hu věci se u mě v knihách *O obci* pečlivě rozpravovalo. Celý smysl takových rozdávání je sám o sobě vadný; podle okolností může být nutný, a i tak se musí přizpůsobit prostředkům a držet se v mezích uměřenosti.

V onom druhém druhu rozdávání, které vychází ze štědrosti, nemáme být nakloněni stejně ve všech případech. Jiný je důvod toho, koho tíží neštěstí, a jiný toho, kdo hledá lepší postavení, aniž je sám v nějakých nesnázích.

Štědrost má být nakloněnější k těm, které stihlo neštěstí – pokud snad nejsou toho neštěstí hodni. V případě těch, kdo chtějí pomoci – ne aby nebyli skláněni, ale aby vystoupili výš –, nemáme být vůbec zdrženliví; ale ve volbě vhodných lidí máme použít úsudku a pečlivosti. Vždyť Ennius krásně říká: „Dobré skutky, špatně umístěné, pokládám za špatné skutky."

Co se dalo dobrému a vděčnému muži, přináší ovoce jak z něho, tak i z ostatních. Když je totiž odstraněna nerozvážnost, štědrost se stává nejvděčnější, a tím usilovněji ji většina chválí, protože dobrota nejvyššího muže je společným útočištěm všech. Je tedy třeba se postarat o to, abychom těmito dobrodiními obdarovali co nejvíc lidí, aby jejich paměť byla předána dětem i potomkům a aby jim nebylo možné být nevděčnými. Všichni totiž nenávidí toho, kdo zapomíná dobrodiní, a pokládají tuto křivdu zároveň za křivdu spáchanou na nich – protože odrazuje od štědrosti; a toho, kdo tak jedná, pokládají za společného nepřítele slabších. – Taková laskavost je prospěšná i obci: vykupovat zajatce z otroctví, obohacovat slabší; a že to býval zvyk našeho stavu, nacházíme obšírně popsané v Crassově řeči. Takový zvyk laskavosti stavím daleko před rozdávání darů; tenhle patří vážným a velkým mužům, ten druhý jako kdyby pochlebovačům lidu, kteří lehkomyslnost zástupu polechtávají rozkoší.

Patří se být štědrý při dávání, ale ne hořký při vymáhání; a při každém smlouvání – prodeji, koupi, nájmu, pronájmu – spravedlivý,

vstřícný, ustupující mnohým lidem v mnoha věcech ze svého práva; a od sporů utíkat, co lze, a snad i o něco víc, než lze. Je totiž nejen štědré občas něco málo ustoupit ze svého práva, ale občas to i přináší plody. – Je však třeba mít ohled na vlastní jmění, a nechat ho rozplynout by bylo hanebné; ale tak, aby nebylo podezření na nedůstojnost a lakotu. Vždyť největším ovocem peněz je jistě to, že můžeme být štědří, aniž bychom zbavovali sami sebe majetku. – Správně Theofrastos chválí pohostinnost. Je totiž, jak se mi zdá, velmi slušné, aby domy slavných mužů stály otevřené slavným hostům. Je to i ozdobou obci, že cizí lidé u nás nemají nouzi o tento druh štědrosti. Je také velmi užitečné těm, kdo chtějí mít čestně velký vliv, aby přes hosty mohli u cizích národů prospěch a přízeň. – Theofrastos píše, že Kimón byl pohostinný i vůči svým krajanům v obci Laciades v Athénách; nařídil tak svým správcům a vybudoval zařízení, aby bylo vše poskytováno každému Laciadovi, kdo přišel do jeho vily.

Dobrodiní, která se dávají prací, ne rozdáváním, se poskytují jednak celé obci, jednak jednotlivým občanům. Vždyť zabezpečovat v právních věcech, pomáhat radou, prospívat tímto druhem znalostí co nejvíce lidem je zároveň prospěch k rozšíření prostředků i přízně. Mezi mnoha skvělými věcmi našich předků bylo i to, že se znalost a výklad občanského práva vždy těšil nejvyšší cti – a před tímto rozkladem časů ji přední mužové drželi ve své moci. Teď, jako úřady a všechny stupně důstojnosti, i lesk této znalosti upadl; a to tím nezaslouženěji, že se to stalo v době, kdy byl ve svém postavení ten, kdo všechny své rovné v úřadě snadno překonal znalostí. – Takováto činnost je mnohým milá a vhodná k zavazování lidí dobrodiními.

Blízké tomuto umění je mocnější, přízni získávající a ozdobnější umění řečnické. Co totiž je lepšího než výmluvnost – ať obdivem posluchačů, ať nadějí potřebných, ať vděkem těch, kdo byli obhájeni? Proto jí také naši předkové dali v tóze přední důstojnost. – Rozhodně muž výmluvný, který se snadno namáhá, a – jak je v otcovských zvy-

cích – obhajuje bezplatně a bez váhání pře mnoha lidí, jeho dobrodiní a patronáty se rozšiřují široko daleko.

Napadlo mě tu posteskovat si nad přerušením výmluvnosti – abych neřekl její smrti –, kdyby se mi nezdálo, že si naříkám o sobě. Nicméně vidíme, se zahubenými řečníky, v jak málo lidech je naděje, v jak ještě méně schopnost, a v jak mnoha drzost. – A i když ne všichni mohou být – ani mnozí – znalci práva nebo výmluvní, přesto lze pomoct prací mnoha lidem: žádat o dobrodiní, doporučovat soudcům a úředníkům, bdít nad cizí věcí, prosit ty, kdo jsou tázáni za radu nebo bránícím stranám. Kdo tohle dělají, získávají mnoho přízně a jejich píle se rozprostírá nejšíře.

Není třeba připomínat (je to zjevné): ať dávají pozor, aby, chtějí-li pomáhat jedněm, nerazili jiné. Často totiž buď zraní ty, které nemají, nebo ty, které se nehodí; z nevědomosti je to z nedbalosti, z vědomí ze zbrklosti. – Je také nutné omluvit se tomu, koho jste nechtě urazili, čímkoli možným, že to, co jste udělali, bylo nutné a nemohlo se stát jinak; a ostatními službami a péčí nahradit to, co se jeví porušené.

Při pomoci lidem se obvykle hledí buď na mravy, nebo na postavení; snadno je říci (a tak se obvykle říká), že při prokazování dobrodiní sleduje mravy lidí, ne postavení. – Čestná řeč; ale kdo z nás nakonec dá v odvedené práci přednost věci chudého a nejlepšího muže před přízní zámožného a mocného? U koho se nám totiž zdá rychlejší a hbitější oplácení, k tomu bývá naše vůle nakloněnější. – Je ale třeba pečlivěji zvážit, jaká je přirozenost věcí. Chudý muž, pokud je dobrý, i když vděčnost nemůže splatit, může ji přinejmenším cítit. – Dobře, kdokoli to řekl: „Kdo má peníze, nesplatil; kdo splatil, nemá peníze; vděčnost ale: kdo ji splatil, má ji; kdo ji má, ji splatil.“ Zato ti, kdo se pokládají za bohaté, slavné a šťastné, nechtějí být ničím zavázáni; dokonce se jim zdá, že dávají dobrodiní, i když je přijali, a je sami – jak velké –; a mají podezření, že se od nich něco požaduje nebo čeká. Po-

kládají za rovné smrti, kdyby měli být nazváni klienty nebo přiznat, že užívali patronátu.

Zato chudý, cokoli se mu stane, pokládá za důkaz, že se dívali na něj, ne na jeho postavení; a snaží se jevit vděčný nejen tomu, kdo si to zasloužil, ale i těm, od nichž ještě něco čeká (mnoha potřebuje); a nejenže slovy nerozšiřuje svůj dar, pokud nějaký udělí, ale přímo ho zlehčuje. – Je také třeba vidět: pokud obhájíš bohatého a šťastlivého, přízeň zůstává u něho jediného nebo u jeho dětí; pokud ale ubohého, čestného a uměřeného, všichni nepřestupní ponížení – a to je ve veřejném životě velká většina – vidí v tobě pro sebe přichystanou ochranu.

Pokládám tedy za lepší skládat dobrodiní u dobrých, než u šťastlivců. Je však třeba se snažit, abychom mohli vyhovět každému druhu; pokud ale dojde na porovnání, nutně si vezmeme jako svědka Themistoklea, který, když byl tázán, zda má dceru provdat za chudého, ale dobrého muže, nebo za bohatého, ale méně uznávaného, odpověděl: „Dávám přednost muži, který potřebuje peníze, před penězi, které potřebují muže." – Mravy jsou však porušené obdivem k bohatství. Co se nám z velikosti cizího bohatství týká? Snad toho, kdo je má, podporuje; a to ne vždy. Ale budiž, podporuje ho; je bohatší v užívání – jak může být čestnější? Pokud bude navíc dobrým mužem, bohatství nebrání, aby mu byla poskytnuta pomoc, jen aby mu k ní nepomáhalo; a celý úsudek nemá být o tom, jak kdo bohatý, ale jak kdo dobrý. – Poslední pravidlo při prokazování dobrodiní a práce: nebojuj proti spravedlnosti, nebojuj za bezpráví. Základem trvalé pověsti a dobré pověsti je totiž spravedlnost – bez ní nemůže být nic chvályhodné.

Protože jsme pojednali o druhu dobrodiní, který se týká jednotlivců, dále pojednáme o těch, které se týkají celku a obce. Z nich jsou některá tak, že se dotýkají všech občanů, jiná jednotlivců; a ta druhá bývají milejší. Vcelku je však třeba se snažit vyhovět obojímu – ale neméně, aby se dbalo i jednotlivců; tak však, aby ta věc buď prospěla, nebo

přinejmenším neuškodila obci. – Velké obilní rozdávání Gaia Graccha tedy vyčerpávalo pokladnici; mírné Marka Octavia bylo pro obec snesitelné a pro plebejce nutné; prospěšné tedy jak občanům, tak obci.

Předně musí ten, kdo spravuje obec, dbát, aby si každý uhájil své a aby soukromníci nebyli připraveni o majetek z úřední moci. – Zhoubně jednal Filippus za svého tribunátu, když přinášel zákon o půdě, který ovšem snadno nechal zrušit a v tom se ukázal velmi uměřený – ale při jeho prosazování se dopustil mnoha lidových chvástání a mezi nimi i tohoto zlého: „v obci není dva tisíce lidí, kdo mají majetek." Hrdelní je taková řeč směřující k vyrovnání majetků; jaká větší zhouba by mohla být? Vždyť obce a města byla zřízena hlavně proto, aby si každý zachoval své. Protože i když pod vedením přirozenosti se lidé shromažďovali, přesto hledali ochranu měst v naději na uchránění svých věcí.

Je také třeba se postarat, aby – jako se u našich předků kvůli slabosti pokladny a stálým válkám často stávalo – nemuselo být uloženo daňové břemeno; a dopředu je třeba se postarat, aby k tomu nedošlo. Pokud by přesto některá obec takovou nutnost potkala (raději to předpovídám u jiné než u naší, i když nemluvím o naší, ale obecně o každé obci), bude třeba se postarat, aby všichni pochopili, že chtějí-li být zachováni, musí se nutnosti podrobit. – A dále, všichni, kdo spravují obec, musejí dbát, aby byla hojnost věcí nutných. Jaké jejich zajišťování se obyčejně děje a má dít, netřeba rozebírat; je to po ruce, stačí jsem se o místo opřel.

Hlavní věc při všech úředních povinnostech je, aby se vzdálilo i nejmenší podezření z lakoty. „Kéž by," praví Gaius Pontius Samnit, „mě osud zachoval do oněch časů, a kéž bych se narodil tehdy, kdy Římané začali přijímat dary. Nebyl bych strpěl, aby déle vládli." – Oni nemuseli čekat celá staletí: toto zlo totiž přišlo do naší obce teprve nedávno. Lehce proto přijímám, že Pontius žil raději dřív, pokud v něm bylo tolik síly. Dosud není ani sto a deset let od zákona Lucia Pisona o navrá-

cení peněz; předtím žádný takový nebyl. Nyní zase tolik zákonů – a ty poslední tvrdší – tolik obžalovaných, tolik odsouzených; i italská válka se vzbudila ze strachu ze soudů; po zrušení zákonů a soudů tak velké vysávání a drancování spojenců, že vítězíme spíš slabostí druhých než vlastní ctností.

Panaetios chválí Africana, že byl zdrženlivý. Proč by ho nechválil? Ale v něm byly ještě větší věci; chvála zdrženlivosti patří nejen muži, ale i oněm časům. – Paulus se zmocnil celého makedonského pokladu, který byl největší; tolik peněz vložil do státní pokladny, že z kořisti jediného vojevůdce bylo stačit, aby se zrušila daň. Zato on do svého domu nepřinesl nic kromě věčné paměti jména. – Napodobil otce Africanus, nijak nezbohatl zničením Kartága. A co jeho kolega v cenzuře, Lucius Mummius? Byl snad bohatší, když zcela zničil nejbohatší město? Dal přednost ozdobě Itálie před ozdobou vlastního domu; ačkoli ozdobením Itálie se mi zdá jeho dům sám být víc ozdoben.

Nejošklivější neřestí tedy – abych se vrátil tam, odkud jsem odbočil – je lakota, zvláště u předních mužů a správců obce. Mít obec za zdroj zisku je nejen hanebné, ale i zločinné a bezbožné. Proto to, co Apollo Pythický oznámil věštbou, že Sparta zahyne jen pro lakotu, zdá se být proroctvím nejen pro Lakedaimoňany, ale i pro všechny bohaté národy. – Žádnou věcí nemohou ti, kdo spravují obec, snáz získat přízeň zástupu než zdrženlivostí a sebeovládáním.

Kdo chtějí být *populares* a z toho důvodu buď navrhují zákony o půdě, aby byli vlastníci zahnáni ze svých sídel, nebo soudí, že dlužné peníze mají být dlužníkům odpuštěny, podkopávají základy obce: za prvé svornost, která nemůže být tam, kde se jedněm bere a druhým odpouští; za druhé spravedlnost, která se celá ničí, pokud nikdo nemůže mít své. Vždyť právě toto je, jak jsem řekl výše, vlastností obce a města: aby bylo svobodně a bezstarostně svěřeno každému uchování svých věcí.

A při této zhoubě obce ještě ti, kdo tohle dělají, nedosáhnou ani oné přízně, kterou si myslí. Komu bylo něco vzato, je nepřítelem; komu bylo dáno, ten dokonce zastírá, že chtěl přijmout – a zvláště u peněz dlužných skrývá svou radost, aby se nejevilo, že nebyl schopen splatit. Zato ten, kdo přijme křivdu, si ji pamatuje a nese svou bolest před sebou. A i když je víc těch, komu bylo nemravně dáno, než těch, komu bylo nespravedlivě vzato, mají větší váhu ti druzí. Nerozhoduje se tu totiž počtem, ale vahou. – A jaká by to byla spravedlnost, aby pole, které bylo mnoho let či dokonce staletí drženo, získal ten, kdo žádné neměl, a ten, kdo ho měl, aby ho pozbyl?

Pro tento druh křivdy vyhnali Lakedaimoňané eforem Lysandra a zabili krále Agida, což se u nich předtím nikdy nestalo; od té doby vznikly tak velké sváry, že se objevili tyrani, nejlepší muži byli vyhnáni a nejskvěleji ustanovená obec se rozpadla. – A nejen že padla sama, ale strhla i zbytek Řecka svými nákazami zla, které od Lakedaimoňanů prchly šířeji. – A naši Gracchové, synové nejvyššího muže Tiberia Graccha a vnuci Africana, cožpak nezničily spory o půdě?

Zato Aratos ze Sikyonu je právem chválen: když jeho obec padesát let držel tyran, vyšel z Argu a tajným vstupem získal Sikyón; a když tyrana Nikokla znenadání udolal, vrátil šest set vyhnanců, kteří byli před tím nejbohatšími té obce, a svým příchodem obec osvobodil. – Protože však pochopil velkou obtíž ohledně majetků a držení, protože pokládal za nejnespravedlivější, aby ti, které sám vrátil a jejichž majetek jiní drželi, byli opět v nouzi; a zároveň pokládal za nepříliš spravedlivé zrušit padesátileté vlastnictví, protože za tak dlouhou dobu mnohé věci byly získány bez křivdy děděními, koupěmi a věny, usoudil, že se nemá ani vzít oněm, kteří teď drží, ani zůstat bez odškodnění těm, kteří dříve vlastnili.

Když tedy stanovil, že k uspořádání té věci bude třeba peněz, prohlásil, že chce jet do Alexandrie, a nařídil, aby věc zůstala neporušená do jeho návratu. Rychle přišel k Ptolemaiovi, svému hostiteli, který

tehdy jako druhý král od založení Alexandrie panoval. Tomu vyložil, že chce osvobodit svou vlast, a svou věc objasnil; nejvyšší muž snadno od bohatého krále dosáhl, aby mu byl poskytnut velkou sumou peněz pomoci. Když ji přinesl do Sikyonu, přibral si jako radu patnáct předních mužů; s nimi probíral případy jednak těch, kdo drželi cizí, jednak těch, kdo své ztratili; a oceňováním vlastnictví dosáhl, že jedny přesvědčil, aby raději přijali peníze a ustoupili od vlastnictví; a druhé přesvědčil, že je pro ně lepší, když je jim vyplaceno tolik, jak hodnota, než aby zase získali své. Tak bylo dosaženo, že všichni odešli ve svornosti bez stížností.

Jaký to velký muž, hodný, aby se narodil v naší obci! Takto je slušné jednat s občany – ne, jak už jsme dvakrát viděli, vztyčovat kopí na fóru a vydávat majetky občanů hlasu dražitele. – On, Řek, jak náleželo muži moudrému a vznešenému, soudil, že se má starat o všechny; a to je nejvyšší smysl a moudrost dobrého občana, nerozdělovat zisky občanů a držet všechny pod touž spravedlností. „Ať zdarma bydlí v cizím." A proč? Abys ty, zatímco já jsem to koupil, postavil, chránil, do toho vkládám, využíval mé, aniž bych chtěl? – Co je něco jiného než jedněm brát jejich a druhým dávat cizí?

Co jiného znamenají *nové tabulky* (dluhů) než abys ty koupil statek mými penězi a ten měl, zatímco já nemám ani peníze? – Proto je třeba zabránit, aby existoval dluh, který by škodil obci; to lze zajistit mnoha způsoby, ne tak, že – kdyby existoval – bohatí by přišli o své a dlužníci získali cizí. Nic totiž obec nedrží pevněji než *věrnost*, která nemůže existovat, pokud nebude nutné splatit, co bylo půjčeno. – Nikdy se neudělalo víc proti splácení dluhů než za mého konzulátu. Zbraněmi a tábory o to pokoušelo každého druhu i stavu lidí; já jsem jim odolal tak, že se celé to zlo z obce odstranilo. Nikdy nebyl větší dluh, ani lépe a snáz splacený; když totiž vzala za své naděje na podvod, následovala nutnost splatit. – Zato ten dnešní vítěz, tehdy poražený, provedl to, co zamýšlel, když to bylo v jeho zájmu, a i když to už v jeho zájmu nebylo.

Taková v něm byla choutka pášit zlo, že ho těšilo prohřešit se, i když k tomu nebyl žádný důvod.

Od tohoto druhu rozdávání – jedněm dát, druhým brát – budou dalekí ti, kdo budou chránit obec, a především se budou snažit, aby si prostřednictvím práva a spravedlnosti soudů každý zachoval své; aby nebyli slabší pro svůj nízký původ obkličováni a bohatým aby nenávist nebránila ve udržení nebo získání svého. – Dále ať jakýmikoli věcmi, na vojně i doma, budou moci, zvyšují obec v moci, polích, poplatcích. Toto jsou činnosti velkých mužů; toto se u našich předků dělalo. Kdo plní tyto druhy povinností, získají pro sebe velkou vděčnost a slávu – spolu s nejvyšším užitkem obce.

V těchto pravidlech užitečnosti Antipatros z Tyru, stoik, který nedávno v Athénách zemřel, soudí, že Panaetius pominul dvě věci: péči o zdraví a péči o peníze. – Myslím, že toto nejvyšší filozof pominul proto, že jsou snadné; užitečné jsou jistě. – Zdraví se udržuje znalostí vlastního těla a pozorováním, co obvykle prospívá nebo škodí; sebeovládáním ve stravě a ve veškerém zacházení s tělem, odkládáním rozkoší kvůli ochraně; konečně uměním těch, k jejichž vědění tyto věci patří.

Rodinné jmění má být získáváno způsoby, od kterých je hanebnost daleko; udržováno pak pečlivostí a šetrností, a týmž způsobem i rozšiřováno. – Tyto věci nejpohodlněji projednal Xenofón sókratik v knize nadepsané *Oikonomikos*, kterou jsme my asi v tom věku, v němž jsi ty teď, převedli z řečtiny do latiny. – O celém tomto druhu – o získávání a ukládání peněz (a chtěl bych i o jejich užívání!) – se pohodlněji rozpravuje u některých nejlepších mužů sedících u středního Iana než u kterýchkoli filozofů v jakékoli škole. Přesto se to musí znát; patří to k užitečnosti, o níž jsme v této knize pojednali.

Srovnávání užitečných věcí, které bylo čtvrtým bodem a jež Panaetius pominul, bývá často nutné. Tělesné výhody se obvykle srovnávají s vnějšími, vnější s tělesnými, a oboje mezi sebou. S vnějšími tělesné

takto: chtít raději být zdravý než být bohatý; s tělesnými vnější: raději být bohatý než mít největší tělesné síly; mezi sebou tělesné: dobré zdraví nad rozkoš, síly nad rychlost; z vnějších: slávu nad bohatství, městské příjmy nad venkovské.

Z tohoto druhu srovnání je známý výrok Catona staršího: když se ho ptali, co nejvíc prospívá v hospodářství, odpověděl: „Dobře se starat o skot.“ – Co za druhé? „Dostatečně dobře se starat o skot.“ – Co za třetí? „Špatně se starat o skot.“ – Co za čtvrté? „Orat.“ – A když ten, kdo se ptal, řekl: „A co lichvařit?“, Cato: „A co člověka zabíjet?“ – Z toho a z mnoha jiných věcí se musí chápat, že se obvykle děje srovnávání užitečných věcí a že právem byl tento druh vyhledávání povinností přidán.

Zbývající pokračujme dále.

Kniha třetí

Publius Scipio, Marku, synu můj – ten, který jako první obdržel přízvisko *Africanus* –, obvykle říkával (napsal to Cato, jeho téměř současník), že nikdy nebyl méně v klidu, než když měl klid, a méně sám, než když byl sám. Vznešený výrok, hodný velkého a moudrého muže. Ukazuje, že v klidu myslel na záležitosti a v samotě si sám se sebou povídal, takže ani nikdy nezahálel, ani se občas neobešel bez druha v hovoru. Tak dvě věci, které ostatním přinášejí ochabnutí – klid a samota – ho ostřily. – Rád bych mohl pravdivě totéž říct i o sobě; nemůžeme-li napodobením dosáhnout tak velkého nadání, aspoň vůlí se tomu nejvíc přibližujeme. Zbavení bezbožnými zbraněmi a násilím od obce a soudních záležitostí jdeme za klidem, a z toho důvodu opuštěním města a putováním krajem bývám často sám.

Tento klid ovšem nelze srovnávat s Africanovým a tato samota s onou. Scipio si odpočíval od nejkrásnějších úkolů obce a klid si občas bral; a od shromáždění a ruchu lidí se čas od času jakoby do přístavu uchyloval do samoty. Můj klid je ovšem dán nedostatkem záležitostí, ne tím, že bych si chtěl odpočinout. Když je totiž senát zhašen a soudy zrušeny, co bychom mohli hodného nás činit v kurii nebo na fóru?

A tak já, který jsem kdysi žil uprostřed nejvyšší veřejnosti a občanských očí, teď, prchajíce před pohledem zločinců, jimiž je všechno zaplaveno, se skrývám, co se dá, a často jsem sám. – Protože však jsme od učených lidí slyšeli, že se nemá jen vybírat ze zlých věcí ty nejmenší, ale i vybírat z nich to, co by se v nich dalo najít dobrého, i já tedy

klid užívám – ne ovšem takový klid, jaký by měl mít ten, kdo kdysi vybojoval obci klid. A tuto samotu, kterou mi přinesla nutnost – ne vůle –, nenechám ochabnout.

I tak Africanus, podle mého názoru, získával větší chválu. Žádné písemné památky jeho nadání se nedochovaly, žádné dílo klidu, žádné dílo samoty. Z toho se musí chápat, že se pohybem mysli a hledáním věcí, které myšlením dosahoval, nikdy nenacházel v nečinnosti ani v samotě. – My ale, kteří nemáme tolik síly, abychom nás mohla tichá úvaha vytáhnout ze samoty, obracíme veškerý zájem a péči k této práci psaní. A tak jsme za krátkou dobu po zhroucení obce napsali víc než po mnoho let za jejího trvání.

Protože, můj Cicerone, celá filozofie je plodná a výnosná a žádná její část není neobdělaná a opuštěná, přesto nemá žádné pole plodnější a bohatší, než je to o povinnostech, z nichž se odvozují pravidla k stálému a čestnému životu. – Důvěřuji, že od našeho Kratippa, předního filozofa dnešní paměti, tyto věci neustále posloucháš a přijímáš; přesto soudím, že ti prospívá, aby ti takové slova zněly ze všech stran, a aby, pokud možno, nic jiného neposlouchaly tvé uši.

Co platí pro všechny, kdo plánují nastoupit čestný život, platí – nevím o nikom – pro nikoho víc, než pro tebe. Neseš totiž nemalé očekávání: že budeš napodobovat mou píli; velké z hlediska poct; snad i nějaké z hlediska jména. Vzal jsi na sebe navíc těžké břemeno: Athén a Kratippa. Ty, u nichž jsi se vydal jakoby k obchodu dobrými uměními, bylo by nejhanebnější vrátit se prázdný a zahanbit tak autoritu obou – města i mistra. Proto, kolik se duchem můžeš namáhat, kolik se prací můžeš snažit, pokud je učení spíš prací než rozkoší, usiluj to vykonat; a nedej dojít k tomu, aby, když jsme ti my opatřili vše, se zdálo, že jsi sám sobě chyběl. – Ale o tom tolik; často jsme ti psali, abychom tě povzbudili. Teď se vraťme k zbývající části navržené osnovy.

Panaetios tedy – který bez sporu nejpečlivěji rozpravoval o povinnostech a jehož jsme nejvíc sledovali, s určitou úpravou – navrhl tři

druhy, v nichž lidé obvykle uvažují a poradí se o povinnosti: první, když pochybují, zda je to, o čem se jedná, čestné, nebo hanebné; druhý, zda je užitečné, nebo neužitečné; třetí, pokud to, co má podobu čestného, bojuje s tím, co se jeví užitečným – jak by se měly obě strany rozlišit. O prvních dvou druzích pojednal ve třech knihách; o třetím druhu slíbil, že bude mluvit dále, ale slib nedodržel.

To mě tím víc překvapuje, protože jeho žák Posidonios napsal, že Panaetios žil po vydání oněch knih ještě třicet let. – Divím se, že se Posidonios tohoto bodu dotkl stručně v některých komentářích – a to zvláště, když píše, že v celé filozofii není žádné místo tak potřebné.

Vůbec nesouhlasím s těmi, kdo tvrdí, že toto téma Panaetios nepominul, ale vědomě vynechal, protože by ho vlastně nebylo třeba psát: nikdy totiž prý nemůže užitečnost bojovat s čestností. – O jedné věci lze pochybovat: zda měl být tento třetí druh připojen (jak je v Panaetiově dělení), nebo rovnou vynechán. O druhé pochybovat nelze: Panaetios ho na sebe vzal, ale nedokončil. Vždyť kdo z trojího dělení dovede dvě části, nutně mu zbývá třetí; a na konci třetí knihy slibuje, že o tomto tématu bude mluvit dále.

Přidává se mocný svědek Posidonios, který v jednom dopise také píše, že Publius Rutilius Rufus, jenž slýchal Panaetia, obvykle říkával: jako se nenašel žádný malíř, který by na Koské Afroditě dokončil tu část, kterou Apellés nechal nedokončenou (krása tváře totiž bránila naději na napodobení zbytku těla), tak co Panaetios pominul a nedokončil, pro vznešenost toho, co dokončil, nikdo nedovedl do konce.

O Panaetiově záměru pochybovat nelze; zda však tuto třetí část k hledání povinnosti připojil správně, nebo špatně, o tom se snad disputovat dá. – Je-li totiž pouze čestné dobrem (jak myslí stoikové), nebo je-li čestné nejvyšším dobrem tak (jak soudí vaši peripatetici), že všechno ostatní na druhé straně vážení má sotva význam nejmenšího momentu, pak nemůže být pochyb, že užitečnost nikdy nemůže soupeřit s čestností. Vždyť víme, že Sókratés obvykle proklínal ty, kdo

první to, co je přirozeně spojené, oddělili v mínění. – A s ním stoikové tak souhlasili, že soudili: cokoli je čestné, je i užitečné, a nic není užitečné, co není čestné.

Kdyby byl Panaetios ten, kdo by říkal, že ctnost je třeba pěstovat proto, že je původcem užitečnosti – jako to říkají ti, kdo věci hodné vyhledávání měří rozkoší nebo nepřítomností bolesti –, mohl by říct, že užitečnost někdy bojuje s čestností. Protože však on je ten, kdo soudí, že jediným dobrem je čestné, a to, co s ním v jisté podobě užitečnosti zápasí, že k jeho zisku život nelepší, k jeho ztrátě horší nedělá, nemělo by, zdá se, být zavedeno takové uvažování, v němž by se to, co se zdá užitečné, srovnávalo s tím, co je čestné.

Vždyť to, co stoikové nazývají nejvyšším dobrem – „žít podle přirozenosti" – má, myslím, tento smysl: vždycky souhlasit se ctností, ostatní pak, co by bylo podle přirozenosti, vybírat jen tehdy, pokud s ctností nebojují. – A je-li tomu tak, soudí někteří, že toto srovnání nebylo zavedeno správně a že se o tomto druhu neměla dávat vůbec žádná pravidla. – Ovšem to, co je čestné ve vlastním a pravém smyslu, je jen v moudrých a od ctnosti se nikdy nedá odervat. V těch však, v nichž není moudrost dokonalá, nemůže být samo ono dokonalé čestné; mohou v nich být jen podoby čestnosti.

Těmto povinnostem, o nichž v těchto knihách rozpravujeme, stoikové říkají „prostřední". Jsou obecné a široko sahající; dosahuje jich mnoho lidí jednak dobrým nadáním, jednak postupem ve studiu. Zato ona povinnost, kterou nazývají *správnou*, je dokonalá a plná – a jak sami říkají, má v sobě všechny čísla a nedá se najít u nikoho jiného než u moudrého.

Když se stane nějaký čin, v němž se objeví prostřední povinnosti, zdá se davu, že je plně dokonalý, protože nerozpozná, co od dokonalého schází. A pokud rozpozná, nic ještě není ztraceno. Totéž se děje u básní, u maleb a mnohých jiných věcí: neuček se baví a chválí to, co chvály nezasluhuje – a to, myslím, proto, že v tom je něco počestného,

co nezkušené zachytává; a ti pak nedovedou posoudit, co má v které věci vadu. A tak, když se dají poučit od znalců, snadno od svého mínění ustupují. – Tyto povinnosti, o nichž v těchto knihách pojednáváme, nazývají prý jakési druhé čestnosti, nevlastní jen moudrým, nýbrž společné celému lidskému rodu.

A tak jimi jsou pohnuti všichni, v nichž je přirozená vloha ctnosti. Když se připomínají oba Deciové nebo oba Scipioni jako stateční muži, nebo když je jmenován Fabricius nebo spravedlivý Aristides, nevyhledávají se u nich příklady statečnosti nebo spravedlnosti u moudrého; vždyť ani jeden z nich nebyl moudrým v tom smyslu, v jakém chápeme moudrého. Ani ti, kdo byli pokládáni a nazýváni moudrými – Marcus Cato a Gaius Laelius – nebyli moudrými; ani oněch sedm; nýbrž z častého plnění prostředních povinností nesli jakousi podobu a vzhled moudrých.

Proto ani to, co je pravdivě čestné, nelze podle spravedlnosti srovnávat s domnělou užitečností; ani to, co obvykle nazýváme čestným a co pěstují ti, kdo se chtějí mít za dobré muže, se nemá nikdy srovnávat s výhodami. A to čestné, které spadá do našeho chápání, máme my chránit a udržovat stejně, jako to, co se vlastně nazývá a opravdu je čestné, moudří. Jinak totiž nemůže být uchován pokrok, který byl učiněn ke ctnosti. – Ale o tom tolik k těm, kdo se pokládají za dobré uchovávání povinností.

Ti, kdo všechno měří výhodami a prospěchem a nechtějí, aby je čestnost převažovala, zvažují obvykle při rozhodování čestné s tím, co pokládají za užitečné – dobří muži to obvykle nedělají. – Soudím proto, že Panaetios, když řekl, že lidé v tomto porovnávání obvykle pochybují, mínil to právě tak, jak to řekl: *obvykle*, ne také *mají*. Vždyť nejen pokládat za cennější to, co se zdá užitečné, než co je čestné, ale dokonce tyto věci mezi sebou srovnávat a v nich pochybovat, je nejhanebnější. – Co tedy je to, co občas přinese pochybnost a stojí za uva-

žování? Myslím, že pokud by přišla pochybnost, jaká by byla povaha toho, co se zvažuje.

Často se totiž podle okolností stává, že se ukáže, že to, co se obvykle má za hanebné, hanebné není. Vezměme příklad, který se bude šíře týkat. Co je větší zločin než zabít člověka – a dokonce blízkého? Zavinil se tedy zločinem ten, kdo zabil tyrana, byť by to byl blízký? – Římskému lidu se to tak nejeví: ze všech vznešených činů to pokládá za nejkrásnější. Vítězila tedy užitečnost nad čestností? Ne, naopak čestnost následovala užitečnost. – Abychom tedy mohli bezchybně rozhodnout, kdykoli se bude zdát, že to, co chápeme jako čestné, bojuje s tím, co nazýváme užitečným, musí se stanovit jisté pravidlo. Pokud se jím při srovnávání budeme řídit, od povinnosti nikdy neustoupíme.

Toto pravidlo bude v nejvyšším souhlasu se smyslem a naukou stoiků; z toho důvodu v těchto knihách také jdeme za nimi. Ačkoli staří akademikové i vaši peripatetici (kteří byli kdysi totéž, co akademikové) kladou čestné nad to, co se zdá užitečné, přesto se o tom bude mluvit nádherněji od těch, kterým cokoli je čestné, se jeví zároveň i užitečné, a nic užitečné, co není čestné, než od těch, kterým se někdy může zdát, že je čestné bez užitečnosti, nebo užitečné bez čestnosti. – Naše Akademie nám ovšem dává velikou volnost, abychom hájili podle vlastního práva to, co se nám jeví nejpravděpodobnější. – Vraťme se k pravidlu.

Něco odebírat jinému a svůj prospěch zvětšovat na úkor druhého je víc proti přirozenosti, než smrt, chudoba, bolest a cokoli dalšího, co může potkat tělo nebo vnější věci. Předně ničí lidské soužití a pospolitost. Vždyť jsme-li naladěni tak, že každý pro svůj prospěch bude druhého olupovat nebo mu násilím ublíží, nutně se roztrhne to, co je nejvíc podle přirozenosti: společenství lidského rodu.

Jako kdyby jednotlivý úd měl ten pocit, že by mohl prospívat, kdyby odvedl zdraví sousedního údu k sobě – nutně by zesláblo a zahynulo celé tělo –, tak kdyby každý z nás si bral výhody druhých a každému

odebíral, co by mohl, pro svůj prospěch, společnost a pospolitost lidí by musela být zvrácena. – Vždyť že si každý víc přeje získat pro sebe, co se týká potřeb života, než pro druhého, je dovoleno a přirozenost tomu nebrání; ale co přirozenost netrpí, je, aby se naše schopnosti, zásoby a prostředky zvyšovaly loupeží druhých.

Nejen přirozeností, to jest právem národů, ale i zákony národů, jimiž je v jednotlivých obcích obec držena pohromadě, bylo ustanoveno totéž: nelze pro svůj prospěch škodit druhému. Toť je cíl zákonů, toť jejich vůle, aby pouto občanů bylo nenarušené; a ty, kdo je rozdírají, trestají smrtí, vyhnanstvím, pouty, pokutou. – A mnohem silněji totéž zajišťuje sám smysl přirozenosti – zákon božský i lidský. Kdo mu bude chtít poslušen (a budou poslušni všichni, kdo chtějí žít podle přirozenosti), ten se nikdy nedopustí toho, aby bažil po cizím a to, co druhému odebral, přisvojil si.

Vznešenost a velikost ducha, stejně jako vstřícnost, spravedlnost, štědrost, jsou totiž mnohem víc podle přirozenosti než rozkoš, než život, než bohatství. Tím, pohrdat jimi a nestarat se o ně v porovnání s obecným prospěchem je vlastností velkého a povzneseného ducha.

Víc podle přirozenosti také je – pro záchranu nebo pomoc všem národům, pokud to lze – vzít na sebe největší námahy a obtíže v napodobení Hérakla, jehož hlas lidí, vděčný za dobrodiní, posadil do shromáždění nebešťanů, než žít v samotě nejenom bez jakýchkoli obtíží, ale přímo mezi nejvyššími rozkošemi; s nadbytkem všech statků a vynikající krásou a silou. – A tak nejlepší duchové dávají daleko přednost onomu životu před tímto. – Z toho vychází, že člověk poslušný přirozenosti nemůže škodit člověku.

Dále, kdo porušuje druhého, aby sám získal nějakou výhodu, bud soudí, že nedělá nic proti přirozenosti, nebo si myslí, že se máme víc vyhýbat smrti, chudobě, bolesti i ztrátě dětí, blízkých a přátel než konání křivdy. – Pokud si myslí, že se nestává nic proti přirozenosti, když se škodí lidem, co s ním rozpravovat, který vyhlazuje člověka

z člověka? Pokud ale soudí, že se tomu máme vyhýbat, ale ony věci – smrt, chudoba, bolest – jsou mnohem horší, mýlí se v tom, že nějakou vadu těla nebo osudu pokládá za těžší než vady ducha. – Jeden tedy má být cíl u všech: aby užitečnost jednotlivce a všech byla táž. Pokud si ji každý ukradne pro sebe, rozplyne se celá lidská společnost.

A pokud dále přirozenost předepisuje, aby člověk chtěl prospívat člověku, ať je jakýkoli, právě z toho důvodu, že je člověkem, musí podle téže přirozenosti být užitečnost všech obecná. Je-li tomu tak, všechny nás drží dohromady jeden a týž zákon přirozenosti; a je-li i to tak, zákonem přirozenosti nám jistě není dovoleno porušovat druhého. – První předpoklad je pravdivý, pravdivý je tedy i závěr.

Je přece nesmyslné, co někteří říkají: že by sice rodiči ani bratru nic neodejmuli pro svůj prospěch, ale u ostatních občanů je prý to jiné. Ti si pro obecný prospěch neuznávají žádné právo, žádnou společnost s občany – a tento názor roztrhne veškerou společnost obce. A kdo říkají, že na občany se ohled brát má, ale na cizince ne, roztrhají společnou společnost lidského rodu; a s ní se bortí dobročinnost, štědrost, dobrota a spravedlnost. Kdo tyto věci ničí, musí být pokládán za bezbožného i proti nesmrtelným bohům. Ničí totiž společnost, kterou oni mezi lidmi ustanovili, jejímž nejtěsnějším poutem je právě to – pokládat spíš za proti přirozenosti to, že člověk odebírá člověku pro svůj prospěch, než abychom na sebe vzali jakékoli nepohodlí – vnější, tělesné nebo samotné duševní. – Spravedlnost je totiž jediná ctnost paní a královnou všech ctností.

Snad někdo řekne: Cožpak tedy moudrý, kdyby umíral hlady, by nevzal jídlo jinému člověku, k ničemu neužitečnému? – Vůbec ne! Můj život totiž není pro mě užitečnější než takové naladění ducha, abych nikoho pro svůj prospěch neporušil. – A co, kdyby dobrý muž mohl olupit Falarida, krutého a zrůdného tyrana, o oděv, aby sám umrznutím nezahynul – neudělal by to?

Toto je k posouzení velmi snadné. Pokud bys vzal někomu, kdo není k žádné věci užitečný, pro svou užitečnost – nelidsky bys jednal a proti zákonu přirozenosti. Pokud bys ale byl ty takový, kdo by, kdyby zůstal v životě, mohl přinést mnoho užitečnosti obci a lidské společnosti, pak pokud bys z toho důvodu něco druhému odebral, nebylo by to k zatracení. Pokud by to tak ale nebylo, musíme spíš snést vlastní nepohodu, než odebírat z výhod druhých. – Nemoc, bída a podobné věci nejsou tedy *víc* proti přirozenosti než odebírání a bažení po cizím; ale opuštění obecné užitečnosti je proti přirozenosti; je totiž nespravedlivé.

Sám zákon přirozenosti, který užitečnost lidí zachovává a drží pohromadě, rozhodne, aby se od nečinného a neužitečného člověka k moudrému, dobrému a statečnému muži převedly věci k žití potřebné – pokud by tento zahynul, mnoho by na obecné užitečnosti ubylo. Jen aby to udělal tak, aby, pokládaje se za dobrého a milujícího sebe, neměl v této věci důvod ke křivdě. Tak bude vždy plnit povinnost, dbaje užitečnosti lidí a oné lidské společnosti, kterou tolik připomínám.

Co se Falarida týká, soud je nad snadný. S tyrany nemáme žádnou společnost – a spíš naprostý rozkol –; a není proti přirozenosti olupovat toho, koho je čestné zabít; a celý tento zhoubný a bezbožný rod se musí z lidské pospolitosti vymýtit. Vždyť jako některé údy se amputují, pokud přestaly mít krev i jakoby ducha a škodí zbývajícím částem těla, tak toto zvěrstvo v lidské podobě a zrůdnost jakoby zvěře se musí oddělit od společné lidskosti těla. – Všechny otázky tohoto druhu patří k těm, v nichž se hledá povinnost podle okolností.

Takovéto věci, myslím, by byl Panaetios probíral, kdyby mu nějaká náhoda nebo zaneprázdněnost nezničila záměr. K těmto úvahám bylo z předchozích knih podáno dost pravidel, podle nichž lze rozpoznat, čeho se máme vyvarovat pro hanebnost a čeho se vyvarovat nemáme, protože to vlastně hanebné není. – Protože však stavíme vrcholek na

už započatém, ale skoro ukončeném díle – jako geometři ne všechno dokazují, nýbrž žádají, aby se jim některé věci připustily, aby snáz vyložili, co chtějí –, žádám i já tebe, můj Cicerone, abys mi, můžeš-li, připustil toto: nic kromě čestného není hodno vyhledávání pro sebe samo. Pokud by to podle Kratippa nebylo možno připustit, dej aspoň tohle: čestné je *nejvíc* hodno vyhledávání pro sebe samo. Mně stačí jedno nebo druhé; a chvílemi se mi zdá pravděpodobnější jedno, chvílemi druhé, nic jiného pravděpodobného.

Hned úvodem je Panaetios třeba hájit v tom, že neřekl, že by *užitečnost* mohla někdy bojovat s čestným (to by nebylo dovoleno), ale to, co se jeví užitečným. Mnohokrát svědčí, že nic není užitečné, co není zároveň čestné, a nic čestné, co není zároveň užitečné; a popírá, že by na život lidí přišla větší zhouba než mínění těch, kdo tyto věci oddělili. – Zavedl tedy nikoliv zdánlivou, ale skutečnou neshodu – ne proto, abychom občas kladli užitečné nad čestné, ale abychom je bezchybně rozpoznali, kdykoli by nastaly. – Tuto zbylou část tedy doplníme bez cizích berliček, ale jak se říká „vlastním Martem“. Po Panaetiovi se o této části nenapsalo nic, co by mi stálo za uznání, z toho, co se mi dostalo do rukou.

Když se tedy objeví nějaký zjev užitečnosti, duch je nutně pohnut. Když ale přiložíš mysl a uvidíš, že k té věci, která přinášela zjev užitečnosti, je připojena hanebnost, pak se nemá opustit užitečnost – ale je třeba pochopit, že kde je hanebnost, tam nemůže být užitečnost. Protože nic není tak proti přirozenosti jako hanebnost (přirozenost touží po přímém, souladném a stálém, odvrací se od opaku), a nic není tak podle přirozenosti jako užitečnost, jistě nemůže v téže věci být užitečnost a hanebnost. – Stejně tak: pokud jsme se zrodili k čestnosti, a ta se má buď jediná vyhledávat (jak soudil Zénón), nebo rozhodně se má pokládat za těžší vším svým vážením než vše ostatní (jak soudí Aristotelés), musí být to, co je čestné, buď jediným, nebo nejvyš-

ším dobrem. A co je dobré, je určitě užitečné; a tedy cokoli čestné, je i užitečné.

Omyl nepočestných lidí tedy spočívá v tom, že když se zmocní něčeho, co se jim zdálo užitečné, hned to oddělí od čestného. Odtud rodí dýky, odtud jedy, odtud falešná závěti, odtud krádeže, zpronevěry, drancování a plenění spojenců a občanů; odtud přemrštěné bažení po nestřídmých statcích, po neúnosné moci, konečně i – i ve svobodných obcích – vznikají touhy po království, než něž není nic ohavnějšího a hnusnějšího. – Výhody věcí tito lidé vidí klamným úsudkem; trest – nemluvím o trestu zákonů, ten často překračují, nýbrž trest samé hanebnosti, který je nejhořčí – ten nevidí.

Proto ať se vymete z našeho středu ten druh lidí, kteří uvažují, zda budou následovat to, co vidí jako čestné, nebo zda se vědomě poskvrní zločinem. V samém váhání je zločin, i kdyby k činu nedošlo. Ty věci se tedy nemají vůbec zvažovat, při nichž je už samé zvažování hanebné.

A ze všeho uvažování se má odstranit naděje a mínění, že by se dalo něco skrýt a utajit. Dost nám by mělo být přesvědčeno (pokud jsme ve filozofii aspoň něco uděláli), že i kdybychom mohli skrýt všem bohům a lidem, přesto se nic nemá dělat lakotně, nespravedlivě, smyslně, nestřídmě. – Odtud Platón vypráví příběh o onom Gygovi, který, když se země otevřela po velkých deštích, sestoupil do oné propasti a všiml si (jak vyprávějí mýty) bronzového koně, v jehož bocích byly dveře. Když je otevřel, uviděl tělo mrtvého člověka ohromné velikosti a zlatý prsten na prstu. Prsten strhl a sám si ho navlékl (byl královským pastýřem) a vrátil se do shromáždění pastýřů. Když tam otočil hlavičku prstenu k dlani, nikdo ho neviděl, zato on sám viděl všechno; opět byl viděn, když vrátil prsten do původní polohy. S touto příhodou prstenu zcizil pak královnu a s její pomocí zabil krále svého pána; odstranil ty, kteří mu podle jeho mínění stáli v cestě, a při těchto zločinech ho nikdo nemohl vidět. – Tak najednou díky prstenu povstal jako lydský

král. – Kdyby takový prsten měl mudrc, nic by si víc nedovolil hřešit, než kdyby ho neměl; vždyť dobří muži hledají čestné, ne skryté.

Na tomto místě někteří filozofové – zdaleka ne zlí, ale ne dost ostří – říkají, že jde o vymyšlenou a vyfabulovanou povídku, kterou předložil Platón; jako by snad on tvrdil, že se to opravdu stalo, nebo že se to stát mohlo. – Síla toho prstenu a onoho příkladu spočívá v tomto: pokud by se nikdo nemohl dovědět, nikdo ani netušit, kdybys něco udělal pro bohatství, moc, vládu, žádostivost, pokud by to zůstalo bohům a lidem navždy neznámé – udělal bys to? Tvrdí, že to není možné. – Je to sice možné, ale ptám se: pokud by to možné bylo, co by dělali? Odpovídají venkovsky nekompromisně. Tvrdí, že to není možné, a trvají na tom; nevidí však, co to slovo znamená. – Když se totiž ptáme, pokud by mohli skrýt, co by udělali, neptáme se, zda skrýt mohou; nasazujeme jim prostě jakési mučidlo, aby, pokud odpovědí, že při zajištěné beztrestnosti by udělali, co by jim prospělo, přiznali, že jsou zločinci; a pokud řeknou, že ne, aby připustili, že se vší hanebnosti máme vyhýbat samé pro ni. – Vraťme se k předsevzatému.

Často se objevují mnohé věci, které zmatou duchy zjevem užitečnosti; a to nejde o to, aby se v nich zvažovalo, zda se má opustit čestnost pro velikost užitečnosti (to by bylo nepočestné), ale o to, zda to, co se zdá užitečné, lze udělat bez hanebnosti. – Když Brutus odebíral spoluvláda Collatinovi, mohlo se zdát, že jedná nespravedlivě; vždyť byl při vyhnání králů druhem Brutových rozhodnutí a pomocníkem. Když si však přední muži předsevzali, že se musí odstranit příbuzenství Pyšného, jméno Tarquiniů a paměť na království, co bylo užitečné – starat se o vlast –, bylo zároveň tak čestné, že se to muselo líbit i samému Collatinovi. A tak zvítězila užitečnost pro čestnost; bez ní by ani užitečnosti nebylo.

Zato u onoho krále, který založil město, to tak nebylo. Zjev užitečnosti ho pohnul: zdálo se mu užitečnější vládnout sám než s druhým, a tak zabil svého bratra. Opustil zbožnou úctu i lidskost, aby získal, co

se zdálo užitečné – ale nebylo –, a přesto postavil jako záminku zeď, zjev čestnosti ne přesvědčivý a vlastně ani vhodný. Zhřešil tedy – odpusťte to Quirinovi, odpusťte i Romulovi.

A přece nemáme opouštět vlastní užitečnosti a předávat je druhým, když jich sami potřebujeme; nýbrž má každý sloužit své užitečnosti – pokud se to děje bez křivdy druhému. Chrysippos to řekl obratně, jako mnoho jiného: „Kdo závodí v stadionu, má se namáhat a snažit, co nejvíc může, aby zvítězil; podrazit soupeře nebo ho odstrčit rukou nesmí nijak. Tak i v životě: hledat pro sebe, co se týká potřeb, není nespravedlivé; strhávat druhému není po právu."

Nejvíc však se povinnosti mýlí v přátelstvích; a je proti povinnosti jak nedat přátelům, co by sis právem mohl dát, tak dát, co by právem nebylo. – Pravidlo tohoto celého druhu je ovšem krátké a nesnadné. Věci, které se zdají užitečné – pocty, bohatství, rozkoše, podobné – se nikdy nemají klást nad přátelství. Ale ani proti obci, ani proti přísaze a věrnosti nebude dobrý muž pro přítele jednat, ani kdyby byl soudcem o samotném příteli; svléká totiž osobu přítele, když obléká osobu soudce. Tolik dá přátelství, že si bude přát, aby pře přítele byla pravdivá; že mu poskytne čas na vedení sporu, nakolik to zákony dovolují.

Když ale pod přísahou vynáší rozsudek, nechť pamatuje, že si bere boha za svědka, a to je, myslím, jeho vlastní mysl, než níž bůh sám nedal člověku nic božštějšího. – A tak jsme od předků přijali skvělý zvyk prosit soudce, pokud mu věříme, aby udělal to, co může udělat bez porušení věrnosti. Tato prosba se vztahuje k tomu, o čem jsem před chvílí mluvil – co může soudce čestně příteli připustit. Pokud by se totiž mělo udělat všechno, co přátelé chtějí, nebyla by to přátelství, ale spiknutí.

Mluvím však o obvyklých přátelstvích; v moudrých a dokonalých mužích nemůže takové nic nastat. O pythagorejcích Damónovi a Fintiovi se vypráví, že byli k sobě naladěni tak, že když tyran Dionýsios jednomu z nich stanovil den smrti a ten, který byl odsouzen, požádal

o několik dnů, aby zařídil své věci u blízkých, zaručil se druhý, že ho předá, přičemž, pokud by se nevrátil, zemřel by sám. Když se první v daný den vrátil, tyran, jsa pohnut jejich věrností, požádal, aby ho jako třetího přijali do přátelství.

Když se tedy to, co se v přátelství zdá užitečným, srovnává s tím, co je čestné, nechť ustoupí zjev užitečnosti a nechť zvítězí čestnost. Když se však v přátelství budou žádat věci, které nejsou čestné, nechť se postaví svatost a věrnost nad přátelství; tak dojdeme k onomu rozlišování povinnosti, které hledáme. – Zjev užitečnosti nejčastěji svádí ve veřejném dění: jako při zničení Korintu, které udělali naši; a ještě tvrději Athéňané, kteří odhlasovali, aby se Aiginetům – silným loďstvem – usekly palce. To se zdálo užitečné; Aigina totiž příliš doléhala blízkostí na Peiraieus. Ale nic, co je kruté, není užitečné; vždyť přirozenosti lidí, kterou máme sledovat, je největším nepřítelem krutost.

Špatně jednají i ti, kdo cizincům zakazují užívat měst a vyhánějí je; jako Pennus za doby našich otců a Papius nedávno. Je sice správné, aby nebylo dovoleno vydávat se za občana tomu, kdo občanem není – takový zákon prošli nejmoudřejší konzulové Crassus a Scaevola. – Ale zbavovat cizince užívání města je nelidské. Vznešené jsou naopak příklady, v nichž je zjev veřejné užitečnosti překonán čestností. Naše obec je toho plná – jak často, tak zvláště za druhé punské války. Po pohromě u Cann se v obci vznesla větší odvaha než kdy dřív za příznivých okolností; žádné znamení strachu, žádná zmínka o míru. Taková je síla čestného, že zastíní zjev užitečnosti.

Athéňané, protože nemohli odolat útoku Peršanů a rozhodli, že opustí město, uloží manželky a děti v Troizénu, nastoupí lodě a svobodou Řecka budou bránit loďstvem, kameny zasypali jakéhosi Kyrsila, který radil, aby zůstali ve městě a přijali Xerxa. Zdálo se, že on sleduje užitečnost; ale ta neexistovala, protože s ní bojovala čestnost.

Themistoklés po vítězství oné války, která byla s Peršany, řekl ve sněmu, že má záchrannou radu pro obec, ale netřeba, aby byla veřejně

známa; požádal, aby mu lid určil někoho, komu to řekne. Vybrán byl Aristidés. Jemu Themistoklés řekl, že loďstvo Lakedaimoňanů, které bylo vytaženo u Gythia, lze tajně zapálit; tím činem by nutně byla zlomena moc Lakedaimoňanů. Když to Aristidés slyšel, přišel do velmi očekávaného shromáždění a řekl, že rada, kterou Themistoklés přináší, je sice velmi užitečná, ale nejméně čestná. A tak Athéňané pokládali to, co by nebylo čestné, i za neužitečné; a celou tu věc, kterou ani neslyšeli, na Aristidovu výpověď zavrhli. – Lépe oni než my, kteří máme piráty osvobozené od daní a spojence platící poplatky. – Nechť tedy platí: co je hanebné, není nikdy užitečné; dokonce ani tehdy, kdy by sis mohl ulovit to, co pokládáš za užitečné. Právě tohle, pokládat za užitečné, co je hanebné, je zhoubné.

Jak jsem řekl výše, často se objevují případy, kdy se zdá, že se užitečnost vzpírá čestnosti; a musí se posoudit, zda jí zřejmě odporuje, nebo zda se s ní dá spojit. – K tomuto druhu patří takové otázky: Dobrý muž přivezl, dejme tomu, z Alexandrie na Rhodos velké množství obilí, zatímco Rhoďané trpí nouzí a hladem a cena obilí je nejvyšší; víc muž ví, že z Alexandrie vyplulo mnoho dalších obchodníků a sám po cestě viděl lodě naložené obilím, které míří na Rhodos. Má to říci Rhoďanům, nebo bude v tichosti své zboží prodávat za nejvyšší cenu? – Představme si mudrce a dobrého muže; ptáme se po jeho úvaze a radě – takového, který by Rhoďanům nic nezatajil, kdyby to pokládal za hanebné, ale pochybuje, zda je to hanebné.

V takových případech obvykle smýšlel jinak Diogenés Babylonský, velký a vážný stoik, a jinak jeho žák Antipatros, muž nejbystřejší. – Antipatros: vše se má odhalit, aby kupující nic z toho, co prodávající ví, nezůstalo neznámé. Diogenés: prodávající má říci vady, nakolik je to podle občanského práva stanoveno; ostatní jednat bez úkladu, a protože prodává, chtít prodat co nejlépe. „Dovezl jsem, nabízím, prodávám své ne dráž než ostatní, snad i levněji, když je zásoby víc; komu se tím děje křivda?“

Druhá strana – Antipatros: „Co to říkáš? Ty, který máš mít starost o lidi a sloužit lidské společnosti, zrozený k tomu zákonem a mající v sobě tyto principy přirozenosti, podle nichž máš poslouchat a je následovat, totiž aby tvůj prospěch byl obecným prospěchem a opět obecný prospěch tvůj, budeš skrývat lidem, co jim přichází k dobru a zásobě?“ – Diogenés snad odpoví: „Jiné je skrýt, jiné mlčet; a já ti ted neskrývám, pokud ti neříkám, jaká je přirozenost bohů, co je cílem dobra – věcí, jejichž poznání by ti víc prospělo než laciné obilí. Ale ne všechno, co by ti bylo užitečné slyšet, je nutno od mě, abych to řekl.“

„Naopak,“ řekne Antipatros, „je to nutné, pamatuješ-li si, že mezi lidmi je přirozeností spojená pospolitost.“ – „Pamatuji,“ odpoví druhý; „ale je snad ta pospolitost taková, že nikdo nemá své? Pokud ano, nic by se nemělo prodávat, nýbrž dávat.“ – Vidíš, že se v této celé rozpravě neříká: „I kdyby to bylo hanebné, přesto to, protože je to užitečné, udělám“; nýbrž: „protože je to užitečné *tak*, že to není hanebné“; a z druhé strany: „protože je to hanebné, nemá se to udělat.“

Dobrý muž má prodat dům, který má jisté vady, které on sám zná a ostatní neznají: dům je zdraví nebezpečný a má pověst zdravého; v všech ložnicích se objevují hadi, aniž je někdo zná; dům je špatně postavený a hrozí zřícením – ale nikdo kromě majitele to neví. Ptám se: pokud kupujícím prodávající tyto věci neřekne a dům prodá mnohem dráž, než za co si myslel, že ho prodá, dopustil se nespravedlnosti nebo nemorálnosti? – „Ano,“ říká Antipatros. „Co jiného než neukázat bloudícímu cestu, co je v Athénách obecně zavrhováno veřejnými kletbami – nebo není tohle snad: nechat kupujícího vrhnout se do největší škody a mýlkou tam padnout? A je to ještě víc než neukázat cestu: je to vědomé přivedení druhého do bludu.“

Diogenés naopak: „Nutil tě k nákupu někdo, kdo tě ani nenáváděl? On vyvěsil, co mu nevyhovovalo; ty jsi si koupil, co ti vyhovovalo. Pokud ti, kdo vyvěsí ‚dobrou a dobře stavenou vilu‘, nejsou pokládáni za podvodníky, i když ta vila ani dobrá, ani dobře stavěná není, oč méně

ti, kteří svůj dům nechválili? Vždyť kde je úsudek kupujícího, tam jaký může být podvod prodávajícího? Pokud ovšem i to, co bylo řečeno, se nemá dodržet, co nebylo řečeno, se myslíš, že se má dodržet? Je něco hloupějšího než aby prodávající vyprávěl o vadách věci, kterou prodává? Co je absurdnější, než kdyby na majitelův rozkaz dražitel vyhlašoval: ‚Prodávám dům zdraví nebezpečný!'"

Takto se tedy v některých sporných případech z jedné strany hájí čestnost a z druhé se mluví o užitečnosti tak, že se tvrdí: to, co se zdá užitečné, je nejen čestné udělat, ale je dokonce hanebné to neudělat. – Toto je ta zdánlivá neshoda užitečného s čestným, která se často objevuje. Je ji nutno rozhodnout. Nevydal jsem se totiž klást otázky, ale rozpravovat.

Nezdá se tedy, že by onen obchodník s obilím měl Rhoďanům něco zatajit, ani onen prodejce domu kupujícím. Není totiž skrývání každé pomlčení, nýbrž pouze když to, co víš, chceš, aby pro tvůj prospěch neznali ti, jichž se to týká. – A tento druh skrývání – jaký je a kterého člověka, kdo nevidí? Rozhodně ne otevřeného, prostého, upřímného, spravedlivého a dobrého muže; nýbrž spíš dvojakého, tajnůstkářského, lstivého, zrádného, zlomyslného, chytrácky prohnaného, zkušeného v podlosti. Takovýmto a mnoha jiným názvům neřestí se vystavit – není to neužitečné?

Pokud se mají tedy kárat ti, kdo zamlčují, co si máme myslet o těch, kdo užívají marnivost řeči? – Gaius Canius, římský rytíř, muž ne nevtipný a dost vzdělaný, když se vydal na Sicílii na odpočinek – jak sám říkával, ne na obchod –, říkával, že by rád koupil nějaké zahrádky, kam by zval přátele a kde by se mohl bavit bez rušitelů. Když se to rozneslo, jakýsi Pythius, který měl v Syrakusách směnárnu, mu řekl, že zahrady na prodej nemá, ale že Canius smí užívat jeho, jako by byly jeho vlastní, a hned ho pozval na večeři do zahrady na druhý den. Když Canius slíbil, Pythius – který byl jako směnárník oblíben u všech stavů – zavolal si rybáře a požádal je, aby druhý den před jeho za-

hrádkami lovili, a řekl jim, co má udělat. – Canius přišel včas na večeři; Pythius velkolepě připravil hostinu; před očima množství člunů, každý ze sebe přinášel, co ulovil; ryby byly skládány u Pythiových nohou.

Pak Canius: „Prosím tě, Pythie, co je toto? Tolik ryb? Tolik člunů?“ – A on: „Co se divíš? V Syrakusách jsou tady všechny ryby; tady je voda, bez této vily se neobejdou.“ – Canius, roznícený žádostivostí, naléhal na Pythia, aby mu ji prodal. Ten zprvu vážně odmítal. Co víc – nakonec souhlasil. Dychtivý a bohatý muž koupil za tolik, kolik Pythius chtěl, a koupil ji i s vybavením. Udělal zápisy, dokončil obchod. – Druhý den Canius pozval své blízké; sám přišel včas; nevidí ani jeden člun. Ptá se nejbližšího souseda, zda jsou rybářské svátky, že žádné nevidí. „Pokud vím,“ říká soused, „žádné; ale tady se nikdo nerybaří; proto jsem se divil včera, co se stalo.“

Canius se vztekal, ale co měl dělat? Gaius Aquilius, můj kolega a blízký přítel, totiž tehdy ještě nevydal formule *o zlém úmyslu* (*de dolo malo*); v nich – když se ho ptali, co je zlý úmysl – odpovídal, že to je, když se předstírá něco jiného, než se dělá. Dost znamenitě pro muže zběhlého v definování. – Pythius a všichni, kdo dělají jinou věc, než předstírají, jsou tedy nevěrní, nepočestní, zlomyslní. A žádný jejich čin tedy nemůže být užitečný, protože je poskvrněn tolika neřestmi.

Pokud je Aquiliova definice pravdivá, musí se předstírání a zastírání odstranit z celého života. Dobrý muž nebude předstírat ani zastírat, aby buď lépe koupil, nebo lépe prodal. – A onen zlý úmysl byl odsouzen i zákony: poručnictví ve Dvanácti deskách, obchvat mladíků Plaetoriovým zákonem, a bez zákona v soudních žalobách, v nichž je dodáno „podle dobré víry“. V ostatních soudních žalobách se nejvíc vynořují tato slova: v rozhodčím ohledně věna manželčina „lépe a spravedlivěji“, v záruce „aby mezi dobrými se dobře jednalo“. Co tedy? Může v tom, co je *lépe a spravedlivěji*, být nějaká součást podvodu? Nebo když se říká *mezi dobrými se dobře jednat*, lze cokoli dělat lstí

nebo zlomyslností? – Zlý úmysl je podle Aquilia v předstírání. Je tedy třeba ze smluvních věcí vyhladit veškerou lež. Prodávající nepostaví šikanujícího licitátora, kupující nebude nabízet proti sobě. Jeden i druhý, pokud přijdou nabídnout nebo žádat cenu, ohlásí jen jednou.

Quintus Scaevola, syn Publiův, když požádal, aby mu bylo oznámeno jen jedno určení ceny statku, který kupoval, a prodávající to tak udělal, řekl, že si cení výš; přidal sto tisíc. Není nikoho, kdo by nepopřel, že to byl čin dobrého muže; moudrého nikoli, jakoby kdyby prodal za méně, než mohl. Toto je ona zhouba: pokládat jedny lidi za dobré a druhé za moudré. – Odtud Ennius: „Zbytečně je moudrý, kdo si sám prospět nedovede." Pravda to je – kdybychom se s Enniem shodli, co je *prospět*.

Vidím, že Hekatón z Rhodu, Panaetiův žák, v knize o povinnosti, kterou napsal Quintu Tuberovi, říká: „Je povinností moudrého muže, aby pečoval o rodinné jmění – ale nic nedělal proti mravům, zákonům, zřízení." Chceme totiž být bohatí nejen pro sebe, ale pro děti, blízké, přátele a především pro obec. Prostředky a zásoby jednotlivců jsou totiž bohatstvím obce. – Čin Scaevolův, o kterém jsem před chvílí mluvil, se mu tedy nikterak nemůže zamlouvat. Hekatón sice vylučuje, že by moudrý měl ve svůj prospěch udělat jen to, co není dovoleno.

Scaevolovi tedy nelze přisoudit ani velkou chválu, ani vděčnost. – Pokud předstírání a zastírání je zlým úmyslem, pak je velmi málo věcí, v nichž se tento zlý úmysl nenachází. A pokud je dobrý muž ten, kdo prospívá, komu může, a neškodí nikomu, pokud nebyl vyprovokován křivdou, pak takového dobrého muže nenajdeme snadno. – Zhřešit tedy není nikdy užitečné, protože je to vždy hanebné; a protože být dobrým mužem je vždy čestné, je to vždy užitečné.

O právu stran pozemků platí u nás v občanském právu: při jejich prodeji musí být uvedeny vady, které jsou prodávajícímu známé. Protože podle Dvanácti desek stačilo ručit za to, co bylo při prodeji ohlášeno slovně, a kdo by to popřel, platil dvojnásobnou pokutu, přidali

právníci i trest za zamlčení: pokud by na pozemku byla jakákoli vada a prodávající o ní věděl – aniž by ji výslovně oznámil – musí za ni ručit.

Když se augurové chystali v citadele vykonat věštění a nařídili Tiberiovi Claudiovi Centumalovi, který měl dům na Caelijském pahorku, aby zbořil ty části svého domu, jejichž výška by překážela věštění, Claudius vyvěsil dům na prodej. Koupil ho Publius Calpurnius Lanarius. Augurové mu totéž rozhodnutí oznámili. Když Calpurnius zbořil ty části a dozvěděl se, že Claudius dal dům na prodej až poté, co mu augurové nařídili boření, předvolal ho před rozhodčího ohledně toho, „co by mu měl předat nebo udělat podle dobré víry". Marcus Cato – otec tohoto našeho Catona – vynesl toto rozhodnutí (jako se ostatní označují jménem svého otce, tak Cato starší, který zrodil onu světlou osobnost, se musí označit jménem svého syna): tedy on jako soudce vyhlásil, že jelikož Claudius tu věc při prodeji věděl a neoznámil, má kupujícímu nahradit škodu.

Rozhodl tedy, že k dobré víře patří, aby kupující znal vadu, kterou zná prodávající. Pokud rozhodl správně, nekonal správně onen obchodník s obilím a onen prodejce zdraví škodlivého domu, když mlčeli. – Zamlčení tohoto druhu nelze občanským právem zahrnout; ta však, která mohou, se pečlivě drží. – Marcus Marius Gratidianus, náš blízký, prodal Gaiovi Sergiovi Oratovi dům, který on sám před několika lety od téhož koupil. Dům byl zatížen služebnostmi, ale v listině o prodeji to Marius neoznámil. Věc přišla před soud. Oratu obhajoval Crassus, Gratidiana Antonius. – Crassus trval na právu: „co prodávající vědomě z vad neoznámil, má se nahradit"; Antonius zdůrazňoval spravedlnost: „protože ta vada nebyla Sergiovi neznámá, neboť on sám tento dům kdysi prodal, nebylo třeba o ní nic říkat; a nebyl oklamán ten, kdo nabyl zpět to, co věděl, s jakým právem bylo spojeno." – K čemu toto? Abys pochopil, že našim předkům se chytráctví nelíbilo.

Jinak však odstraňují chytráctví zákony a jinak filozofové. Zákony pokud na ně mohou dosáhnout rukou, filozofové pokud rozumem a chápáním. – Rozum tedy žádá: nic úkladně, nic předstírané, nic klamně. Není to tedy nástraha nastavit sítě, i kdybys zvěř nevyháněl ani neštval? Vždyť zvěř sama – aniž ji kdo pronásleduje – často do nich vběhne. Takže ty bys vyvěsil svůj dům, položil ceduli jakoby léčku, a někdo by do něho nerozvážně vrazil?

Takovýto čin, i když vidím, že zkažením zvyků se nepokládá za hanebný ani není potrestán zákonem a občanským právem, přesto je potrestán zákonem přirozenosti. – Je totiž pospolitost (řekl jsem to již často, přesto musí být řečeno ještě častěji): nejšíře se rozprostírající, všech vůči všem; užší u lidí téhož kmene; bližší u lidí téže obce. A proto chtěli naši předkové, aby jiné bylo *mezinárodní právo* (*ius gentium*) a jiné *občanské právo* (*ius civile*). Co je občanské, nemusí být nutně mezinárodní; ale co je mezinárodní, má být i občanské. – My ale nemáme pravdy a pravého práva pevný a vyražený obraz; užíváme stínů a odrazů. Kéž bychom je aspoň sledovali! Vycházejí totiž z nejlepších vzorů přirozenosti a pravdy.

Vždyť jaká váha mají ta slova: „ABY TY ANI TVÁ VĚRNOST MĚ NEPŘIVEDLA KE ŠKODĚ A PODVODU!“ Nebo ta zlatá: „JAK SE MÁ MEZI DOBRÝMI JEDNAT DOBŘE, BEZ PODVODU.“ – Ale kdo jsou „dobří“ a co je „dobré jednání“, je velká otázka. Quintus Scaevola, nejvyšší kněz, říkával, že nejvyšší síla je ve všech rozhodčích řízeních, k nimž se přidává „podle dobré víry“; a soudil, že pojem dobré víry se rozprostírá nejšíře a zasahuje do poručnictví, společenství, záruk, mandátů, koupí, prodejů, nájmů, pronájmů – do všeho, čím je drženo lidské soužití. V nich – říkal – patří k velkému soudci rozhodnout, zejména když tam je protichůdných rozsudků většina, co kdo komu dluží plnit.

Proto se musí odstranit chytráctví a ta zlomyslnost, která se chce vydávat za rozumnost, přitom je od ní velmi vzdálená. Rozumnost totiž spočívá v rozlišování dobrého a zlého; zlomyslnost – pokud vše ha-

nebné je zlé – klade zlo nad dobro. – Nejen při pozemcích občanské právo odvozené z přirozenosti trestá zlomyslnost a podvod, ale i při prodeji otroků se vylučuje všechen podvod prodávajícího. Protože měl vědět o zdraví, o útěku, o krádežích, ručí za ně podle vyhlášky aedilů. – Jiná je věc u dědiců.

Z toho se chápe: protože zdrojem práva je přirozenost, je podle přirozenosti to, aby nikdo nejednal tak, že by lovil z nevědomosti druhého. – Není možné najít žádnou větší zhoubu života než předstírání znalosti ve zlomyslnosti; z toho se rodí ony nespočetné věci, při nichž se zdá, že užitečné bojuje s čestným. – Kdo z nás se najde takový, že by se při zajištěné beztrestnosti a nevědomosti všech zdržel bezpráví?

Vyzkoušejme to, chceš-li, na příkladech, ve kterých dav lidí asi nebude pokládat za zločin. Nejde tu totiž o diskusi o vrazích, otravovatelích, padělatelích závětí, zlodějích a zpronevěřovatelích – ty neopraví slova a rozprava filozofů, nýbrž vazby a vězení. Zvažme to, co dělají lidé, kteří se pokládají za dobré. – Falešný závět bohatého muže Lucia Minucia Basila přinesli kdosi z Řecka do Říma. Aby ho snadněji prosadili, zapsali do něho jako spoludědice Marka Crassa a Quinta Hortensia, muže téže doby velmi mocné. Oni, i když tušili, že závět je falešný, a i když si nebyli vědomi žádné vlastní viny, dárek z cizího zločinu neodmítli. – Co tedy? Stačí to k tomu, aby se jevili bez vady? Mně se to nezdá; i když jsem jednoho za života miloval, druhého po smrti nenávidím.

Když Basilus chtěl, aby Marcus Satrius, syn jeho sestry, převzal jeho jméno, a učinil ho dědicem (mluvím o tomhle patronovi picénských a sabinských polí – ó, hanebné znamení našich časů, jejich jména!), nebylo spravedlivé, aby čelní občané obce měli jmění, zatímco Satriovi by nepřipadlo nic kromě jména. Vždyť pokud ten, kdo nebrání před křivdou své, když může, jedná nespravedlivě (jak jsem rozvedl v první knize), jaký má být nazván ten, kdo křivdě nejenže nebrání, ale přímo ji podporuje? – Mně se ani pravá dědictví nezdají čestná, pokud jsou

získána zlými lichotkami a prokazováním povinností ne z pravdy, ale z předstírání. – A přece se v takových věcech občas zdá něco jiného užitečným a něco jiného čestným. Ale neprávem; pravidlo užitečnosti je totéž co pravidlo čestnosti.

Kdo tohle neprohlédne, nebude od něho ušetřen žádný podvod, žádný zločin. Takto totiž přemýšlející: „to je sice čestné, ale toto se mi hodí“, odváží se omylem rozdělit věci přirozeností spojené – a to je zdroj podvodů, zlých skutků a všech zločinů. – Pokud by dobrý muž měl tuto moc, že by lusknutím prstů mohl vniknout do závětí bohatých, této moci by nepoužil, i kdyby věděl jistě, že vůbec nikdo nikdy nebude mít podezření. Kdybys však tuto moc dal Marku Crassovi, aby pak mohl být lusknutím prstů zapsán jako dědic někdo, kdo opravdu dědicem není, věř mi, že by na fóru pak tancoval. – Spravedlivý muž naproti tomu – a to je ten, kterého cítíme jako dobrého – nikomu nic nebude odebírat, aby to přenesl na sebe. Kdo se tomu diví, ten by si měl přiznat, že neví, co je dobrý muž.

Pokud by někdo chtěl rozvinout spletitou představu své duše, poučil by se sám, že dobrý muž je ten, kdo prospívá, komu může, neškodí nikomu, pokud není vyprovokován křivdou. Co tedy? Ten, kdo pomocí jakéhosi jedu způsobí, že se pravým dědicům zapovídá, a na jejich místo nastupuje on sám – neškodí? „Ať tedy nedělá,“ řekne někdo, „to, co je užitečné, co se mu hodí?“ – Lépe: ať chápe, že nic není ani vhodné, ani užitečné, co je nespravedlivé. Kdo to nepochopí, nemůže být dobrým mužem.

Když je Fimbria, římský konzul, soudcem v jedné při Marka Lutatia Pintheia, zcela počestného římského rytíře, který kvůli dohodě ohledně své pověsti vyhlásil cenu dvou tisíc *sesterciů*, soud zrušil s tím, že nemůže věc rozsoudit, protože ji nemůže rozlišit: vydat ho jako hanebného by si jednou pokazil pověst o něm; prohlásit ho za slušného, zdálo by se, že slušností se měří ocenění ne několikerých věcí. Jsou tedy slušnými muži, kteří pochopili to, co se Fimbriovi, a nejen jemu

jedinému, zdálo jasné. – Vidíš, že podle tohoto přísloví nemůže být poskytnuta milost ani onomu Gygovi, ani tomu, o němž jsem před chvílí předstíral, že lusknutím prstů může posbírat dědictví všech. Jako to, co je hanebné, nemůže se nijak stát čestným, i kdyby se to utajilo, tak to, co není čestné, nemůže být užitečné; přirozenost se tomu vzpírá a brání.

„Ale při velmi velkých odměnách je důvod zhřešit.“ – Když byl Gaius Marius daleko od naděje na konzulský úřad a sedmý rok po prétuře už ležel a nezdál se, že se o něj kdy ucházet bude, obvinil u římského lidu Quinta Metella, jehož byl legátem, nejvyššího muže a občana, od něhož, od svého vrchního velitele, byl poslán do Říma: „on prodlužuje válku, pokud mě zvolíte konzulem, v krátké době přivedu Iugurthu, buď živého, nebo mrtvého, do moci římského lidu.“ – A tak byl zvolen konzulem, ale ustoupil od věrnosti a spravedlnosti, když nejlepšího a nejváženějšího občana, jehož byl legátem a od něhož byl poslán, uvedl ve zášť falešným obviněním.

Ani náš Gratidianus nevykonal povinnost dobrého muže tehdy, když byl prétorem a sbor prétorů byl pozván tribuny lidu, aby o měnové otázce dospěli ke společnému rozhodnutí. Mince se tenkrát pohybovala tak, že nikdo nemohl vědět, kolik má. Společně sepsali ediktní vyhlášku s pokutou i soudním řízením a usnesli se, aby všichni společně po poledni vystoupili na řečniště. – A ostatní tedy jeden sem, druhý tam; Marius z lavic přímo na řečniště a to, co bylo společně usneseno, vyhlásil sám. – A ta věc, chceš-li, mu přinesla velkou čest; na všech ulicích sochy, u nich kadidlo a svíce. Co víc? Nikdo nebyl davu milejší.

To jsou věci, které někdy ruší při uvažování: to, čím se poškozuje spravedlnost, se nezdá tak velké; a to, co z toho vzejde, se zdá velmi velké. Jako Mariovi: ukradnout kolegům a tribunům lidu lidovou přízeň se mu nezdálo tak hanebné; stát se z toho konzulem (což si tehdy předsevzal) se mu zdálo velmi užitečné. – Ale pro vše platí jedno pra-

vidlo, které chci, aby ti bylo nejlépe známé: buď ať to, co se zdá užitečné, hanebné není; nebo pokud hanebné je, ať se nejeví užitečné. – Co z toho? Můžeme snad onoho Maria pokládat za dobrého muže? Nebo tohoto? – Rozvaž a probuď svou chápavost, abys viděl, jaká je v ní podoba a představa dobrého muže. Je snad věcí dobrého muže lhát, pro vlastní prospěch obviňovat, přisvojovat si, klamat? – Ne, zdaleka ne.

Je tedy nějaká věc tak cenná nebo nějaký zisk tak chtivý, aby jsi pro něj ztratil lesk a jméno dobrého muže? – Co může ta tzv. užitečnost přinést tak velkého, jako může odnést, pokud bere jméno dobrého muže a odpírá věrnost a spravedlnost? – Jaký je rozdíl mezi tím, zda se někdo mění z člověka ve zvíře, nebo zda nese v lidské podobě zvěrstvo zvířete? Co ti, kdo nedbají ničeho správného a čestného, jen aby získali moc – nedělají totéž, co ten, kdo si vzal za tchána toho, jehož drzostí byl sám mocný? Zdálo se mu užitečné být nejmocnější díky zášti druhého. Nahlédl, jak nespravedlivé a hanebné to je proti vlasti – ne. Zato jeho tchán měl neustále v ústech řecké verše z *Foiničanek*, které zcitovám, jak dokážu; snad neuhlazeně, ale přesto, aby věc byla srozumitelná:

> Je-li nutno porušit právo, pro vládu to budiž;
> jinak ctíme spravedlnost ve všem.

Smrtihoden byl Eteoklés – nebo spíš Euripidés, který ten jediný verš, ze všech nejzločinnější, vyňal.

Proč bychom tedy sbírali drobné: dědictví, obchody, podvodné prodeje? Hle, člověk, který zatoužil být králem římského lidu a pánem všech národů – a dosáhl toho. – Pokud by někdo řekl, že tato žádostivost je čestná, je šílený; vždyť schvaluje zánik zákonů a svobody a jejich ohavné potlačení pokládá za slavné. – A pokud přizná, že být králem v obci, která byla svobodná a svobodná být má, čestné není, ale pro toho, kdo to může dokázat, je to užitečné, jakým napomínáním

nebo spíš jakým výtky bych ho mohl odtrhnout od tak velkého omylu? – Může být někomu – ó nesmrtelní bozi! – užitečné nejhanebnější a nejošklivější vraždění vlasti, i kdyby byl ten, kdo se to zavázal, od utlačených občanů nazván „otcem"? Čestností se tedy musí užitečnost řídit – a to tak, aby se obě tato slova zdála pouze slovně rozcházet, věcně znít totéž.

Vzhledem k mínění davu nic není větší užitečnosti, než panování; vzhledem k pravdě naopak nic není neužitečnější tomu, kdo panování získal nespravedlivě – začnu-li úsudkem obracet k pravdě. Mohou snad být někomu užitečné úzkosti, obavy, denní a noční strach, život plný nástrah a nebezpečí? – „Mnozí nepřátelští a nevěrní vládnutí, málo přízně," říká Attius. Ale jakému vládnutí? Tomu, co bylo Tantalem a Pelopem po právu drženo. – Oč víc, myslíš, těch, kteří byli nepřátelští tomu, kdo vojskem římského lidu utlačil samotný římský lid a obec nejenom svobodnou, ale přímo vládnoucí národům přinutil, aby mu sloužila?

Jaké skvrny ve svědomí si asi nesl v duši, jaké rány? A čí život může být sám sobě užitečný, když se musí žít v takovém postavení, že ten, kdo ho zbaví života, se stane předmětem největší vděčnosti a slávy? – Pokud tedy tyto věci – nejvíc se zdají užitečné – užitečné nejsou, protože jsou plné hanby a hanebnosti, musíme být přesvědčeni, že nic není užitečné, co není čestné.

To bylo mnohokrát jindy, a zvláště za války s Pyrrhem, prokázáno konzulem Gaiem Fabricem potřetí i naším senátem. Když totiž Pyrrhus král rozpoutal válku s římským lidem a byl spor o moc s urozeným a mocným králem, přišel k Fabriciovi do tábora přeběhlík a slíbil mu, že pokud mu bude slíbena odměna, vrátí se tajně, jak tajně přišel, do Pyrrhova tábora a Pyrrha otráví. Fabricius ho dal poslat zpátky k Pyrrhovi a tento jeho čin byl pochválen senátem. – Pokud se díváme na zdání užitečnosti a mínění, byla by velká válka a vážný protivník říše svržen jediným přeběhlíkem; ale velká hanba a hanebnost – kdyby

ten, s kým šlo o soutěž ve slávě, byl přemožen ne ctností, ale zločinem.

Co bylo tedy užitečnější Fabriciovi – muži, jaký byl v této obci Aristidés v Athénách – i našemu senátu, který nikdy neoddělil užitečnost od důstojnosti: s nepřítelem bojovat zbraněmi, nebo jedy? – Pokud se vláda vyhledává kvůli slávě, ať je od ní vzdálen zločin, v němž sláva být nemůže. Pokud se ale vyhledává bohatství jakkoliv, nemůže být užitečné spolu s hanbou. – Není tedy užitečné ono mínění Lucia Filipa, syna Quintova: aby obce, které Lucius Sulla po přijetí peněz podle usnesení senátu osvobodil, byly opět platícími daň a abychom jim nevraceli peníze, které zaplatily za svobodu. Senát mu dal za pravdu. Hanba pro říši! Vždyť piráti mají lepší věrnost než senát. – „Ale zvýšily se poplatky, je to tedy užitečné." Dokdy se budou odvažovat říkat, že je něco užitečné, co není čestné?

Jak může být jakékoli vládě – která se má opírat o slávu a přízeň spojenců – užitečná nenávist a hanba? – Já jsem se se svým Catonem často neshodoval. Zdálo se mi, že příliš nekompromisně hájí státní pokladnu a poplatky, všechno upírá publikánům, mnoho spojencům, zatímco bychom jim měli dobrotivě pomáhat a s publikány jednat tak, jak jsme obvykle jednali s našimi kolonisty. Tím více, že ono spojení stavů patřilo k záchraně obce. – Špatně jednal i Curio, když tvrdil, že věc Transpadánců je spravedlivá, ale vždy dodával: „ať zvítězí užitečnost". – Lépe by byl prokazoval, že není spravedlivá, protože by nebyla pro obec užitečná, než aby, hovořic, že užitečná není, přiznával, že je spravedlivá.

Šestá kniha Hekatona *O povinnostech* je plná takových otázek. „Je povinností dobrého muže, při nejvyšší drahotě obilí nevydržovat čeleď?" Rozpravuje z obou stran, ale nakonec řídí povinnost podle užitečnosti – jak si myslí – víc než podle lidskosti. Ptá se: „Pokud by se mělo na moři vyhodit něco z lodi, má se spíš vyhodit drahocenný kůň, nebo laciný otrok?" Jedním směrem táhne rodinný prospěch, jiným

lidskost. – „Pokud by si hlupák po ztroskotání popadl prkno, vzal by mu ho moudrý, kdyby mohl?“ – Hekatón říká ne, protože by to bylo nespravedlivé. – „A co pán lodi, vzal by si zpět své?“ – Vůbec ne; o nic víc, než by chtěl vyhodit z lodi plujícího, protože mu patří. Dokud se totiž nepřipluje tam, kam byla loď najata, loď nepatří pánovi, ale plujícím.

A co, pokud je jedno prkno a dva ztroskotanci – a oba mudrci –, chytí si každý pro sebe, nebo jeden ustoupí druhému? Ať ustoupí; ale tomu, komu víc záleží na životě – buď pro něho samého, nebo pro obec. – A co, pokud jsou oba stejní? Pak nebude žádný spor; jako na los nebo na hru odraženého prstu bude jeden poražen druhým. – A co, pokud by otec drancoval chrámy a dělal podzemní chodby ke státní pokladně, oznámil by to syn úředníkům? – To by bylo bezbožné; dokonce by měl otce bránit, kdyby byl obžalován. – Nestojí tedy vlast nad všemi povinnostmi? – Ano stojí; ale samotné vlasti prospívá mít syny zbožné vůči rodičům. – A co, pokud by se otec pokusil zřídit tyranidu, zradit vlast, mlčel by syn? – Nikoli, úpěnlivě by otce zapřisahal, aby to nedělal. Pokud by nic nepomohlo, obvinil by ho, i vyhrožoval; nakonec, pokud by hrozila zhouba vlasti, dal by přednost blahu vlasti před blahem otce.

Dále se ptá: pokud mudrc přijme bezděčně falešné mince za pravé – aniž o tom věděl –, bude je muset splatit jako pravé tomu, komu je dluží? Diogenés říká, že ano, Antipatros ne; já souhlasím spíš s druhým. – Kdo prodává víno s počasí znalostí, že se brzy obrátí v ocet, musí to říci? – Diogenés to nepokládá za nutné; Antipatros myslí, že povinnost dobrého muže ano. – To jsou jaksi sporné otázky práva stoiků. – Při prodeji otroka se musí ohlásit vady – ne ty, které kdybys neohlásil, museli bychom podle občanského práva otroka vrátit, ale tyto: že lže, hraje v kostky, krade, je opilý. Jedněm se zdá, že se mají oznámit, druhým ne.

Pokud by někdo při prodeji zlata se domníval, že prodává mosaz, oznámil by dobrý muž, že to je zlato, nebo by koupil za jednu *denarii*, co má cenu tisíc *denariů*? – Co se mi zdá a jaká je mezi těmi filozofy, které jsem jmenoval, kontroverze, je už zřejmé. – Smlouvy a sliby, mají se vždy dodržovat, pokud byly učiněny, jak říkají prétoři, „bez násilí a zlého úmyslu“? – Pokud někdo dal druhému lék na vodnatelnost a smluvil, že pokud se tím lékem uzdraví, nikdy nebude ten lék používat; a pokud se uzdravil a po několika letech upadl do téže nemoci – a nedostane svolení použít lék podruhé –, co má udělat? Protože ten, kdo neudělí svolení, je nelidský a nedosáhne tak žádné křivdy, má se dbát o život a zdraví.

A co: moudrý byl požádán tím, kdo ho činí dědicem – zůstavuje mu v závěti sto milionů sesterciů – aby, předtím než převezme dědictví, veřejně na fóru za bílého dne tancoval; a slíbil, že to udělá (jinak by ho ten druhý jako dědice nezapsal). Má splnit svůj slib, nebo ne? – Nechtěl bych, aby to byl slíbil; a myslím, že by to bylo vážnosti patrné. Když ale slíbil, pokud za hanebné pokládá tancování na fóru, čestnější je zalhat, pokud z dědictví nic nepřevezme, než aby je vzal. Ledaže by snad ty peníze vynaložil k velkému úkolu obce, takže by nebylo hanebné ani tancovat, pokud by prospíval vlasti.

Dokonce ani ty sliby se nemají držet, které nejsou užitečné právě těm, kterým jsi je slíbil. – Slunce říkalo synovi Faethonovi (vraťme se k mýtům), že udělá, cokoli si přeje. Phaethón si přál, aby ho vzaly do otcova vozu; byl vzat a dřív, než se vzpamatoval, shořel úderem blesku. O kolik lépe by bylo, kdyby otec slib nedržel! – A co Théseus, který vymáhal slib od Neptuna? Neptun mu dal tři přání; Théseus si přál smrt syna Hippolyta, podezřelého z nevěry s macechou. Když se mu dostalo přání, upadl do největšího žalu.

A co, když Agamemnón slíbil Dianě, že obětuje to nejkrásnější, co se v jeho království narodí v onom roce, obětoval Ifigenii, nad kterou se v tom roce nenarodilo nic krásnějšího? – Lepší bylo slib nedodržet

než spáchat tak ohavný čin. – Některé sliby se tedy nemají plnit; a ne vždy se mají vracet svěřené věci. – Pokud ti někdo při zdravé mysli uloží meč a požádá o něj, když je šílený, bylo by hříchem ho vrátit, povinností nevrátit. – A co, pokud ti ten, kdo u tebe uložil peníze, povede válku proti vlasti – vrátíš uložené? – Nemyslím; udělal bys totiž proti obci, která má být nejdražší. – Tak mnohé věci, které se zdají být čestnými podle přirozenosti, se podle okolností stávají nečestnými. Plnit sliby, dodržovat smlouvy, vracet uložené se podle změny užitečnosti stává nečestným. – A o těch zdánlivých užitečnostech proti spravedlnosti v předstírané rozumnosti bylo řečeno dost.

Protože jsme ve knize první odvodili povinnosti ze čtyř zdrojů čestnosti, v týchž se budeme pohybovat, až budeme ukazovat, jak jsou věci, které se zdají užitečné – a nejsou –, nepřátelské ctnosti. – O rozumnosti, kterou se zlomyslnost snaží napodobit, a stejně tak o spravedlnosti, která je vždy užitečná, jsme pojednali. Zbývají dvě části čestnosti: první se projevuje ve velikosti a vznešenosti ducha, druhá v utváření a mírnosti sebeovládání a zdrženlivosti.

Odysseovi se zdálo užitečné – jak podali tragičtí básníci (u Homéra, autora nejlepšího, žádné takové podezření o Odysseovi není, zato tragédie ho obviňují, že předstíráním šílenství chtěl uniknout vojenské službě) – není ten plán čestný, ale, mohl by někdo říct, užitečný: vládnout a žít klidně na Ithace s rodiči, s manželkou, se synem. Myslíš, že by stála nějaká sláva v každodenních námahách za srovnání s tímto klidem? – Já tenhle klid pokládám za opovrženíhodný a odvrhnutí hodný; vždyť co není čestné, soudím, že není ani užitečné.

Co by si Odysseus asi musel vyslechnout, kdyby v onom předstírání setrval? Který ačkoli vykonal největší činy ve válce, přesto musel slyšet od Aianta tyto věci:

> Zapřisahal nejprve on, jak všichni jste svědky,
> přísahu zrušil, aby unikl boji;

předstíranou šílenstvím mysl, kterou nebyl ztratil –
dokud bystrý Palamédés nespatřil jeho záludnou lest
a nevyvedl ho z úkladu lstí.

– Mu rozhodně bylo lepší bojovat nejen s nepřáteli, ale i s vlnami, jak to pak udělal, než opustit sjednocené Řecko ve válce proti barbarům. – Opusťme bajky a cizinu; vraťme se k historickému příkladu, k naší věci. – Marcus Atilius Regulus, podruhé konzul, byl v Africe polapen do léčky pod velením Xanthippa Lakedaimonského, se vrchním velitelem Hamilkarem, otcem Hannibalovým; byl pod přísahou poslán k senátu s tím, že pokud nebudou Kartagincům vráceni někteří urození zajatci, vrátí se sám do Kartága. – Když přišel do Říma, viděl zdání užitečnosti; ale pokládal je – jak jeho čin ukázal – za falešné. To zdání bylo takové: zůstat ve vlasti, být doma s manželkou, s dětmi; neštěstí, které ho ve válce potkalo, pokládal za společný úděl válečného osudu a držet si svůj konzulský stav. Kdo řekne, že toto není užitečné? Které tě to napadlo? – Velikost ducha a statečnost říkají ne.

Chceš cennější autority? Vlastností těchto ctností je nic se nebát, všechno lidské přehlížet, nic, co by mohlo člověka potkat, pokládat za nesnesitelné. – Co tedy udělal? Vešel do senátu, přednesl příkazy, odmítl pronést svůj názor: dokud by byl vázán přísahou nepřátelům, není senátorem. – A ještě víc – „Hloupý člověk," řekne někdo, „jde proti své vlastní užitečnosti!" – řekl, že vracení zajatců není užitečné: oni jsou mladí a dobří vůdcové, on je už vyčerpán stářím. Jelikož jeho autorita zvítězila, zajatci zůstali zadrženi; sám se vrátil do Kartága, aniž ho zdržela láska k vlasti nebo ke svým. Nevěděl snad ani tenkrát, že se vydává k nejkrutějšímu nepříteli a k vybraným mučením? Soudil však, že se má zachovat přísaha. – A tak tenkrát, když ho hubili bděním, byl v lepším stavu, než kdyby byl zůstal doma starým zajatcem a křivopřísežníkem, bývalým konzulem.

„Ale jednal hloupě, že nejen nenavrhoval, aby zajatci byli vráceni, ale přímo to odrazoval.“ – Jak hloupě? I kdyby to prospívalo obci? – Může snad to, co je obci neužitečné, být užitečné kterémukoli občanovi? – Lidé převracejí základy přirozenosti, když oddělují užitečnost od čestnosti. Všichni totiž vyhledáváme užitečnost; neseme se za ní; nemůžeme jinak. Kdo z nás utíká před užitečným? Nebo kdo spíše nejde za ním zápalem? – Ale protože nemůžeme nikde kromě chvály, slušnosti, čestnosti najít užitečnost, proto je máme za první a nejvyšší. Jméno užitečnosti pokládáme ne tolik za nádherné, jako za potřebné.

„Ale co je v přísaze?“ – řekl by někdo – „bojíme se Jupitera, aby se nerozzlobil?“ – Toto je společné všem filozofům – nejen těm, kdo tvrdí, že bůh sám nemá žádnou záležitost a druhým neukládá nic, ale i těm, kteří chtějí, aby bůh vždy něco konal a usiloval –, že se bůh nikdy nehněvá a neškodí. A i kdyby se rozhněval, mohl Jupiter uškodit víc, než si uškodil sám Regulus? Žádná síla náboženství tedy nebyla, která by převrátila tak velkou užitečnost. – Nebo snad, aby neudělal to hanebné? – Předně: menší z dvou zel. – Ta hanebnost tedy nenesla tolik zla, co ono mučení? – Dále ještě u Attia:

> Kriv-li si přísahu – prohřešil jsi se.

Potom i řekli: jako my říkáme, že se některé věci zdají užitečnými, ale nejsou, tak oni říkají, že se některé zdají čestnými, ale nejsou; jako se zdá čestné pro zachování přísahy vrátit se k mučení – ale stává se to nečestným, protože to, co bylo vynuceno násilím nepřátel, nemělo mít platnost. – Dodávají ještě: cokoli je velmi užitečné, stává se čestným, i když se předtím tak nejevilo. – To zhruba proti Regulovi. Prohlédněme si první důvod.

Jupiter nebyl k bání, aby rozhněván neublížil – nehněvá se obvykle ani neškodí. Tento argument však neplatí víc proti Regulovi než proti každé přísaze. V přísaze však se nemá chápat strach, ale síla. Přísaha

je totiž zbožné potvrzení; a co jsi potvrzeně, s bohem za svědka, slíbil, to se má zachovat. Netýká se to totiž hněvu bohů, který neexistuje, ale spravedlnosti a věrnosti. – Krásně to Ennius:

> Ó Věrnost, Věrnost okřídlená a přísaho Jupitera – ty!

Kdo poruší přísahu, poruší věrnost; a předkové chtěli, aby v Capitoliu dlela ve shodě s nejvyšším a nejlepším Jupiterem, jak uvádí Cato v knize své řeči.

„Ale i rozhněvaný Jupiter by neuškodil Regulovi víc, než si uškodil Regulus sám sobě." – Jistě – pokud by nic nebylo zlem než bolest. Ovšem nejen že není největším zlem, ale ani zlem sama největší autority filozofů tvrdí. Nedejte, prosím, aby jste tak znevažovali ne jen nějakého, ale možná nejvážnějšího jejich svědka – Regula. Jakého cennějšího hledáme nad předního muže římského lidu, který kvůli zachování povinnosti dobrovolně podstoupil mučení? – Co říkají „menší zlo", totiž „raději hanebně než pohromou" – je snad nějaké zlo větší než hanebnost? Pokud má tělesná ošklivost v sobě něco odpudivého, jak velké vybočení a hnus se musí jevit u pokřivené duše?

Ti, kteří tyto věci rozprávějí pevněji, se odvažují tvrdit, že zlem je jen to hanebné; ti, kdo volněji, přesto nepochybují nazývat ho nejvyšším zlem. – „Dal jsem a dávám slib nevěrnému – ale neplatí," to básník řekl správně, protože, když byl líčen Atreus, musel se podřídit postavě. Ale pokud by si odtud sami brali, že žádné věrnosti není, pokud byla dána nevěrnému, ať si dávají pozor, aby nehledal křivopřísežník útočiště.

Je také i válečné právo a věrnost přísahy často nutno zachovávat vůči nepříteli. Protože co bylo přísahou slíbeno tak, že mysl pokládala za potřebné dodržet, musí se zachovat; co bylo slíbeno jinak – pokud to nedodrží, není žádné křivopřísežnictví. Pokud bys třeba loupežníkům smluvil výkupné za svůj život a nepřinesl ho, není žádný podvod,

dokonce ani kdybys to byl přísahou slíbil. Pirát totiž není definován mezi úhlavními nepřáteli; je společným nepřítelem všech. S ním nemá být žádné sdílené věrnosti ani přísahy.

Není totiž přísahat lež křivopřísežnictví, nýbrž co jsi přísahou slíbil „podle vědomí své mysli" (jak se u nás znění přísahy skládá), to nedodržet je křivopřísežnictvím. Chytře to řekl Euripidés: „Přísahal jsem jazykem, mysl mi však zůstala nepřísahou". – Regulus však neměl porušovat válečné a nepřátelské smlouvy a dohody křivopřísežnictvím. Jednalo se se spravedlivým a zákonným nepřítelem, k němuž se vztahuje celé *fetiální právo* a mnoho sdílených práv. Kdyby tomu tak nebylo, nikdy by senát slavné muže v okovech nevydal nepřátelům.

Zato když byli Titus Veturius a Spurius Postumius podruhé konzuly a špatně se bojovalo u Caudia, naše legie byly poslány pod jho a oni uzavřeli mír se Samnity, byli vydáni – protože to učinili bez rozkazu lidu a senátu. – A ve stejné době Tiberius Numicius a Quintus Maelius, kteří byli tribuny lidu, protože se mír stal jejich autoritou, byli vydáni, aby byl mír se Samnity odmítnut. – A autor tohoto vydání byl sám Postumius, který byl vydáván. – Totéž o mnoho let později učinil Gaius Mancinus; požadoval, aby byl vydán Numantinům, s nimiž bez autority senátu uzavřel smlouvu: podporoval tento návrh, který Lucius Furius a Sextus Atilius z usnesení senátu předložili; návrh byl přijat a Mancinus byl vydán nepřátelům. – Čestněji on než Quintus Pompeius, který při stejném stavu věcí tím, že protestoval, dosáhl, aby návrh nebyl přijat. U něho zdánlivá užitečnost zvítězila nad čestností; u předchozích zdání užitečnosti falešné bylo poraženo autoritou čestnosti.

„Ale smlouva neměla mít platnost, protože byla vynucena silou." – Jako by snad bylo možné použít sílu na statečného muže! Proč tedy šel do senátu, zvláště když chtěl odrazovat od výměny zajatců? To, co je v Regulovi největší, kárate. – Nestál totiž na vlastním úsudku, nýbrž vzal věc na sebe, aby o ní rozhodl senát. Kdyby nebyl jeho autorem,

byli by zajatci byli zajisté vráceni Kartaginců; a Regulus by zůstal nedotčený ve vlasti. – Protože však to pokládal za neužitečné pro vlast, soudil, že je pro něj čestné jak takto smýšlet, tak takto trpět. – „Co je velmi užitečné, stává se čestným“ – ano, ale jen *jest* čestným, ne „stává se“. Nic není totiž užitečné, co není zároveň čestné; a ne protože užitečné, je čestné, ale protože čestné, je užitečné. Mezi mnoha podivuhodnými příklady snadno nikdo nenajde chvályhodnější a vznešenější, než je tento.

Z celé Regulovy chvály je však obdivuhodné jen tohle: usoudil, že se zajatci mají zadržet. Že se vrátil, nám se dnes zdá podivuhodné, ale v jeho časech nemohl jednat jinak. Tato chvála tedy není chvála muže, ale doby. Vždyť předkové chtěli, aby nebylo pevnějšího pouta na uvázání věrnosti než přísaha. Dokládají to zákony Dvanácti desek, zasvěcené zákony, smlouvy, jimiž je věrnost vázána i vůči nepříteli; i cenzorské poznámky a kárání, kteří žádnou věc nesoudili pečlivěji než přísahu.

Když byl Lucius Manlius, syn Aulův, diktátorem, tribun lidu Marcus Pomponius mu vytýkal, že si přidal několik dnů k výkonu diktatury; obviňoval ho také, že svého syna Tita (který byl později nazván Torquatem) vzdálil od lidí a nařídil mu bydlet na venkově. – Když to syn, mladý muž, uslyšel, že otci se chystá soud, pospíchal do Říma; přišel za úsvitu k Pomponiovu domu. Když mu to bylo oznámeno a Pomponius se domníval, že syn přijde rozhněvaně s něčím proti otci, vstal z lůžka, poslal ven svědky a rozkázal, aby mladík vešel. – Jakmile vstoupil, hned vytáhl meč a přísahal, že ho na místě zabije, pokud Pomponius neudělá přísahu, že otce propustí. Pomponius ten strach si donutil přísahu udělat; věc přednesl lidu, vysvětlil, proč musí od pře odstoupit, a Manlia propustil. – Tak velikou vážnost měla v oněch dobách přísaha. – A tento Titus Manlius je ten, kdo u Anienu zabil Galla, kterého od něj vyzvaný porazil, a tím, že mu sňal nákrčník (*torquis*), získal přízvisko; za jeho třetího konzulátu byli Latiné u řeky

Veseris poraženi a zahnáni; velký muž mezi prvními, který byl stejně shovívavý k otci jako přísný k synovi.

Jako je třeba Regula chválit za zachování přísahy, tak oněch deset, které po bitvě u Cann poslal Hannibal pod přísahou k senátu, že se vrátí do tábora, pokud nedostanou k vykoupení zajatce, které Kartaginci získali, pokud se nevrátili, zasluhuje potupy. – O nich se nehovoří jedním způsobem. Polybius, předně dobrý pramen, říká, že z deseti velmi urozených, kteří byli tehdy posláni, se devět vrátilo, když senát jejich žádost nepřijal; a jen jeden z deseti se krátce po tom, co opustil tábor, vrátil, jako by si na něco vzpomněl, a zůstal v Římě. Výkladem bylo, že se vrácením do tábora zbavil přísahy – neprávem. Podvod totiž svazuje křivopřísežnictví, ne rozvazuje. – Byla to tedy hloupá chytrost, zvrácené napodobení rozumnosti. Senát proto rozhodl, aby tento starý lišák a chytrák byl v okovech odveden k Hannibalovi.

Ale toto je největší věc: Hannibal držel osm tisíc lidí – ne ty, které zajal v boji, ani ty, kteří utekli před nebezpečím smrti, ale ty, kteří byli zanecháni v táboře od konzulů Paula a Varrona. Senát rozhodl, že se nemají vykupovat, i když by to bylo možné za malou cenu – aby v našich vojácích byla vštípena volba: buď zvítězit, nebo zemřít. – Když se to doslechl, byl Hannibal, jak dále píše (týž pramen), zlomen duchem, protože senát a římský lid v tak zdrcujících poměrech měl tak povzneseného ducha. – Takto porovnání čestností přemůže to, co se zdá užitečným.

Gaius Acilius, který napsal řecky dějiny, říká, že těch, kteří se vrátili do tábora stejným podvodem, aby se zbavili přísahy, bylo víc; a všichni byli cenzory postiženi veškerou potupou. – Zde ať tento úsek skončí. Je totiž zřejmé, že věci, které se dějí z bázlivého, ponížného, sraženého, zlomeného ducha – jako by býval bývalý Regulus, pokud by byl u zajatců soudil to, co se mu zdálo pro něho dobré, a ne pro obec;

nebo pokud by byl chtěl zůstat doma –, nejsou užitečné, protože jsou hanebné, ošklivé, hnusné.

Zbývá čtvrtá část, kterou tvoří slušnost, mírnost, uměřenost, sebeovládání a zdrženlivost. Může být tedy něco užitečné, co je protiva tomuto sboru ctností? – Ale přece *kyrénští* filozofové, nazývaní po Aristippovi, a Annikerovci kladli všechno dobré v rozkoši a soudili, že ctnost je chvályhodná z toho důvodu, že plodí rozkoš. Když tito zastarali, kvete Epikuros, přibližně téhož mínění pomocník a autor. S těmito „muži a koňmi" – jak se říká – je nutno bojovat, pokud chceme hájit a zachovat čestnost.

Pokud totiž nejen užitečnost, ale celý šťastný život záleží v pevném ustrojení těla a v prozkoumané naději na toto ustrojení (jak píše Metrodoros), bude určitě tato užitečnost – a to nejvyšší (tak soudí) – bojovat s čestností. – Kde pak dostane místo rozumnost? Snad proto, aby odevšad shromažďovala příjemnosti? Jak jest žalostné služební postavení ctnosti, otročící rozkoši! A jaký je úkol rozumnosti? Snad vybírat chápavě rozkoše? – I kdyby nic nebylo nad to příjemnější, co lze myslet hanebnějšího? – A kdo bolest nazývá nejvyšším zlem, kam u něho patří statečnost, která je pohrdáním bolestmi a námahami? – I když Epikuros na mnoha místech dost odvážně mluví o bolesti, nemá se hledět, co říká, ale co je v souladu s jeho tvrzením, že vymezil dobro rozkoší, zlo bolestí. – A kdybych ho slyšel o sebeovládání a zdrženlivosti, říká na mnoha místech mnoho, ale, jak se říká, „voda věží". Jak by mohl chválit zdrženlivost ten, kdo klade nejvyšší dobro v rozkoši? Zdrženlivost je totiž nepřítelem vášní, a vášně jsou pronásledovatelkami rozkoše.

A přece u těchto tří druhů ctnosti epikurejci všelijak vykrucovat nejsou neschopní. Zavádějí rozumnost jako vědění zajišťující rozkoše a odvracející bolesti. Statečnost také nějak vymotávají, když předávají pravidlo o přehlížení smrti, o snášení bolesti. Dokonce i zdrženlivost zavádějí – nikoliv snadno, ale nějak. Říkají totiž, že velikost rozkoše je

dána odstraňováním bolesti. – Spravedlnost se jim ale potácí, nebo spíš leží, a všechny ty ctnosti, které se jeví ve spolupospolitosti a společnosti lidského rodu. Není totiž možná dobrota, štědrost, vstřícnost – stejně málo jako přátelství –, nejsou-li tyto věci vyhledávány pro ně samy, ale vztahovány k rozkoši nebo užitečnosti.

Shrňme to krátce. Jako jsme ukázali, že není žádná užitečnost, která by byla v rozporu s čestností, tak říkáme: každá rozkoš je v rozporu s čestností. – Tím víc je třeba kárat Kalliphonta a Dinomacha, kteří si mysleli, že vyřeší spor spojením čestnosti s rozkoší, jakoby člověka se zvířetem. Čestnost toto spojení nepřijímá, odstrkuje, odhání. – Cíl dobra a zla, který má být jednoduchý, se nemůže z nejméně podobných věcí míchat a mírnit. – O tom (jde o velkou věc) jindy obšírněji; ted k předsevzatému.

Takže kdykoli to, co se jeví jako užitečnost, bojuje s čestností, jak se má věc rozsoudit, bylo nahoře dost pojednáno. Pokud by se také říkalo, že zjev užitečnosti má i rozkoš, žádné její spojení s čestností nemůže být. Vždyť i kdybychom rozkoši něco přiznali, snad něco jako koření, užitečnost v ní jistě nic nebude.

Máš, Marku, synu můj, dar od otce – podle mého mínění velký, ale bude pro tebe tak velký, jak ho přijmeš. – Tyto tři knihy musíš přijmout mezi Kratippovy komentáře jakoby hosty; ale jako kdybych přišel sám do Athén – což by se bylo i stalo, kdyby mě vlast uprostřed cesty zřetelným hlasem nezavolala zpět –, občas by sis mě poslechl, tak protože v těchto knihách se ti donesl můj hlas, budeš jim věnovat tolik času, kolik budeš moci; a moci budeš, kolik budeš chtít. – Když pochopím, že se těšíš z tohoto druhu vědění, pak s tebou budu – jak doufám, brzy – mluvit přítomný, a dokud budeš vzdálen, mluvit s tebou vzdálen. – Buď tedy zdráv, můj Cicerone, a buď přesvědčen, že mi jsi nejdražší; ale mnohem dražší mi budeš, pokud se budeš radovat z takovýchto památek a pravidel.

Marcus Tullius Cicero: O povinnostech

Překlad: Audioknihy CZ. Nový český překlad z originálu, který vznikl pro tento projekt a prošel nezávislou korekturou.

Zdroj originálního textu: Project Gutenberg #47001.

Originální text je volné dílo. Překlad a vydání: Audioknihy CZ, licence CC BY 4.0. Můžete jej sdílet a dál používat, pokud uvedete zdroj (Audioknihy CZ, audioknihycz.cz/kniha/cicero-o-povinnostech/).

Audioknihu připravujeme. Další knihy a audioknihy zdarma najdete na audioknihycz.cz/kniha/cicero-o-povinnostech/.